

ELSŐ SZÁZAD

TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

5. ÉVFOLYAM 2. SZÁM
2006.

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BŐLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR
HALLGATÓI ÖNKORMÁNYZATÁNAK
KIADVÁNYA

MINDEN JOG FENNTARTVA.
Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó írásbeli hozzájárulásához kötött.

Megjelenik félévenként
ISSN 1419-5127

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Főszerkesztő Ilyash György
Társszerkesztők Abonyi Réka
Békés Márton
Felelős kiadó Szávay István,
az ELTE BTK HÖK elnöke

SZERKESZTŐSÉG

1088 Budapest, Múzeum körút 4./a
Tel.: +36 (1) 485 5234
www.hok.eltebtk.hu
elsoszazad@gmail.com

BORÍTÓTERV

Murányi Zsuzsa

LAPTERV, TÖRDELÉS, NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS
Szász Márk, 4DROPS Bt.

NYOMTA ÉS KÖTÖTTE
Prime Rate Kft.

TARTALOM

ELŐSZÓ HELYETT...

ILYASH GYÖRGY: Néhány gondolat a tótorálás pszichológiájáról és
filozófiájáról..... 4

BALOGH BEATRIX: The Status Paradox – The Development of Puerto Rico’s
Legal Status from Colony to Commonwealth and Beyond..... 11

BÉKÉS MÁRTON: Sigray Antal mint lovas 50

CÚTH CSABA: A szlovákiai magyarok ad hoc típusú laikus fordításainak
motivációi 59

CSIRMAZ P. ELŐD: Incorporation and Dissociation – Changes in the A/B
Structure between Realism and Modernism 81

DRASKÓCZKY ÉSZTER: A „ludo zannesco” és a commedia dell’arte
között – A velencei Giovanni Tabarino előadása a XVI. századi
Magyarországon 103

DUKAI DITTA: Csipke a Felföld népművészetében..... 130

ILYASH GYÖRGY

NÉHÁNY GONDOLAT A TÚTORÁLÁS PSZICHOLÓGIÁJÁRÓL ÉS FILOZÓFIÁJÁRÓL

*„...„a gondolkodásról való gondolkodás” az
egyik fő összetevője kell, hogy legyen az
oktatás bármilyen, valódi képességet
nyújtó gyakorlatának.”*

Jerome BRUNER:
Az oktatás kultúrája¹

Jelen írás célja az, hogy figyelmet irányítson a tútorálás intézményére, mely 2006-os év szeptemberétől részét képezi Egyetemünk szervezeti életének. Meglátásom szerint komoly potenciával rendelkező intézmény ez: hagyományosan létező lehetőségek mellett új lehetőséget teremt hallgatóink, oktatóink és kutatóink számára. Régi-új kommunikációs forma a kommunikáció fogalmának eredeti értelmében. (A kommunikáció – a latin *communicare*, ill. *communis* szavakból ered, jelentésük: megoszt, részesít, közössé tesz.)² A tútorálás lényege szerint tehát az európai egyetem humanista tradíció szellemiségéhez is közel álló intézmény, hiszen a közös munka, a közös gondolkodás, a közös megértés eszköze.

Azt is fontos leszögeznünk az elején, hogy a jelen írás problémafelvető jellegével csatlakozni kíván Egyetemünk tehetséggondozásról való gondolkodásához. Ugyanezt a jellegét hangsúlyozva választottam esszé-iztikus írásmódot. A tútorálást pszichológiai és esetenként filozófiai oldalról próbálom megközelíteni. A két paradigma közelítését a tárgy is adja. Azonban a Vigotszkij által megfogalmazottak is bátorítanak: „A pszichológiai kutatásoknak a filozófiai problémákhoz való közelítése, továbbá az az i-gyekezet, hogy a pszichológiai kutatás során közvetlenül kifejtésre kerül-

1 BRUNER, Jerome (2004): Az oktatás kultúrája. Budapest, Gondolat Kiadó. 30.old.

2 FORRÁS: Magyar Virtuális Enciklopédia: <http://www.enc.hu>

jenek olyan kérdések, amelyeknek elsőrendű jelentőségük van számos filozófiai probléma szempontjából, és – megfordítva – amelyek maguk is függenek felvetésükben és megoldásukban a filozófiai megértéstől, – mind-ez az igyekezet áthatja az egész modern kutatómunkát.”¹

Kezdetnek vizsgáljuk meg a tútorálás intézményének elhelyezkedését a felsőoktatásban, különös tekintettel a más tehetséggondozási intézménnyel való viszonyára. A jelenleg hatályos 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról intézményesíti a tehetséggondozást (lásd 66. §). Megnevezi a négy különálló, azonban ugyanazt a célt (a hallgató tehetségének kibontakoztatását) szolgáló alintézményt: a minőségi oktatást, a tudományos diákkört, a szakkollégiumot és a doktori képzést. A **doktori képzés** fogalma és működési célja mára már világos mindenki számára. Komoly hagyományokkal rendelkezik a **tudományos diákköri tevékenység**, mely – a törvény meghatározásai szerint – „a kötelező tananyaggal kapcsolatos tudományos és művészeti ismeretek elmélyítését, bővítését, a hallgatók kutatómunkáját, illetve alkotótevékenységét szolgálja” (66. §, 3.). Még bonyolultabb alintézményi formával állunk szemben, ha a **szakkollégiumokra** tekintünk, amelyeknek célja, hogy „saját szakmai program kidolgozásával magas szintű, minőségi szakmai képzést nyújtson” (66. §, 4.). Mind a három elem, mely a tehetséggondozás egy-egy sajátos formáját, megvalósítását jeleníti meg, hagyományosan jelen van a magyar felsőoktatási modellben, más-más módon hozzájárulva a magyar társadalom alakításához, a fiatalok tehetségének kibontakoztatásához.

A negyedik tehetséggondozási alintézmény lényegében az egyetemek számára szabad „alkotást” megengedő, inspiráló keret. A törvény szerint: „a kiemelkedő képességű hallgató a tehetségének kibontakoztatását segítő többletkövetelmények teljesítéséhez kap segítséget” (66. §, 2.) a **minőségi oktatás** keretein belül.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen egyik – ezt a keretet megtöltő – intézményként bevezetésre kerül a **tútorálás**. Sokak által ismert, sok külföldi egyetemen és más felsőoktatási rendszerekben kiválóan működő tehetséggondozási forma ez. Lényegét képezi a hallgató és az oktató/kutató közös munkája. Általában ez egy kutatás, mely rendelkezik precízen körülhatárolt céllal – a kutatás várható eredményével.²

1 VIGOTSKIJ, L. Sz. (2000): Gondolkodás és beszéd. Budapest, Trezor Kiadó. 67. old.

2 Részletesebb kifejtést lásd: ILYASH György: *Tútorálás és az ELTE*. (<http://online.elte.hu>)

Meglátásom szerint a tútorálás lényege a hallgatók és az oktatók-kutatók közös munkája. Nem mellékes megjegyezni, hogy ebben látjuk a tudományos munkának, mint olyannak a jellegzetes vonását. Például Thomas S. Kuhn a tudomány közösségi jellegét helyezi előtérbe. Ahogy a Békés Vera egyik tanulmányában³ – jellemezve Kuhn meggyőződését – fogalmazott: „...a tudomány belső lényegénél fogva közösségi aktivitás...”. A tútorálás mint tehetséggondozási intézmény is rendelkezik ezzel a sajátossággal. Hunyady György egyik tehetséggondozással foglalkozó tanulmánya is a közösségi szempontra helyezi a hangsúlyt: „...a tehetség a képességeknek egy társadalmilag ösztönzött, társadalmi mértéken mért és társadalmilag minősített együttese.”⁴

Jerome Bruner amerikai pszichológus szerint: „Vigotszkijnak hálaával tartozunk azért, hogy megvilágította számunkra a nyelv, a gondolkodás és a szocializáció néhány főbb összefüggését. Emlékezzünk, az ő alapvető nézete szerint a fogalmi tanulás együttműködésen alapuló vállalkozás.”⁵ Valóban, L. Sz. Vigotszkij munkásságának egyik legfontosabb műve a *Gondolkodás és beszéd* című értekezés. Mérlegre téve a nyelv, a nyelv használata és a gondolkodás közötti összefüggéseket Vigotszkij olyan megállapításokat tesz, amelyek megvilágítják „a fogalmi tanulás együttműködésen alapuló vállalkozás” részleteit.

„Annak ellenére, hogy úgy gondolom, hatalmas különbségek vannak a nyelvelsajátítás módjaiban, továbbá a tudás és a képességek más formáinak elsajátítását, egyetértek Vigotszkijjal abban, hogy legalább egy, igen mélyreható hasonlóság van a tudáselsajátítás különböző formáiban, ez pedig nem más, mint a legközelebbi fejlődési zóna léte, és azon folyamatok, amelyek segítenek a tanulóknak, hogy belépjenek ebbe a zónába, majd túlhaladassanak rajta. Vigotszkij zseniálisan ismerte fel a nyelvelsajátítás mint analógia fontosságát, és azt hiszem, az a mély meggyőződése vezette

---

3 BÉKÉS Vera: „Nyájszellem” vagy „együttes élmény”? (Társaslélektani fogalmak a paradigma által vezérelt tudományos közösségek dinamikájának leírásában). In: Magyar Filozófiai Szemle, 2001/4-6. 253-270. old.

4 HUNYADY György: A tehetség kibontakozásának társadalmi rugói és kerékkötői. In: Alkalmazott Pszichológia, 2(4), 2000. 5. old.

5 BRUNER, Jerome (2005): Valóságos elmék, lehetséges világok. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 113. old.

őt erre a felismerésre, hogy a nyelv és használati módjai – a narratívától és a mesétől kezdve az algebraig és a propozicionális következtetéseikig – a történelmünkre reflektálnak.”⁶ Ez a Jerome Bruner által megfogalmazott szövegrészlet vezet be minket Vigotszkij érvelésébe. Kiindulópont ebben az esetben az utánzás, amelynek a fontosságát és kreatív jellegét hangsúlyozza. „A régi pszichológiában és a köztudatban gyökeret vert az a nézet, hogy az utánzás tisztán mechanikus tevékenység. Azt tartják, hogy utánozni lehet tetszés szerint bármit. [...] tehát semmiképpen nem jellemezheti fejlődésem állapotát. [Ezzel szembehelyezkedve Vigotszkij azt állítja, hogy] ...utánozni csak azt tudja a gyermek, ami saját intellektuális lehetőségeinek zónájában fekszik.”⁷

Tovább pedig, erre a meggyőződésére alapozva – és kutatva az utánzás működését – a szerző két fejlődési szintet különböztet meg. Az **aktuális fejlődési színvonal** önállóan megoldott feladatok segítségével határozható meg. A **legközelebbi fejlődési zóna** pedig, „az a színvonal, amelyet a gyermek nem önállóan, hanem segítséggel történő feladatmegoldás során ér el.”⁸ A tudáselsajátítás titka tehát a legközelebbi fejlődési zónához kapcsolódik. Egy tótor segítségével mellett a tanuló megoldja azokat a feladatokat, amelyek a fejlődési színvonalához közel állnak. Kísérletek alapján Vigotszkij hangsúlyozza, hogy utánozni – és így tanulni – nem bármit lehet; az aktuális fejlődési színvonal itt is korlátozza a lehetőségeket: „...kiderül, hogy segítséggel a gyermek könnyebben oldja meg a fejlődési színvonalához legközelebb álló feladatokat, a továbbiakban a megoldás nehézsége fokozódik, és végül a gyermek számára a nehézségek még segítséggel is legyőzhetetlenné válnak.”⁹

Mint látjuk, a Vigotszkij terminológiája, továbbá a tanulásról megfogalmazott nézetei fényt derítenek a tútorálás folyamatának mechanizmusára.¹⁰ Általánosabb szempont alapján következő megállapításokat tesz:

6 U.o.: 70. old.

7 VIGOTSKIJ, L. Sz. (2000): Gondolkodás és beszéd. Budapest, Trezor Kiadó. 273. old.

8 U.o.: 272 – 273. old. Mindkét fogalom részletes leírását találhatjuk meg itt.

9 U.o.: 274. old.

10 L. Sz. VIGOTSKIJ munkásságának hatása érződik a következő tanulmányban is: WOOD, David – BRUNER, Jerome – ROSS, Gail: *The Role of Tutoring in Problem-Solving*. Journal of Child Psychology and Psychiatry, Vol. 17, 1976, 89-100. oldal

„Az oktatás csak akkor lehet jó, ha a fejlődés előtt halad. Akkor ösztönzi a fejlődést és számos olyan funkciót idéz elő, amely az érés stádiumában, a legközelebbi fejlődési zónában van.”¹¹ Természetes, hogy bár lényegét tekintve a tútorálás megegyezik más oktatási és tehetség gondozási formákkal, a különlegessége abban rejlik, hogy a felsőoktatás tömegesedése mellett lehetőséget ad egy átgondolható, odafigyelést igénylő munkakapcsolat kialakítására a hallgató és az oktató, kutató között. Munka során a tütornak nem egy közelebről meg nem határozható csoporttal kell dolgoznia, hanem egy-két hallgatóval, akiknek képességeit és a legközelebbi fejlődési zónájukat precízen körülhatárolhatja.

Ennek a fontosságát hangsúlyozza a Vigotszkij is: „Mindig meg kell határoznunk az oktatás legalsó küszöbét, de ezzel a kérdés nem merül ki: meg kell tudnunk határozni az oktatás felső határát is. Csakis e két határ között lehet az oktatás eredményes. [...] *A pedagógia számára a gyermeki fejlődésnek nem a tegnapja, hanem a holnapja kell, hogy irányt szabjon.* (Kiemelést az eredetiből vettem át – I. Gy.) Csak akkor lesz képes az oktatás során életre hívni a fejlődés azon folyamatait, amelyek a legközelebbi fejlődési zónában vannak.”¹²

A *Gondolkodás és beszéd*ben a szerző kitér egy fontos összefüggésre, amelynek relevanciája nem korlátozódik a tútorálásra, hanem a tehetség gondozás egészére – vagy általánosabb szinten a felsőoktatás egészére – terjed ki. Az összefüggés lényege az, hogy a tudományos fogalmak elsajátításának következménye, hogy a hétköznapi életben használt fogalmaink rendszere is átalakuláson megy keresztül, fejlődik. Vigotszkij szerint: „...a magasabb színvonal elérésének ténye a tudományos fogalmak területén nem marad hatás nélkül a gyermek már korábban kialakult spontán fogalmaira sem. Ez a köznapi fogalmak színvonalának emelkedéséhez vezet, amelyek azon tény hatására alakulnak át, hogy a gyermek tudományos fogalmakat sajátított el.”¹³ (Jelen megállapítás alapján láthatjuk, hogy jogos az az elgondolás, amely alapján a tehetség gondozás hozzájárul „a társadalmi

---

11 VIGOTSKIJ, L. Sz. (2000): *Gondolkodás és beszéd*. Budapest, Trezor Kiadó. 278. old.

12 U.o.: 277. old.

13 U.o.: 286. old.

problémákra érzékeny, szakmailag igényes értelmiség neveléséhez”.¹⁴ Egy másik helyen pedig egy általánosabb, már-már filozófiai megfogalmazást olvashatjuk, ahol az összefüggést az eddigiekben tárgyaltakhoz kapcsolja: „A tudományos fogalmak fejlődése a tudatosság és akaratlagosság szférájában kezdődik és folytatódik, lefelé terjeszkedve a személyes tapasztalat és konkrét tények szférájába. A spontán fogalmak fejlődése a konkrétum és empiria szférájában kezdődik, és a fogalmak felsőbb sajátosságai felé halad: a tudatosság és akaratlagosság irányában. E két ellentétes irányú vonal fejlődése közti kapcsolat kétséget kizáróan megmutatja igazi természetét: ez nem más, mint a legközelebbi fejlődési zóna és a fejlődés aktuális színvonalának közti kapcsolat.”¹⁵

Filozófiai szempontból vizsgálva a tútorálást, fontos látnunk a tárgyra irányulást, a nyelv és a kommunikáció egymáshoz tartozását. A gondolkodásnak általában, de a tudomány és a felsőoktatás esetében hozzá szorosan kapcsolódó tehetséggondozásnak is az alapműködését képező összetartozás ez. Paul Ricoeur szerint: „Az intencionalitás és a szignifikáció után végül eljutunk a kommunikáció fogalmához, a közléshez, abban az értelemben, hogy valamit közössé tesz, megoszt. Nem hozzátevődik a két előző fogalomhoz, hanem velük együtt keletkezik. Ez azt jelenti, hogy „együtt megérteni” része a megértésnek.”¹⁶ A tútorálás esetében a kommunikáció a domináns része a „triumvirátusnak”.

---

14 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról, 66.§, (4) bekezdés.

15 VIGOTSKIJ, L. Sz. (2000): Gondolkodás és beszéd. Budapest, Trezor Kiadó. 291. old.

16 Paul RICOEUR megjegyzése. In: Changeux, J.-P. – RICOEUR, Paul (2001): A természet és a szabályok. Budapest, Osiris Kiadó. 131. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÉKÉS Vera: „Nyájszellem” vagy „együttes élmény”? (Társaslélektani fogalmak a paradigma által vezérelt tudományos közösségek dinamikájának leírásában). In: Magyar Filozófiai Szemle, 2001/4-6. 253-270. old.
- BRUNER, Jerome (2004): Az oktatás kultúrája. Budapest, Gondolat Kiadó.
- BRUNER, Jerome (2005): Valóságos elmék, lehetséges világok. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- CHANGEUX, J.-P. – Ricoeur, Paul (2001): A természet és a szabályok. Budapest, Osiris Kiadó.
- HUNYADY György: A tehetség kibontakozásának társadalmi rugói és kerékkötői. In: Alkalmazott Pszichológia, 2(4), 2000. 5. old.
- ILYASH György: Tűtorálás és az ELTE. (<http://online.elte.hu>)
Továbbá Az én Egyetemem – az én váram, avagy hogy lehet erősebb az ELTE. (<http://online.elte.hu>)
- VIGOTSZKIJ, L. Sz. (2000): Gondolkodás és beszéd. Budapest, Trezor Kiadó.
- WOOD, David – BRUNER, Jerome – ROSS, Gail: The Role of Tutoring in Problem-Solving. Journal of Child Psychology and Psychiatry, Vol. 17, 1976, 89-100. old.

BALOGH BEATRIX

THE STATUS PARADOX

THE DEVELOPMENT OF PUERTO RICO'S LEGAL STATUS
FROM COLONY TO COMMONWEALTH AND BEYOND

1. INTRODUCTION

Puerto Rico was discovered by Christopher Columbus on his second voyage to the Americas, which was followed by 400 years of Spanish Rule. Puerto Rico was the only colonial possession of the Spanish Empire in the Americas that had never gained its independence. In 1898, following the swift victory of the United States in the Spanish- American War, „there was only a changing of the guard” (BRÁS 1). Puerto Ricans actually welcomed the U.S. troops that, for them, symbolized liberty and freedom. History betrayed these hopes and sentiments. The island remained under direct military rule until 1900, when the U.S. Congress ratified the Foraker Law, establishing a civilian government (5). In 1902 the United States declared Puerto Rico a territory. However, at this time, Puerto Ricans lived in a „citizenship limbo,” already not being Spanish citizens (although legally their citizenship was not revoked upon ceding the island to the United States), while the term „Puerto Rican citizen” did not mean much for the island was not an independent country. In 1906, President Theodore Roosevelt, when visiting Puerto Rico and addressing to its already established Congress recommended that Puerto Ricans become U.S. citizens (REGIS „Much has happened/Timeline”). However, it was the result of the ardent campaigning of Luis Muñoz Rivera, then Resident Commissioner, and the United States’ entry into World War I that brought U.S. citizenship to Puerto Ricans. Luis Muñoz Rivera in his House Speech of May 5, 1916 addressed to the U.S. Congress that „[m]y country unanimously requested U.S. citizenship many times. It requested it under the promises of General Miles when he disembarked in Ponce. Give us statehood and we would welcome your glorious citizenship for us and our children” (REGIS „History

of citizenship” 3). He also added that „[w]e are the southerners of the twentieth century” (FERNANDEZ 55), probably referring to an earlier time of U.S. history when some of the Southern states applied for statehood. Although statehood did not follow, the need for human resources justified the ratification of the Jones Act in 1917, granting Puerto Ricans United States citizenship and a bill of rights. On April 1, 1917 President Woodrow Wilson welcomed the new citizens „not as stranger but as one entering his father’s house” (55). The Jones Act, however, did not change the colonial status of Puerto Rico. Self-government was only enhanced by creating the island’s Senate which replaced the former upper house, the Executive Council comprised by members appointed by the President. In 1949 Puerto Rico gained the right to elect its own governor, Luis Muñoz Marín. Largely as a result of his efforts, a significant change was achieved in the legal status of Puerto Rico. Public Law 600 ratified by the U.S. Congress paved the way for a new relationship between the island and its „master,” as it allowed for creating their own constitution and enter into a Commonwealth with the United States in 1952. Following a referendum on the island that ratified the new constitution Puerto Ricans created the *Estado Libre Asociado*, a „Free Associated States.”

This paper intends to outline the paradoxes inherent in the Commonwealth status and describe the steps taken to untie the conundrum. It must be noted that the „Puerto Rico Paradox” is loaded with a multiple layers of further dichotomies. Although detailed discussion of the plight and achievements of Puerto Ricans living on the mainland is beyond the scope of the present paper, it must be taken into account that as American citizens, Puerto Ricans can enter any of the fifty states unrestricted. They have done so in large numbers establishing large-scale Puerto Rican communities on the mainland. In fact, today half of the Puerto Rican nation lives on the continent, and only the other half resides on the island. Those living on the island constitute a separate nationality with distinct cultural and linguistic features, and a strong sense of identity. Yet, those who moved to the mainland, although still harbor some of this strong identity, share a lot more in common with other, primarily Hispanic immigrant groups, than with the problems pertaining to the homeland. This results in a dichotomy that is inextricably intertwined with the island’s legal status as well as with the movement of its inhabitants. Furthermore, the people of

Puerto Rico represent a racial and cultural mix. The island was originally inhabited by Amerindian tribes, commonly referred to as the *Taíno*. (TUMIN 3–5). The native inhabitants became slaves, while African slaves were also imported. The Spaniards comprised the ruling class. Race, however, became less emphasized over time due to the frequent intermarriages among the Indians, the blacks and the Spanish, nor is it regarded in the framework of the black and white dichotomy of the mainland United States.

Culture on the island with its Latin cadence and Spanish as the primary language of communication still reflects 400 years of Spanish rule. These are not only residues; these are aspects that cannot be erased. On the other hand, the past century has also left its mark on the island, in terms of economic and social development, and lessons in democracy. Under the American flag, Puerto Rico experienced a tremendous improvement of living conditions and extension of the latest economic developments and management practices onto the island. However, it has also resulted in an economic dependence. Forceful and subtle Americanization directed towards the island, as well as returning migrants with adopted American customs and values have also made an impact. The result, as Americans like to think, is a happy mix of the Latin culture of the South and the Anglosaxon of the north. From another perspective though, the result is a certain split identity, a schizophrenic state that further complicates any efforts to get out of the present conundrum.

2. THE PARADOX

2.1. In the Commonwealth framework

Since 1952 Puerto Ricans have debated whether the island should remain a commonwealth, become the fifty-first state of the Union, or become an independent nation. There have been three non-binding referenda for a vote on the status of Puerto Rico since it became a Commonwealth: in 1964, in 1993 and in 1998. All three were hotly contested. The results showed a majority of voters split between commonwealth or statehood and no resolution or even request to the United States Congress (that still has the right to legislate legal status for Puerto Rico) has been made to change the status. In the 1998 referendum, the strongest showing among the choices – between statehood, independence and a modified commonwealth status – was for „none of the above.”

SUMMARY OF THE REFERENDA

Status should be	1967	1993	1998*
Commonwealth	60%	48.6%	
Statehood	39%	46.3%	47%
Independence	1%	4.4%	

* There were 5 categories including options for „Free Association” and „non of the above”
(Report 4)

Debate over the status question was not always confined to the territories and jurisdiction of Puerto Rico and the United States. The issue has been presented to the United Nations several times. Although President Truman acted in the spirit of the United Nations Charter when he „wished” for Puerto Ricans to decide about their own future in 1946, swift decolonization did not follow. As a result, and as a sustained pressure of Cubans, the United States was repeatedly „pilloried” before the Decolonization Committee of the United Nations for being a colonial power (CARR 339). In 1953, the United Nations accepted the Commonwealth as a self-governing territory (xxi). Thus, Puerto-Rico was removed from the list of „non-self-governing territories,” in other words, the list of colonies. Despite the obvious lapse in the interpretation of the Commonwealth, Puerto Rico was kept off the United Nations’ agenda for seven years. In 1960, however, the new international situation lent itself for the re-tabling of the status question. A number of former colonies in Africa and Asia had achieved independence, joined the UN and had enthusiastic ears for a colony’s grieving. General Assembly Resolution 1514 (XV) set up new criteria for achieving self-government, according to which Puerto Rico was still a colony: it was not a free association, was subject to the U.S. Congress, and its constitution was not determined „without outside interference” (CARR 347). The Decolonization Committee provided a forum for those who wished for independence. During the same period though, the independence movement in Puerto Rico weakened. It was Cuba that forced its „fellow Caribbean’s” status question on the agenda and kept it under review. The alternating views emerging in Puerto Rico as to the future status of the island and the restated presidential interest and proclamations to enhance the status kept the issue before the Decolonization Committee

at bay. Circumstances changed when all Puerto Rican parties joined forces and expressed their dissatisfaction with their homeland's status in a hearing organized by the State Department in 1978 (CARR 359–360). In 1981 the Decolonization Committee recommended that the case of Puerto Rico should be put on the agenda of the General Assembly as a „separate item,“ but the move was successfully opposed by the U.S. delegation (CARR xxii).

On the mainland, there has been little congressional activity with respect to the status question. Although presidential candidates have made pledges for statehood or independence since 1976¹, they have not been transformed into legislative steps. The *Young Bill*, introduced in Congress in 1998, prescribed statehood for Puerto Rico, and gained considerable support. In the same year an official organ of Congress admitted that Puerto Rico was still a colony. The 1998 referendum was held as a response to a proposal by Congressman Don Young of Alaska. Although his resolution, which called for a vote on Puerto Rico's status, was not ratified, the plebiscite was nevertheless held on the date prescribed by the bill. By this time, in Puerto Rico the Popular Democratic Party wished for an enhanced Commonwealth but campaigned for „none of the above“ because they found the description for Commonwealth inaccurate.

In the meantime, George Bush made a gesture issuing a Memorandum in 1992, in which he asked the Departments to „treat Puerto Rico administratively as if it were a state“ (BUSH Memorandum 1, See Appendix A). However, since Puerto Rico could be treated as a state only insofar as it did not contradict the American Constitution or a Federal Program, it was treated as a state to no greater extent than it had been before. It was President Bill Clinton who called for the setup of a *Presidential Task Force on Puerto Rico's Status* by an Executive Order in 2000. The original deadline for reporting and the guidelines of membership were amended by his successor, but the *Task Force* was, in fact, set up and it finally reported its findings in December 2005.

2. 2. What Does ELA Mean?

ELA is an acronym for the Spanish name for the legal status of Puerto Rico proposed and ratified by the 1952 Constitution: Estado Libre

---

1 Presidential primaries have been held in Puerto Rico since 1976.

Asociado. Its English translation is „Free Associated State”, but no wonder it has never been implanted into the language referring to Puerto Rico. It is neither free, nor is it a state²; at least in the sense Americans would use the word „state”. For them a state would mean any of the fifty states of the union. Foreign countries are called by their names or referred to as countries, kingdoms, republics, or other terms invented over the course of history for various forms of sovereign territories. The Spanish language has no „estado³” either with the meaning of sovereign territory; unless they talk about the „Estados Unidos⁴, or the „Estados Unidos Mexicanos⁵.” Even Puerto Ricans otherwise refer to their island as a *país*⁶, that reflects a strong sense of nationhood. Why *Estado* then? One option to be contemplated is that they looked at the name of the Irish Free State as an example. It is more likely though that Muñoz Marín and the framers of the Constitution had future statehood in mind, they intended Puerto Rico to become one of the States of the Union and thought ELA to be an interim status until statehood is conferred.

„Free” could mean either a sovereign country or a territory freely associated with the United States. The Constitution of Puerto Rico stipulates that their country is freely associated with the United States by a compact (Constitution of Puerto Rico, Article I, Section 1)⁷. The Spanish term on the other hand refers to a free state. Neither is true. When the constitution was framed Puerto Rico was still a colony of the U.S., not a free country. Its association with it was not exactly a result of free will either. The inherent ambiguity of the term necessitated an English translation or term that would be more acceptable, hence the Commonwealth. However, the term Commonwealth itself also has a historical connotation; it is almost exclusively used in reference to the British Commonwealth. Then the question arises in what aspects the Commonwealth of Puerto Rico

---

2 This inherent paradox evokes the age-old joke about the „Right Honorable” members of the British Parliament who are neither right nor honorable.

3 Means state in the sense of condition, status, frame of mind (The Oxford Spanish Mini-dictionary 113).

4 United States in Spanish.

5 United Mexican States.

6 Country in Spanish.

7 „The Commonwealth of Puerto Rico is hereby constituted. Its political power emanates from the people and shall be exercised in accordance with their will, within the terms of compact agreed upon between the people of Puerto Rico and the United States”

resembles a member state of the British Commonwealth. Raymond Carr was also intrigued by this matter and arrived to the conclusion that the relationship between Puerto Rico and the United States, in Henry Stimson words, is not „analogous to the present relation of England to her overseas self-governing territories” (9). It is not a loose association of sovereign countries. Puerto Ricans are automatically involved in a war declared by the President and the Congress of the United States just like the citizens (subjects) of the former colonies of the British Empire. They would not have the option, as Carr argues, to opt out and remain neutral as the Irish Republic, then a member of the British Commonwealth, did in 1939 (ibid).

Commonwealth, as Carr suggests is an „elusive” term (9). It is to hide the colonial relationship. The Congress of the United States, in which Puerto Rico is not properly represented, legislates for the island and controls its foreign policies. Important issues related to the life of insular Puerto Ricans are also settled by federal laws. For example, minimum wage is stipulated by federal laws irrespective of the distinct conditions of the island’s economy. On the other hand, Puerto Rico does resemble a state insofar as its own elected legislative today has a control over its domestic concerns. They can, for example decide whether Puerto Rico is a bilingual or a Spanish speaking country, as Governors and the Congress of Puerto Rico have done in the past. However, even in respect to self-government, the island is subject to the will of the United States Congress. The Federal Relations Act that followed the establishment of the Commonwealth conferred the rights on the island, but it is only an act of congress, that can be replaced by another act that would withdraw these rights. The Commonwealth of Puerto Rico is a political invention the virtues of which can be best termed from the Puerto Rican perspective as a „Middle Road to Freedom.”⁸

2. 3. Territory Clause Jurisdiction and Statutory Citizenship

While Puerto Ricans and those with Puerto Rican ancestry living in the mainland United States are primarily concerned with problems pertaining

---

8 The term is borrowed from the title of Carl J. Friedrich’s book, *Puerto Rico: Middle Road to Freedom* (New York: Rinehart and Co, 1959), which is one of the works recommended by Raymond Carr in the „Select Reading List” at the end of his seminal work on Puerto Rico (455).

to their quasi immigrant status, there are still two significant issues that concern Puerto Ricans *en large*, to some but varying degrees, both *islanders* and *mainlanders*. These are their U.S. citizenship and self-government. The two are inextricably intertwined. Although Puerto Ricans have been enjoying U.S. citizenship since 1917, their political status is not the same as other U.S. citizens' living on the mainland. Lacking statehood, voting rights and political representation regulated by the Constitution are not fully awarded. Article I and Article II of the U.S. Constitution regulates representation in congress and voting for the president – both articles implicitly stipulate statehood as prerequisite for full representation and voting rights.

As far as the representation is concerned, the United States Constitution provides that the House of Representatives „shall be composed of Members chosen every second Year by the People of the several States” (Article II). The Resident Commissioner from Puerto Rico could not, therefore, be considered as a member. He is, in fact, a non-voting ‘member’ of the House, although he has voting right in Committees. There is one constituency in the United States that can send members to the Congress despite the fact that it is not a state: Washington D. C. Its special status in terms of representation is regulated by the Twenty Third Amendment to the U.S. Constitution.⁹ The territory of Puerto Rico, however, in no word of the Constitution would be considered as a „national” or federal constituency. Its political weakness lies in this very fact, and according to many analysts this is one of the strongest reasons for statehood. Puerto Ricans, who wish to do so, can participate in presidential primaries, but they cannot vote for the candidate they support. The President of the United States can exercise direct control over the fate of the island but is not accountable to its residents. The same applies to the United States Congress. It is still the ultimate sovereign in which Puerto Ricans are not represented. This situation is barely tolerable in a „paragon” of democracy, even if some think that the „no taxation without representation” principle may be inverted into *no representation without taxation*.

Government and control over most local affairs, except for the common defense and currency, is vested on the bicameral Puerto Rican legislative. Yet, Puerto Rico is “from the vantage point of constitutional law,

---

⁹ Being „the District constituting the seat of Government of the United States”, it has three electors of President (Amendment XXIII).

governed under the Territories Clause” (TREANOR 2). In the Jones Act in 1917, in the Federal Relations Act in 1950, and in later amendments, Congress has simply delegated more authority to Puerto Rico over local matters, but this has not changed the island’s constitutional status as territory. The source of power over Puerto Rico, and consequently over its inhabitants, continues to be the United States Congress (in which they are not properly represented). Conversely, an act of congress could theoretically deprive Puerto Ricans of their rights to self-government, it could „unilaterally retract any delegation of power it had made under” previous acts (3). Although this is not likely to happen, the rights are not protected.

U.S. citizenship held by Puerto Ricans bears similar peculiarities. As John A. Regis points out in his piece on „American Citizenship,” in the United States, citizenship may be „acquired in one of two ways; either as a „natural” citizen or a „naturalized” citizen”. (1) Indeed, the Fourteenth Amendment of the U.S. Constitution stipulates that „[a]ll persons born or naturalized in the United States and subject to the jurisdiction thereof, are citizens of the United States and of the State wherein they reside.” Strictly speaking, Puerto Ricans born outside the mainland fall into neither of the two categories. Their citizenship is limited, and more importantly, it is a *Statutory Citizenship*. They share some rights and obligations of U.S. citizenship. They are eligible to some federal benefits, and are subject to military draft and most federal laws. On the other hand, they cannot vote in national elections (unless they become residents of ‘other states’). Some view this situation as being second-class citizens that further strengthen the island v. mainland dichotomy. However, what most concerns the politically savvy is the statutory nature of their citizenship. Because citizenship was granted by an act of congress, it could also be revoked by another act of congress. Those Puerto Ricans who were born on the island, were not born in any of the states within the Union, hence, their citizenship and inherent rights are not protected by the Constitution the same manner as for other citizens. In 1991, then Attorney General Dick Thornburg actually spelled out the obvious truth that „no provision of law bestows a constitutional status on the U.S. citizenship held by persons born in Puerto Rico” (FERNANDEZ 229). Furthermore, there is no restriction on power of Congress regarding any regulation of citizenship of those born in the future – especially if there is a change in Puerto Rico’s status.

„Second-class” label for Puerto Rican citizenship is used yet in another context. It is a passive citizenship. For reasons already outlined, Puerto Ricans cannot vote in national elections. Puerto Rico is not a constituency. It is only one side of the coin that they have never been an empowered nation that was to care for its own defense, legislate or regulate its own trade with other nations, or make treaties with other nations. These aspects – despite the strong sentiment of nationhood prevalent on the island – had always been regulated for them. However, under American rule, they do not even have the opportunity to effectively voice their wishes or concerns in these matters. Lacking the right to be represented in the body that makes these decisions, or have a say in electing the President that may eventually send them to war, fosters a certain apathy towards „national” (i.e. federal) issues, and reinforces a provincial political outlook and attitude. Modern democracies require active citizenship and responsible citizens. Responsibility, however, should come with at least some level of authority.

3. THE U.S. PERSPECTIVE

3.1. From Indifference to Concern

The status of Puerto Rico seldom surfaces in conversations – ordinary or political. Although the sovereignty of the island is vested on the United States Congress, there are not too many who express genuine interest in the island’s affairs or have an opinion when asked. It takes a reinforced lobbying and personal friends „on The Hill” for a Resident Commissioner, to have his „constituents” voices to be heard. „Ignorance about Puerto Rico here on the mainland,” then Governor Romero Barceló remarked in 1984, „can only be described as massive” (CARR xii). The attitude had not been different before and has not been much different since, except for brief moments when either a Puerto Rico enthusiast introduced a bill as a result of pressure from the island, or following an event that questioned the United States’ conduct with regard to its colony. Although nearly all Presidents since 1898 had a word or two pertaining to or directly addressed to the Puerto Rican people, it has only been recently that they count with their potential impact. The island as a piece of land, as a territory, is a different matter.

Even Page Homer, whose book on Puerto Rico¹⁰ praises the economic and political developments on the island under American flag, remarks that the „American rulers who stepped ashore in the summer of 1898 know or care little about the island’s problems,” and notes that besides „inexperience at handling colonial affairs,” there was also „the gulf of indifference separating the tiny island from her giant master” (30). Bills submitted to the United States Congress varied in regard to what extent of self-government or autonomy they prescribed for the island. Proposal for independence was made as early as 1943, even though its counterpart, statehood was also considered. This latter option was given particular consideration in 1998 when a Bill for Puerto Rico’s statehood was on the floor. It must be observed though that only these two options were ever seriously considered by U.S. statesmen on their own initiatives. The Commonwealth status was forged as a result of Puerto Rican politicians’ pressure notwithstanding the fact that its way was paved by *Public Law 600* ratified by the U.S. Congress. The reason for this is the United States Constitution, which does not really allow for any „real” Commonwealth. Thus, when looking at the mainland political perspective, one must always consider that the sacred document does bind their hands, at least in theory. Nevertheless, the present system, for which the Puerto Ricans repeatedly cast their vote, has been functioning. However ill-fitting the Commonwealth is, no serious attempt has been made on the American part to resolve the conundrum. Therefore, one must assume that there are reasons why the present situation actually suits the United States.

Obviously the aim is not to keep a nation in some kind of „colonial bondage” (CARR 11). Although many would like to see Puerto Rico go independent for the money it allegedly takes away from American taxpayers¹¹, this option seems less and less likely. Statehood, on the other hand is often opposed citing the different culture, national identity, or the Puerto Ricans inability to pay taxes once admitted. With all this in mind, it still has to be noted that most of those sitting in Congress or working

---

10 Puerto Rico: The Quiet Revolution. The book was written in 1963, largely reflecting the Kennedy Administration’s attitude (although the book was published under Johnson) towards Latin America and presenting the island as a „showcase for democracy”. Its style and tone is reminiscent of communist propaganda reports on Cuba.

11 Puerto Rico absorbs \$12 billion (Faul 2) annually while the island residents pay no Federal Tax.

in governmental jobs in its broad sense do not give much thought to the question, Puerto Rico is simply „low on their radar screens.” Most statesmen, as they are bound to represent the interests of those who elected for them, would not waste money or energy on non-existing constituents, especially in times when other crises are more pressing. In addition, in absence of a colonial office devoted solely to the affairs of the island and its relationship to the United States there is no effective channel to make concerns vocal.

3.2. Changing Realities - Changing Attitudes

When one talks about the American attitude towards Puerto Ricans he is bound to consider two trends. These, although interrelated, could be markedly different: that of the man on the street and official, or government policies. In terms of government attitude, it is also a significant factor whether election campaign slogans, proclamations are ever translated into policies or other manifestations of a government's attitude. Whereas declared policies frequently divide the people, subtle changes in official attitude often are more effective in influencing the general public's view towards a certain issue.

Samuel Huntington argues that „The Hispanic Challenge” is the single most serious challenge in the United States, and one that has not been properly addressed. As opposed to earlier immigrant groups that spread with time and hence were forced to assimilate, Hispanics are more inclined to cluster together, continue to use Spanish as the language of communication, and maintain their own cultural traditions. Huntington's fear is that Hispanic presence „threatens to divide the United States into two peoples, two cultures, and two languages” (1). Furthermore, the newcomers place the whole idea and ideals of the United States in peril because they reject the „Anglo-Protestant values that built the American Dream” (Ibid). He firmly states that there is no such thing as the „Americano Dream” (10).

Although he does not propose it himself, his concurrent views imply that „White nationalism” would be a plausible reaction, and indeed a desired one to counter the „cultural and linguistic threats” posed by the increasing power of Hispanics in the United States (sidebar, 13). He prophesizes that „the cultural division between Hispanics and Anglos could replace the racial division between blacks and whites as the most serious cleavage in

U.S. society” (6) If this view was adopted by the official policy makers and the government itself, then there was in fact no chance that Puerto Rico would ever be welcomed into the Union. Although such fears have some realistic grounds, it is as much the adopting country’s responsibility how to react to this phenomenon as the Hispanics’ attitude towards their adopted country. It is true that they are less likely to assimilate, but it is also true that many of them become acculturated. Although they maintain their own customs and cultural heritage, they also adopt many of the American values, become politically socialized and participate in democratic institutions and processes.

The United States can also choose to accommodate the Hispanic Heritage. Although this idea, in fact, seemed alien to most Americans even a few years ago, the changing realities warrant a new attitude. The Hispanic population of the United States continues to be on the rise. They have surpassed blacks in 2002 as the largest ethnic minority (HUNTINGTON 2). As a map of Hispanics (see Appendix B) illustrates, the United States today incorporates large territories that are increasingly becoming Hispanic dominant. It has been long obvious to some analysts that the Hispanic community had distinctive interests and would have a major impact on U.S. society. By the end of the 1970s Spanish replaced French as the language most commonly taught in American high schools (BLUM 891). Apart from the fact that Hispanics have constitute large enclaves and in those they can function without speaking much English, the promotion of bilingual education also added to the trend that would „make the Hispanics the first among all immigrant groups in the United States to resist linguistic assimilation (ibid). As the United States neither could nor want to „outsource” those territories¹², the alternative option is to assume a „multicultural” attitude.

The present Republican government could hardly be called liberal – that would be a paradox. However, there are signs, overt or subtle, that they do not wish this cleavage to deepen. On the contrary, based on the present realities, some manifestations of the official attitude actually demonstrate a tendency towards endorsing the Hispanic Heritage or even taking pride in it. Looking up the web site of the U.S. Embassy in Germany one would

---

12 As a large corporation could do with operations or subsidiaries whose activities or corporate cultures are distinct from the core.

hardly expect a full section devoted to the Hispanic Heritage of the U.S. Society, let alone outlined in a tone that reflects both acknowledgement and pride. The authors state without any sarcasm or scorn that „it is not uncommon to walk down the streets of an American city and hear Spanish spoken” (1). The subsequent paragraph entitled „The Newcomers Myth” actually acknowledges the fact that Hispanics settled on the present territories of the United States long before the arrival of the English and that they were also incorporated as the result of American expansionism, including Puerto Ricans (ibid). They also inform the reader that although the term „Hispanic” was coined by the federal government in the 1970s¹³, most of them prefer to „see themselves in terms of their individual ethnic identity, as Mexican American, Puerto Rican, Cuban, etc. instead of members of the larger, more ambiguous term Hispanic or Latino” (ibid). Such a statement from an official organ of the U.S. government (in effect the State Department), suggest not only the acceptance of the realities but also a certain sensitivity towards a large segment of society with intention to integrate, not to neglect, deny, or separate¹⁴. While Huntington speaks about irreconcilable differences (9), there are attempts at reconciliation and accommodation.

3.3. Presidents on Statehood

Until 1949, when the right to elect their own governor was bestowed on Puerto Ricans the Presidents of the United States exerted direct influence on Puerto Rico either in form of appointing governors, or, before 1917, also the members of the Executive Council. At best, as Carr remarks, they were proponents of a „benevolent assimilation” (322). This is how McKinley saw the role of the United States. Wilson, with all his good intentions, also wished to educate Puerto Ricans in the ways of democracy, and although he rejected the racial prejudices expressed in Congress, he believed that

---

13 It was in fact created in the 1920s when searching for an appropriate name for a new Journal (Anderle, National Identity in Latin America. PhD Dissertation. JATE, Szeged).

14 Similar attitude is demonstrated by articles published on the State Department’s own website praising and taking pride in Latino contributions to American sports. Eric Green. „Major League Baseball Announces All-Latino All-Star Team.” US Life and Culture. October 27, 2005 and „Latino Contributors to Major League Baseball Exhibited in U.S.” US Life and Culture. February 24, 2006. <<http://usinfo.state.gov.scv/Archive/2006/Feb/24-940305.html>> and <<http://usinfo.state.gov.scv/Archive/2005/Oct/27-906606.html>> (March 10, 2006)

Puerto Ricans „should [presently] be treated as minors, as wards of the United States” (322, 333, 43). He also believed that the islanders „deserved something better than the Foraker Act” (54). At worst, they treated the governorship as prize to be awarded to party faithful (322). Some did not show any interest, like Harding and Coolidge, or like Taft (56), thought that Puerto Ricans already had larger measures of self-government than they reserved, and dismissed any proposal for greater autonomy. Ford, unexpectedly declared his preference for statehood (95). Kennedy and Carter showed „erratic” concern (12). For Kennedy, Puerto Rico’s fate had an elevated importance for he made reinforced efforts to promote democracy in Latin American through his „Alliance for Progress”. He even issued a memorandum to the Executive Departments to treat Puerto Rico as a state to the extent made possible by the Constitution (96). Carter had new reasons to please Puerto Ricans.

It was the 1976 primaries that organically connected Puerto Ricans to national politics and thus made presidential candidates have direct political interests (324). This was made possible by the alteration of the rules of the Democratic Party. Now the local chapter of ADA¹⁵ approached all presidential candidates. Jimmy Carter replied. Statehooders switched allegiance, deserted their Republican friends and voted in the Democratic primaries. Puerto Rico with 22 votes became a relatively large state at the Democratic Convention. Many joined Carter’s Hispanic campaign staff. (97–98). After his victory, President Carter issued a proclamation in July 1978 asserting that all three options of status were legitimate if chosen by the People of Puerto Rico (98). Thus, 1976 marked a radical change in attitude. It was no longer possible for presidential hopefuls to totally ignore Puerto Rican affairs¹⁶. All candidates ever since Carter at least spoke a few words to Puerto Ricans. Bush, campaigning in 1980 proclaimed „Statehood Now” (99). Reagan also endorsed statehood in an article that was published in the *Wall Street Journal* (ibid). Reagan, while reduced the Food Stamp Program, and already started his Caribbean Basin Initiative¹⁷, both without consulting the most affected citizens, called for a Task Force

---

15 Americans for Democratic Action.

16 Such a paradox that those who participate will never be able to then vote for their candidate.

17 To curb Cuban influence by extending the economic and fiscal privileges provided for Puerto Rico (CARR 9).

to examine its implications with regard to Puerto Rico (8). Its main concern was not the status question, nor was it a policy making body, and should have been set up before the decisions were made. The status question, nevertheless, seems to have come into the Presidents' sight and receive some emphasis since the presidency of George Bush. Perhaps remembering the promise he made twelve years earlier, he set up by Executive Order a *Presidential Task Force on Puerto Rico's Status* in 1992, towards the end of his term. Presidents following him issued consequent Executive Orders amending the previous one, and extending the deadline by which the Task Force was to report on its findings (See Appendix A). Although nothing in Congress has happened as to the Puerto Rico Status question since 1998, legal counsels and experts have been working diligently in the executive branch to muster a government document presenting and clarifying the United States' viewpoint on the status issue. Unfortunately, the document is largely confined to analyzing only the legal aspects of each proposal both in terms of its compliance with the United States Constitution and in Case Law^{18,19}.

The official position of the United States Congress was made clear in 1979 in a joined resolution. The resolution stated that they would do nothing until Puerto Rico signals in an unambiguous manner (CARR 11). It meant that consideration of any option other than the Commonwealth status would take place only if the Puerto Ricans overwhelmingly voted for that option. This lead has not been given yet.

It seems that from the beginning there has been a difference, if not sharp, between the Democratic and Republican attitudes. *The Associated Press* reported in 2000 that the Democratic platform affirmed that „the Puerto Ricans have the right for a permanent status and full democratic elections“

---

18 The length of which is 78 pages. The main body of the report barely exceeds 9 pages and consists of the list of the Task Force member, the guiding principles, a brief historical overview, a summary of the legal analysis, and the Task Force Recommendations, Appendices contain the Executive Orders, the above mentioned legal analysis, and the „Mutual Consent Provisions in the Guam Commonwealth Legislation.“ The most substantial, also most valuable and constructive, if not always practical, element of the report is the eleven-page long legal analysis written by Robert Raben, then Assistant Attorney General, and submitted in 2001.

19 As already mentioned, there were earlier Committees and Task Forces dealing with the status of Puerto Rico. The one that operated between 1964 and 1966, however analyzed not only the political aspects. The Committee chaired by James E. Rowe Jr. also considered in details the economic and cultural consequences of any change in the status (CARR 96).

(FAUL 1). Although the report does not specify, this statement implies statehood for Puerto Rico. It is also interesting to note that the Democratic attitude is unconditional; they assert that Puerto Rico's status should be changed without any pressure from the Puerto Ricans, because their present status is an embarrassment for the United States. The Republican support statehood if the Puerto Ricans wish so, that is if they clearly express their wishes to become a state. However, neither party is at fault. Although the United States was the colonizer, the Puerto Ricans chose the present status through a democratic process – they initiated the *Estado Libre Asociado*, even if they originally had a different idea of its meaning and believed that it was an interim towards statehood. They reaffirmed their choice in consequent referenda. Although most grieve about the uncertainties of the present status, which is not permanent, Puerto Ricans seem to fear the other options and are largely divided on the issue. It is this division that now inhibits the decolonization. If it was inflicted by their master, one could make an accusation of applying the classic *divide et impera* tactic. However it is not the United States government that divides Puerto Ricans (albeit its policies obviously played some role in the evolution of divisions), it is the island politics and the island versus mainland dichotomy.

Although the United States very much wants to keep Puerto Rico it would be bound to let it go if the Puerto Ricans democratically requested for it. Statehood now also must be offered. While statehood would have been quasi out of the question a few years ago, the United States today already incorporates large territories of non-Anglo-Saxon culture and where people converse in Spanish. It must now be accepted, even if Huntington fears that the American Dream will be lost, that the United States is becoming a bilingual country. It cannot behave like a corporation that outsources activities or cultures it does not find „profitable” enough. Florida will not be „outsourced” or banished from the Union. With the same token, Puerto Rico could be incorporated.

3.4. In Light of the U.S. Constitution

The United States Constitution originally allows only for two kinds of status with which the United States government has to deal with; either a state within the union or a sovereign country. Article IV also recognizes „Territory or other Property belonging to the United States.” A territory

can be „unorganized” and as such subject to the United States Congress. This is in effect a colony. Over the history of the United States, „unorganized” territory also meant territories already in the possession of the United States – as a consequence of a land purchase – or territories already settled but not yet admitted into the Union (BRINK 221–222). A territory can also be an „organized” territory, which is today a state. From a different perspective, the status of a territory can be changed in two ways. The Federal Government can grant independence or cede the territory to another nation, thereby relinquishing United States Sovereignty (*Report* 6). Conversely, Congress can admit a territory as a State, „thus making the Territory Clause inapplicable” (*ibid*). There is no third option provided or even implied by the United States Constitution.

As it is outlined and clarified in the Task Force Report, Puerto Rico has three options that are compatible with the United States Constitution. The first of these options, often referred to as the Commonwealth option, is the one that bears disparate meanings for the two parties. From a constitutional point of view Puerto Rico can remain a territory subject to the U.S. Congress. This is in fact what the Commonwealth means and also corresponds to the 1998 referendum’s „Territorial” Commonwealth option²⁰. Yet, no enhanced, so-called non-territorial Commonwealth is possible, as the Constitution allows no provision for reciprocal enforceability of a compact²¹.

The second option is statehood. Section 3. of Article IV stipulates that „New States may be admitted by the Congress.” As new state, Puerto Rico would stand on „equal footing with the original states in all aspect” as recognized in *Coyle v. Smith*²² (RABEN 2). This would – as remarked earlier – entail conformity with the Tax Uniformity Clause. However, Robert Raben, in his detailed memorandum on all constitutional and legal aspects of the Puerto Rico status question²³ refers to Attorney General Richard Thornburgh’s

20 This received only 0.06% of the votes (*Report* 4). It represents the admission of the colonial status.

21 As was recognized in a Memorandum entitled „Mutual Consent Provisions in the Guam Commonwealth Legislation” prepared by Teresa Wynn Roseborough, Deputy Assistant Attorney General in 1994. The ten-page document is attached to the December 2005 Task Force Report as Appendix F. The same issue was also addressed by William Treanor in his October 4, 2000 Statement before the Senate Committee on Resources reaching a similar conclusion.

22 Based on the 1796 declaration upon the admission of Tennessee (RABEN 2).

23 Prepared in 1994 for the benefit of Frank H. Murkowski, Chairman of the Senate Committee on Energy and Natural Resources. The analysis was prepared the U.S. Department

testimony made in 1991 when noting that the Tax Uniformity Clause „permits the use of narrowly tailored transition provisions,” hence, Puerto Rico’s tax status „need not be altered immediately” (2). Upon admission of Puerto Rico, representations of states in Congress will be „impaired.” Membership of the House can be temporarily raised until the next reapportionment, however, this also means that the proportions of representation will change. Other states’ proportional representation in the Senate will permanently be decreased. If Puerto Rico is admitted to be a member state of the United States it also has to give up some provisions of its own Constitution. It is obvious that Article I constituting the Commonwealth²⁴ will have to go, or be replaced by an appropriate clause. Many of the intricate details will also be overridden by the United States Constitution „pursuant to the Supremacy Clause” (3). Other laws on the island enacted by its own congress will have a similar fate. Some federal statutes currently applied to the states, or some of the states only, may also be extended to the island. It is however also an obvious consequence of statehood that then all Puerto Ricans will be natural citizens²⁵ of the United States and their citizenship will be protected by the Constitution.

Independence, in light of the Constitution, would have reversed effects concerning citizenship. This is most Puerto Ricans’ „deepest” fear and the strongest argument against independence. The Constitution does not protect statutory citizenship. It can be revoked by Congress. It is assumed that it will be withdrawn if Puerto Rico chose independence. It will, at least, cease to be a collective citizenship and will not be conferred to future born Puerto Ricans²⁶. Former Assistant Attorney General Robert Raben cites contradicting case laws, however, concludes that „nationality follows sovereignty”²⁷ This is also in line with the generally accepted principle of international law that „transfer of territory from one state to another results in a corresponding change in nationality for the inhabitants of that territory” as they are also

---

of Justice, Office of Legislative Affairs in response to the Chairman’s request (a letter to President Clinton). Robert Raben was, at the time, Assistant Attorney General.

24 Constitution of the Commonwealth of Puerto Rico.

25 Strictly speaking this will be true for those born in the future. Those island residents presently holding statutory American Citizenship will then become residents of one of the states.

26 Even if both their parents hold American citizenship at the time.

27 American Insurance Co v. Canter (1828)

expected to change their allegiance²⁸. Raben, however, states that it is yet unsettled whether it is „permissible to terminate non-consensually” United States citizenship of residents of Puerto Rico. This refers to those insular Puerto Ricans who presently hold American citizenship based on the Jones Act²⁹. However, the Task Force Report firmly states that „if Puerto Rico were to become an independent sovereign nation, those who chose to become citizens of it or had U.S. citizenship only by statute would cease to be citizens of the United States” (9). The government, thus, finds this question settled confirming that island residents would definitely and collectively lose their cherished American citizenship.

While Raben does not address the question whether the United States would have any right to use the military and naval bases in Puerto Rico after relinquishing its sovereignty over the island, the Task Force Report’s brief analysis of Independence include a section on how it had been settled in the case of the Philippines. The Philippine Independence Act provided that after a certain transition period the United States would „surrender all right of Possession, [...] control, or sovereignty [...] with the exception of certain governmental property and military bases” (8). Holding on to military facilities would, of course, also be possible by treaties³⁰ or contracts³¹ as done elsewhere. On the other hand sovereignty would entail Puerto Rico’s right to conduct her own foreign relations.

---

28 In some cases the inhabitants of the transferred territory may choose between retention of their old nationality or acquiring that of the new state. (RABEN 2). Puerto Ricans after the Spanish American war had a similar option regarding their Spanish citizenship, only the American citizenship was not offered. In the present case, it is likely that a large number of people would request and subsequently acquire dual citizenship. While this issue has never been addressed, Raben contends that „we do not think it would run afoul of any constitutional stricture” (4).

29 Raben here makes a remark referring to Treanor’s Testimony (which I have also referred earlier).

30 A truly Free Association is also a possibility under Independence. This is the case of Micronesia and the Marshall Islands that gained their independence in 1986 (Palau became independent in 1994). The United States Congress had subsequently approved „compacts of free association” with these territories. They gained their right to conduct their foreign relations, however, they also entered into a treaty with the U.S. in the framework of which the United States continued to provide for the defense of these islands. It is important to note though, that this type of „free association” is not what Puerto Rico has so far considered under the term. They want full sovereignty and permanent „compact” with the United States. Yet, because compacts and treaties are ratified by Congress, they are by nature not permanent.

31 In the Bahamas or in Trinidad – examples given by Raymond Carr (311).

3.5. Strategic Concerns

From the late nineteenth century the U.S. needed Puerto Rico as a naval base to protect the sea-lanes of the Caribbean and secure the Panama Canal. Captain Mahan, argued that Puerto Rico would play a role for the United State that Malta played for the British in the Mediterranean (CARR 310). By today, the protection of the sea-lanes is crucial for yet other reasons. A large proportion of America's imported oil is transported through this venue to reach the mainland from refineries. Henry Kissinger was reported in 1981 in the *San Juan Star* saying that „the United States has to hold on to Puerto Rico for strategic reasons” (310, 444). Cuba is still watched with cautious eyes. Although the military base in Vieques³², the best known for its infamous recent history, ceased operation in 2003 (*BBCNews.com*), Roosevelt Roads at the eastern tail of Puerto Rico is still one of the largest naval bases in the world (CARR 310).

One can assume that until very recently independence of the island was not encouraged; it would probably have been halted if such request had been made by the Puerto Ricans, for the fear that the newly independent country would fall under the aegis of the Soviet Communist block, particularly because of the proximity of communist Cuba. Independence has not been and is still not desirable for other security reasons. With a large Puerto Rican community already being an integral part of the United States and with their identity derived from the homeland, with families divided between two nations, losing that homeland would induce discontent and a strengthened identity crisis potentially transformed into negative phenomena. In other words, the island's status, or any change of its status, directly affects the lives and attitudes of a significant ethnic group of the mainland – and by extension, indirectly affects the lives of other millions of United States citizens. If left alone, the island would be prone to political strife, not so much for the political immaturity of its residents as for the deprived economic situation that would hit the island with harsh realities if most American corporations withdrew operations, or Puerto Ricans currently holding jobs on the mainland would be forced to return home.

---

32 Puerto Rico used to give home to an important military training base in Vieques, an offshore island. It was used for target practice. As a consequence of long protests of both local politicians and the inhabitants (and a bomb explosion that killed a local civilian), the U.S. Navy withdrew in May 2003 (*BBCNews.com*).

With more Puerto Ricans living in New York than in San Juan and with almost as many Puerto Ricans living in the Union as outside of it, statehood is a more likely option than independence. Of course, Commonwealth could still be maintained, but only in the present territorial form. As forces are pointing towards a will to resolve the present conundrum, the inherent ambiguities, uncertainties, and paradoxes, the statehood option will likely to receive a stronger marketing from the mainland. The Commonwealth is inherently still a temporary solution, still subject to the will of Congress. Puerto Ricans, whether insular or stateside, will only have a real political stake and do their best to realize any „Americano” Dream they have if their status is made permanent.

3.6. Economic Ties

The island that once had a hopeless economy was gradually integrated into the mainland economy through New Deal programs administered by Washington, then through „Operation Bootstrap” (FERNANDEZ 168–171). Conscious and forceful industrialization first by government ownership, and later by attracting foreign investment through tax exemptions took place. Major pharmaceutical companies such as AmGen, Abbott Laboratories and Eli Lilly established off-shore-like operations in Puerto Rico, and today are transplanting their R&D departments to the island (DUNNE 1). The high-tech manufacturing flourishing in Puerto Rico, however, is very closely tied to its mainland investors and trading partners. For most of these companies the present status is comfortable. Nonetheless, if they had to express their preference between the two options of future independence or statehood, the latter would most likely suit them better. Particularly if the FTAA³³ was realized, since then geographical proximity to the targeted Latin American markets would enhance Puerto Rico’s advantages. Some of the smaller businesses have set up twin operations in the mainland and the island, very much in the fashion of doing it in different states. Franchise networks also treat the land as an integral part of their mainland operations.

The coin has another side though. Puerto Rico is still the poorest regional economy of the United States judged by income per capita figures³⁴. The United States pays around \$12 billion annually in form of

33 Free Trade Area of the Americas

34 The official poverty rate at about 40% is much higher than in any of the fifty states.

relief, and Puerto Ricans living and working in the mainland also send a large amount of money home. Greater independence under some form of Commonwealth would not necessarily alter these economic realities. Such an enhancement of status is not possible though. Out of the viable options, it was independence that would hurt not only the local economy, but would also negatively affect mainland business. On one layer, unplanned and costly reorganizations, losing workforce, facilities and markets would be inevitable. On another, sudden influx of Puerto Ricans who lost their jobs to the mainland would also cause much headache. Further aspect added, if the Puerto Rican economy was even partly severed from its main trading partner, a sudden downturn would induce political instability, an aspect very much linked to strategic concerns.

3.7. Political Force

Puerto Ricans living on the continent represent an increasing political force in the United States. This is partly due to their belonging to the Latino community and partly to their relative position in certain key areas. Although most insular residents care less about national or federal politics, the two major mainland parties have been actively courting their votes as well. This is done despite the inherent paradox of lacking representation in Congress and not being eligible for electing the President. Nevertheless, primaries are held on Puerto Rico, and island residents may exert their influence on the mainland through family ties, temporary or dual residences. This is also true the other way around. Notwithstanding, Puerto Rico is not yet a constituency. There is a certain political weakness deriving from this fact – one that is increasingly coupled with political discontent.

Looking at the mainlanders, many authors note that Puerto Ricans are underrepresented at the ballots. Although their political activity as well as their particular political leaning may differ depending where (in which state or metropolitan area) they reside their apathy is often rooted in the sense of insecurity regarding their future, as well as in not being collectively empowered. This phenomenon is closely related to the migration patterns and the status question of Puerto Rico. As American citizens, Puerto Ricans

---

However, as Nancy Dunne remarks, this figure does not necessarily indicate a high number of hungry or homeless due to the old fashioned caring families.

may come and go. They often try their luck, sometimes succeed, but few of them start their tenure in the States casting their votes for proposals or local issues that may not affect them a year later. In the same vein, with their status being temporary many of them do not feel they have a real political stake in the land. Conversely, many would adopt a more responsible civic attitude if they knew that their vote counts even if they eventually moved their businesses to Puerto Rico or take offices on the island³⁵.

New migration patterns and changing socioeconomic indices also indicate a changing attitude to national politics and an increasing weight. Floricans are relatively higher in the social strata. They are also more active politically. Since they are doing better economically; they have more to lose thus the stakes are higher. It is also related to their high weight in that state during presidential elections disproportional to their numbers. They represent the swing vote in a swing state. Besides, while they may vote for a Republican Governor when local issues are concerned, such as education or healthcare, they may as well vote Democratic at the national elections. They have very different perspectives imported from Puerto Rican politics. Yet, they are all concerned with the island's status. Floricans are the ones that most often keep up double residences or are striving for their *Americano Dream*. They want to have a say that is not transient, that is, on the other hand, transferable. This is to say that their vote, or voting rights at least, can be moved to Puerto Rico if they wish to resettle there. If statehood is given, Puerto Rico becomes a constituency, while the status of the residents on both sides of the water becomes permanent. They can then start thinking about their permanent future. In case of independence, however, insecurity will rise to levels that may induce political instability among the stateside residents as well. The previous option seems more appealing.

---

35 The Associated Press in 2000 reported the discontent of many Puerto Ricans in this regard. Rafael Zeruto when resident of Florida had campaigned and voted for Republican candidates for years. When he returned to the island to establish a pharmaceutical firm, he could not vote any longer for the party whose economic policies he supported (FAUL 1). Neither can vote Xavier Romeru who left a New York Law Firm to become Puerto Rico's Commercial Secretary. Romeru, who is evidently legally trained and is conversant in constitutional matters asked how it is possible that someone in whose election he cannot have a say orders him to go to war (2).

3.8. Task Force Recommendations

Although the members of the Presidential Task Force may have pondered all this, their analysis is confined to the legal aspects. The conclusions and subsequent recommendations only treat the viable legal options and the process of changing the status. It recognizes two options. One is statehood, „under [which] option Puerto Rico would become the 51st State with standing equal to the other 50 States” (Report 10). The other is independence, under [which] option Puerto Rico would become a separate, independent sovereign nation” (ibid). The Task force recommends that Congress provide for „a Federally sanctioned plebiscite,” in which the Puerto Ricans can decide whether they wish to remain a territory (the present Commonwealth status) or „pursue a Constitutionally viable path toward a permanent non-territorial status” (ibid). This path would then lead to either statehood or independence. Thus, first, they should cast their vote as to their should be any change in the status at all. If they vote for a change, then there would be a call for a new plebiscite, in which they could choose between two options only. In case, in the first round the strongest showing would be for „no change,” then the process is to be repeated periodically (ibid). Then, however, the present ambiguities would stay.

4. THE PUERTO RICAN PERSPECTIVE(S)

4.1. Overview

For a long period it was the question of self-government and citizenship that were driving forces behind Puerto Ricans petitioning for an elevated status. It seems that they had statehood in mind from the very beginning and fostered the Commonwealth in the belief that it could lead to a permanent status that ensures a full-fledged citizenship and self-government. However, with time, the Commonwealth actually seemed a comfortable solution in which the separate identity and national character could be maintained. Although there is an inherent political weakness that lies in the present status, the majority of the population has not been disturbed by the passive nature of their citizenship as much as by its statutory nature, an imbued insecurity.

If they resisted Americanization from above, they endorsed it from below. Consumerism and American corporations determined what is being „cool” and how one should behave if wanting to advance on the corporate

ladder. The influence of the Diasporicans could not be blocked either. Many ended up disillusioned, but many returned to the island as a visitor or to settle anew with changed norms, some American values adopted. The more successful of these have also been politically socialized and have become used to the full democratic processes on the mainland. The politically more active now also voice their grievance as to the passive nature of their citizenship. Besides, half of Puerto Ricans now permanently settled in one of the fifty states and along with a growing tendency of emphasizing their Puerto Rican identity, they also wish to assert their influence on both sides of the water.

Half of Puerto Ricans are only concerned with local matters; although all local issues are inevitably linked to their status and relationship with the United States, their considerations are primarily economic even with regard to their American Citizenship. Their division is inflicted upon them by local party politics not by the major parties of the mainland. The other division is a line that separates those who settled on the mainland, even temporarily, and those who remained on the island. The latter increasingly define themselves in contrast to Diasporicans. Islanders harbor not only their different language, but also their distinct culture. Many of them see the American way of life and mores alien. As they are struggling against institutional Americanization, they are afraid of a forced assimilation should they opt for statehood. While nationalist sentiments resurface every once in a while independence does not seem an attractive enough option. On the one hand, it is probably made clear for them that with independence they would lose not only the federal money paid in form of relief but also most of their jobs would be in peril. Not all American corporations would retain their operations on the island if it ceased to be part of the United States. Falling out of the tariff wall, the Puerto Rican economy would experience a severe downturn sending millions into despair. Despite the extensive lessons taken in democracy, the level of civil security enjoyed under the present system may not be ensured. However, perhaps not too many of the lesser-educated think that far. The immediate concern, the potential loss of American Citizenship is a factor that probably all of them have in mind. As could be seen in the official statement of the Justice Department, and what is most likely made clear in a more simplistic form for Puerto Ricans, U.S.

citizenship would be revoked upon declaration of independence³⁶.

Many on the island think that their isle „with Spanish cadence and Latin rhythm of life developed under the U.S. flag from a poor and untidy place of subsistence farmers into a potent industrial region” (FAUL 2)³⁷. These voices think that the „San Juan Star” should now be added to the others. The islanders remain divided. Although statehood proportionally received more votes in the local referenda, the votes of those who think the present status „gives them the best of both worlds” still exceeds any other options (FAUL 1).

Out of these options today the statehood seems to be the most viable idea. Things have changed since the last referenda. Forces in the U.S. now make this idea less alien, albeit the „identity question” on the island work against it. Still, this has more chances than independence. Enhanced Commonwealth seems, at the moment, an outright legal nonsense, that is an unlikely course of development.

4.2. Party Politics – Status and the Economy

As Raymond Carr proffers in the Introduction to his book, *Puerto Rico: A Colonial Experiment*, the status issue divides the island politics into „three discrete spheres of discourse, each supported by its particular myths, its peculiar vision of the past, and its specific recommendations for the future” (3). For Puerto Rican politicians, the status question involves „conception of their own identity” and „a vision of their history,” and most importantly, is never treated separately from economic prospects. Few politicians on the island – as opposed to their mainland colleagues – treat it as a legal or constitutional issue. Each party’s platform revolves around the status question. They are not Republicans or Democrats. They strive for independence, statehood, or maintaining the status quo.

4.3. Popular Democratic Party (PPD)

It was the PPD, the Popular Democratic Party (the *Populares*), that managed to bring about the Commonwealth in 1952. Defense of this

---

36 Although there is no guarantee of retaining it under the present system, there is no sign of Congress revoking it.

37 „Bajo la conducción de los EE.UU. la isla con cadencia española y ritmos latinos ha evolucionado desde un pobre y desaseado puesto de granjeros dedicados a cultivos de supervivencia hasta convertirse en una potencia industrial regional” (FAUL).

constitutional settlement remains their „raison d'être" (CARR 4). In their view, Puerto Rico freely chose to be associated with the United States but not to form part of it. While it is more likely that for Muñoz Marín, the Commonwealth was a compromise more in the direction to future statehood than a permanent option, many of his successors in the party see it otherwise. Over the past years, two trends have developed within the PPD. Neither is striving for a „distinct status". They would like to enhance the island's status without „severing the bonds of citizenship" (CARR 4), and without losing the economic and fiscal advantages that this ambiguous status offers. Puerto Rico is within the U.S. tariff zone, has access to the mainland market, exempted from most federal taxes and can attract investors and outsourced production facilities with skilled labor and reduced corporate taxes.

Sila María Calderón, previous governor of the PPD made it clear that she was happy with the status quo and did not take sides in any debate suggesting statehood or independence. When asked, she emphasised her pride, and the Puerto Ricans' pride of being American citizens („Calderon speaks"). Her speeches and remarks implied that she would not force any change in the status. Back home, she sought consensus before forwarding pressing the issue in Washington, thus, made sure no steps would be taken (MARINO 1).

Anibal Acevedo Vilá, on the other hand is vigorously campaigning for a change in the status. His idea for the status of Puerto Rico is an enhanced „New" Commonwealth based on full sovereignty for the island and a compact with the United States that would ensure permanent association with thereof. With this proposal he could please enough *Independistas* to back his candidacy for governorship, and also represents a strong will to challenge the status quo (MARINO 1). It is unfortunate for his supporters that the proposed status is incompatible with the United States Constitution and would not be offered as an option.

4.4. New Progressive Party (PPD)

The New Progressive Party, once the PPD's main adversary in local politics, rejects the Commonwealth (CARR 4). Its main argument is that of the inherent paradox of the present status, that in its relationship with the United States Puerto Rico is still a colony. It is subject to federal laws

passed by the Congress in which they are not represented, and executive orders of a President Puerto Ricans do not elect³⁸. PNP advocates statehood, as they think that only that status can bring to Puerto Ricans the „liberties and dignity, together with the political leverage on Capitol Hill” that all other American citizens enjoy (CARR 5). PNP politicians often remind the public that the United States repeatedly made a moral commitment to give them statehood³⁹. The fact that most islanders do not speak English is often cited as counter argument against statehood, however the Progressives do not find it as an „insuperable barrier” (ibid). In their views – and perhaps developments on the mainland also point into this direction – a Spanish-speaking state can be accommodated into the Union. Interestingly, the PNP program in the early 1980s included those considerations that have reemerged and even reinforced by changing realities of the United States society and the Task Force Report recommendations. In terms of economic considerations, the PNP proposed that the definitely heavy burden of federal taxation should not necessarily hit the island population at once; it could be „lightened” by a transitional period⁴⁰. Furthermore, the permanent status, statehood in particular, would offer such political security and stability that would outweigh the special preferences now enjoyed by investors.

4.5. Puerto Rican Independence Party (PIP)

Independence is advocated by the Puerto Rican Independence Party (PIP) and the Puerto Rican Socialist Party. It is the unique culture and the strong sense of nationhood that constitute the main argument behind independence. They also subscribe to the notion that the Commonwealth status is a disguise for colonialism. They would consider statehood as annexation irrespective of the current realities in which it is the Puerto Rican „nation” that should petition for statehood. In terms of economics, they contend that the present status with all its aids and programs established

---

38 Although Raymond Carr makes the same statements within the description of the PNP program, the quasi colonial status has already been discussed in the paper based on the statutes that govern Puerto Rico and the stipulations of the United States Constitution.

39 Carr cites Carlos Romero Barceló, the statehood governor in the mid 1980s. Barceló contended that conferring citizenship was a promise towards statehood. Others draw attention to General Miles’s promise.

40 The main tenets of the PNP program outlined here are based on Carr’s analysis written in 1986.

from the beginning made the Puerto Rican economy too dependent on the United States coupled with the importation of the such ails of society as drug addiction.

In terms of characteristics of the Puerto Rican economy, its advantages and disadvantages, all the points made by the parties are valid. Only the perspectives are different. As the future status of Puerto Rico is always discussed in terms of what it would bring to the prosperity of the island, either the present advantages or statehood offer viable options. *Independistas* are quite right in their analysis, but independence would not solve anything. Their concerns for identity are more valid. Yet, even those attributes could be maintained within the Union. This, however, depends on cultural and societal forces on both sides of the water. General elections reflect the population's sentiments towards the status question. As the parties represent – if not always firmly and clearly – the three possible options for the status conundrum, Puerto Ricans' vote for one or the other signal their status preferences.

4.6. The Referenda

The results of the three non-binding referenda has already been provided. In fact, with the referenda in 1952 to ratify the constitution, the Puerto Ricans have so far expressed their preferences four times. Sentiments have changed an alternated in the past fifty years. Governor Sánchez Viella organized the plebiscite in 1967 in response to the growing pressure for statehood, because many thought that the Commonwealth held a promise of statehood. In 1993, the preferences seemed to be slightly more polarized with increase in votes for more statehood and independence. It was however the 1998 referendum, and its results, which deserves special attention with regard to the present aspirations. There were five options on the ballot sheet with the following results:

„Territorial” Commonwealth:	0.06%
Free Association:	0.29%
Statehood:	46.49%
Independence:	2.54%
None of the Above:	50.30%

(Report 4)

The strongest showing was „None of the Above,” as a result of the campaign of the PDP. In theory, they supported the continued commonwealth status, but rejected the „territorial” definition (*Report 4*). What the PDP had in mind was a certain „Enhanced Commonwealth,” in effect a greater autonomy that would satisfy both *independistas* and those who argue that the present status is the most advantageous with regard to the economy. Acevedo Vilá’s enhanced status would include common citizenship and an „Association based on respect and dignity between both nations.” However, the promises of the „enhanced” status, such as treaty powers, and limits on Congressional authority (quasi sovereignty) would never be granted by the United States under the commonwealth. Conversely, the request, or promise, of Puerto Rico becoming „an autonomous political body, that is neither colonial nor territorial, in a permanent union with the United States under a covenant that cannot be invalidated or altered unilaterally” could not be enforced (RABEN 5)⁴¹. The ballot options neither reflected the wishes of the political forces, nor were they viable options. Hence the majority vote for „None of the Above.”

Contemporary analyses and even the editorial piece of *The Puerto Rico Herald* draws the population attention to the fact that the status quo is not an option, because it is not a permanent status „and never can be one” („Your Choice” 1). The same editorial explains to its readership that the „enhanced commonwealth” can neither be an option. It is a delusory promise of the PDP, that the *Herald* calls a „Pipe Dream” (1).

4.7. Current Views

In contrast to the seemingly large-scale ignorance on the mainland, the December release of the Task Force Report has whipped up sentiments on the island. As official view of Puerto Rico is always bound up with party politics and the view of the actual governor, the reaction to the Task Force Report does not necessarily represent the „national” sentiment in Puerto Rico, or the views of the population *en large*. Governor Anibal Acevedo Vilá⁴² and the governing Popular Democratic Party (PDP) voiced their discontent in January 2006 with regard to the Task Force Reports. Preceding

41 See explanation of this premise in the previous chapter on The American Perspective.

42 A lawyer by education who also earned a Master’s Degree in Constitutional Law from Harvard University (CIDOB).

the last referendum on status held in 1998 Acevedo Vilá, and his party had campaigned for „non of the above,” because they thought the choice for Commonwealth was not properly defined describing the current political status instead of an enhanced Commonwealth. He also participated in a campaign in 1998 against the *Young Bill* which tried to resolve the status question by defining each option. Acevedo Vilá served as resident commissioner between 2000 and 2004, when he ran for Governorship and, by a few thousand votes⁴³, defeated the admittedly statehood proponent Pedro Roselló.

Following the Task Force Report there should be called for a referendum in which each option is clearly defined. With the split ticket in the Puerto Rican Government, the legislative being controlled by the PNP, it cannot be seen whether any consensus on the island is reached and the opinion of the people asked in the near future. Acevedo Vilá continues to campaign for an enhanced Commonwealth Status that includes Puerto Rico’s sovereignty, an association with the United States, in effect a compact, „based on respect and dignity”, and common citizenship – unfortunately a constitutional nonsense. Along with the PDP, he issued a memorandum in January 2006 to boycott the White House Report because it left out „autonomismo” from the options (RODRÍGUEZ 1). He also established a new governmental entity⁴⁴ that would be responsible for educating the public on the virtues of the Commonwealth (2).

Contrary to this, Fortuño, the Resident Commissioner forecasts that Puerto Rico will become a federal state or an independent nation before the 2012 general elections (DELGADO 1). He is a Republican, not directly tied to any of the island parties, and is a firm believer in statehood. He would press Americans to take a proactive stance in resolving the island’s status problem. In his view Congress is to be blamed for not having implemented any political procedure to enable Puerto Rican to „determine their form of self-government under a permanent, non-territorial alternative” („Letter to the Editor” *The Hill*)⁴⁵. He firmly believes that as opposed to previous debates in Congress, this time the Report prepared by the Task

43 And required recount and involved the judiciary in deciding the winner – as is customary in Puerto Rico.

44 Secretaría Auxiliar de Educación Política.

45 Written in July 2005 in response to Dr. David Hill’s column published two weeks earlier.

Force will provide a tremendous aid. At the end of February 2006 he said to a journalist of *El Nuevo Día* that he believed the recommendations would be transformed into a Bill very soon (DELGADO 1). In any case, the bill would spend some time in Committee before a debate on the floor which would then signal how the Congressmen, or their constituents feel about the prospect of admitting Puerto Rico – as that could be one of the outcome, and the one that has higher chances.

Regarding the public view, nothing is certain yet. No public surveys or opinion polls have been recently conducted that would indicate a stance. David Hill in his column published in *The Hill* last June suggested that the Puerto Rico's economy having evolved into a high-tech model would give impetus to a statehood referendum. The author also conceptualized Puerto Ricans – both mainlanders and islanders – as bilingual and thus ripe to become a state. However, Carlos Vazquez, a Puerto Rican living in Connecticut responded in strong words in a „Letter to the Editor“. He stated that „Puerto Ricans have shown“ that „they are happy with the status quo“ (1). They are proud to be citizens and they also proved to be „worthy of the label“ but the fact that they are using American brands and eating American fast food „should not be taken as indicators that Puerto Rico is ready to join the other 50“ (2). He expressed his strong support for Vilá's proposal. The tone of the letter indicates a strong sense of identity and pride in „otherness“ that is an attribute of most Puerto Ricans. Perhaps, the problem is not proposing statehood as such, but that it was proposed by an American which was taken by the author as, again, forcing the American view on Puerto Ricans without consulting them. Offering statehood and stating that the Puerto Rico is mature to become a state is in itself generous. However, it must be done with tact.

5. EXPECTATIONS

As *The Hill* reported on February 1, Both Vilá and Fortuño had been lobbying Congress to get across their views. Vilá was certain that Congress would not turn the *Report's* recommendations into law this year (*The Hill* 1). As it turns out, Fortuño, in fact, proposed a bill in early March (Puerto Rico Democracy Act 2006, H.R. 4867), which, according to the Eduardo Bhatia, Director of the Puerto Rico Federal Affairs Administration, was a „thinly-veiled attempt of forcing Statehood“ (BHATIA 1). Fortuño's bill

essentially repeated the Task Force's recommendations. It proposed two-stage referenda. In the first round they are to decide whether Puerto Ricans would like to remain in the present territorial framework, or they would like to change the island's status. Whereas during the second stage, given that they will have opted for a change, there would be only two options: statehood or independence (see Appendix C). The bill with 97 cosponsors was introduced on March 2, and was referred to the House Committee on Resources⁴⁶. Five days later Executive comment was requested from the Department of Interior (THOMAS)⁴⁷. However, a new Bill was introduced on March 15⁴⁸ to the House. *Puerto Rico Self Determination Act 2006* (H.R. 4963) recognizes „the right of the Commonwealth of Puerto Rico to call a constitutional convention through which the people of Puerto Rico would exercise their right to self-determination, and to establish a mechanism for congressional consideration of such decision.” (See Appendix C) Along with a companion bill, introduced in the Senate⁴⁹ in late February, this bill does not prescribe options and a specific process. The drafters have not taken over the Task Force Report's recommendation word by word – perhaps the spirit. It recognizes the necessity to give the people of Puerto Rico a voice, however, does not intend to force on them either a particular mechanism by which a change will be achieved, or a preferred status. The new bill includes the option of renegotiating a new pact, in essence, the option of a „New” Commonwealth. The „golden rule” here is may not be the best strategy. There is an inherent danger in offering an option that is a convenient „middle road to freedom,” but would not foster Puerto Rico' getting out of the colonial closet. Although there is no information yet on how the Puerto Ricans have welcomed the proposal, nor there have been any definite actions taken on the bill, based on reactions to Fortuno's efforts,

---

46 A permanent Committee of Congress with „jurisdiction” over Puerto Rico.

47 THOMAS is an information service of the Library of Congress that provides the full text of and information on all actions taken on any Bill introduced to Congress.

48 I am bound to note here that when I started writing this paper I enjoyed the safety of a certain historical perspective as the last major Bill concerning Puerto Rico was introduced in 1998. The release of the Task Force Report in December gave a new angle to the research. However, news on the most recent progress in the issue was, so to say, „received after deadline.” It is a curious twist that changes the end of the story, yet also, at the present moment, leaves it unfinished.

49 Submitted by Senators Edward Kennedy (D-MA), Robert Menéndez (D-NJ), Trent Lott (R-MS), and Richard Burr (R-NC).

it seems that the new bill will receive strong support.

The whole history of the island should be taken into account when anything is initiated from Washington – or from above in general. The best intentions can be taken as an offense. In this case, if referendum for vote on status is prescribed by the United States Congress – and only that could insure that the outcome is binding for legislation – such a move could whip up nationalist sentiments that would result in staying with the status quo. On the other hand, if the mechanism is not prescribed but decision on it is left with the divided Legislature of the island, it is possible that no progress will take place in the near future. Thus, Puerto Rico would remain in the present, non-permanent, insecure, ambiguous legal state, which in turn, would retain, if not deepen, the present paradoxes that accompany all facets of Puerto Ricans life – both on the island and on the mainland.

SUMMARY

The aim of the essay is to reflect on the state of Puerto Rico (political, social, ethnic and judicial views are taken into consideration) as to explain the paradoxical situation of the island within the United States of America. After explaining the nature of this paradox itself, including the state of the island as well as its citizens, the essay focuses on both the United States' attitudes (including a historical overview on the Presidents' attitudes or how the Constitution's Amendments made changes in the Puerto Rican question) and Puerto Rican citizens' fears and wishes (including the history and perspectives of the changes in Puerto Rican citizens' US citizenship). The essay ends with the description of the present situation including Puerto Rican party politics and the island's links to the mainland with a view on the expected future.

LITERATURE

- BLUM, John M. et al. *The National Experience. A History of the United States*. 5th ed. New York: Harcourt Brace, 1981
- BRÁS, Marisabel, „The Changing of the Guard: Puerto Rico in 1898” *The World of 1898: The Spanish-American War* Hispanic Division, Library of Congress. Hispanic Reading Room <<http://www.loc/rr/Hispanic>> (November 2, 2003)
- BRINK, Dean C., Richard H. Huntington, and Glenn M. Linden. *Legacy of Freedom – A History of the United States*. River Forest, IL: Laidlaw Brothers, Publishers: 1986.
- BUSH, George. „Memorandum for the Heads of Executive Departments and Agencies. December 2, 1992”. *Federal Register*. Vol. 57. No. 232. Appendix A. In *Report by The President’s Task Force on Puerto Rico’s Status*. The President’s Task Force on Puerto Rico’s Status. Washington D. C. December 2005. Retrieved from the *Puerto Rico Federal Affairs Administration* <<http://www.prfaa.com/eng/PuertoRicoBookletFinal.pdf>> (January 10, 2006)
- BUSH, George W. „Executive Order 13209 of April 30, 2001. Amendment to Executive Order 13183, Establishment of the President’s Task Force on Puerto Rico’s Status” *Federal Register* Vol. 66. No. 85. Appendix A. In *Report by The President’s Task Force on Puerto Rico’s Status*. The President’s Task Force on Puerto Rico’s Status. Washington D. C. December 2005. Retrieved from the *Puerto Rico Federal Affairs Administration* <<http://www.prfaa.com/eng/PuertoRicoBookletFinal.pdf>> (January 10, 2006),
- BUSH, George W. „Executive Order 13319 of December 3, 2003. Amendment to Executive Order 13183, Establishment of the President’s Task Force on Puerto Rico’s Status” *Federal Register* Vol. 68. No. 235. Appendix A. In *Report by The President’s Task Force on Puerto Rico’s Status*. The President’s Task Force on Puerto Rico’s Status. Washington D. C. December 2005. Retrieved from the *Puerto Rico Federal Affairs Administration* <<http://www.prfaa.com/eng/PuertoRicoBookletFinal.pdf>> (January 10, 2006)
- CARR, Raymond. *Puerto Rico: A Colonial Experiment*. New York: Vintage Books, 1984
- CLINTON, William. „Executive Order 13183 of December 23, 2000. Establishments of the President’s Task Force on Puerto Rico’s Status”. *Federal Register*. Vol. 65. No. 251. Appendix A. In *Report by The President’s Task Force on Puerto Rico’s Status*. The President’s Task Force on Puerto Rico’s Status. Washington D. C. December 2005. Retrieved from the *Puerto Rico Federal Affairs Administration* <<http://www.prfaa.com/eng/PuertoRicoBookletFinal.pdf>> (January 10, 2006)
- Constitution of the Commonwealth of Puerto Rico* <<http://www.loc.gov/law/guide/us-pr.html>> (February 10, 2006)

- Constitución del Estado Libre Asociado de Puerto Rico* <<http://lexisjuris.com/lexprcont.htm>> (February 10, 2006)
- DELGADO, José A. „Vaticina Fortuño solución del status en 2012” *El Nuevo Día*, February 27, 2006 <<http://www.endi.com/2006/02/27/Politica/374801.asp?category=Politica&title=Vaticina+Fortuno+solucion+del+status+en+2012&artdate=2006/02/27>> (February 27, 2006)
- DUNNE, Nancy „Creating a Climate Business Can Warm To: Puerto Rico is Eager to Use its Finely Balanced Political Relationship with the US to Spur its Economy and Attract a New League of Overseas Manufacturers” *Financial Times*. February 6, 2004.
- FAUL, Michelle. „Los Puertorriquenos quieren derechos electorales; Reno: Residentes de PR no pueden votar por el presidente” *The Associated Press*. September 12, 2000 Retrieved from < <http://www.puertorico-herald.org/issues/vol4n37/VOTINGRights-es.shtml>> (February 10, 2006)
- FERNANDEZ, Ronald. *The Disenchanted Island. Puerto Rico and the United States in the Twentieth Century*. 2nd ed. Westport, CT: Praeger, 1996.
- FORTUÑO, Luis. „Letters to the editor, July 14, 2005” *The Hill*. Washington D. C.: Capitol Hill Publishing<<http://thehill.com/thehill/export/TheHill/Comment/LetterstotheEditor/071405.html>> (February 27, 2006)
- GIMPEL, James G. and Karen Kaufmann. „Impossible Dream or Distant Reality? Republican Efforts to Attract Latino Voters” *Center for Immigration Studies* August 2001<<http://www.cis.org/articles/2001/back901.html>> (December 21, 2004)
- GREEN, Eric „Latino Contributors to Major League Baseball Exhibited in U.S.” *US Life and Culture*. February 24, 2006. United States Government State Department. <<http://usinfo.state.gov/scv/Archive/2006/Feb/24-940305.html>> (March 10, 2006)
- GREEN, Eric „major League Baseball Announces All-Latino All-Star Team.” *US Life and Culture*. October 27, 2005. United States Government State Department. <<http://usinfo.state.gov/scv/Archive/2005/Oct/27-906606.html>> (March 10, 2006)
- HILL, David. „Puerto Rico Deserves More Attention” *The Hill* June 29, 2005. Washington D.C.: Capitol Hill Publishing Corp. <<http://thehill.com/thehill/export/TheHill/Comment/Pollsters/DavidHill/062905.html>> (February 27, 2006)
- HOMER, Page. *Puerto Rico: The Quiet Revolution*. New York: The Viking Press, 1964
- HUNTINGTON, Samuel P. „The Hispanic Challenge” *Foreign Policy*. March/April 2004 <<http://www.foreignpolicy.com/story/cms.php?story-id=2495>> (March 11, 2005)
- MAINO, John. „Status and the economy” Puerto Rico Report. *The Puerto Rico Herald*. August 26, 2005 < <http://www.puertorico-herald.org/issues2/2005/vol09n34/PRR0934-en.shtml>>(February 12, 2006)

- Puerto Rico Self Determination Act 2006. United States Congress House of Representatives. H.R. 4963 IH. March 15, 2006. Retrieved from (THOMAS) <<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/C?c109:/temp/~c109qFBWE>> (March 21, 2006)*
- Puerto Rico Democracy Act 2006. United States Congress House of Representatives. H.R. 4867 IH. March 2, 2006. Retrieved from (THOMAS) <<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/C?c109:/temp/~c109XTiyyT>> (March 21, 2006)*
- Puerto Rico Self Determination Act 2006. United States Congress Senate. S 2304 IS. February 16, 2006 Retrieved from (THOMAS) <<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/D?c109:4:/temp/~c109kSTEZw::>> (March 21, 2006)*
- RABEN, Robert. Letter to Frank H. Murkowski, Chairman of the Senate Committee on Energy and Natural and Resources. Appendix E. in *Report by The President's Task Force on Puerto Rico's Status*. The President's Task Force on Puerto Rico's Status. Washington D. C. December 2005. Retrieved from the *Puerto Rico Federal Affairs Administration* <<http://www.prfaa.com/eng/PuertoRicoBookletFinal.pdf>> (January 10, 2006)
- REGIS, John A., Jr. „History of American Citizenship in P.R” PuertoRicoUSA.com © 1998 <http://www.puertoricousa.com/english/english_default.htm> 3 pars. (November 3, 2003), „Much has happened since July 25, 1898 / Timeline” PuertoRicoUSA.com © 1998 <http://www.puertoricousa.com/english/english_default.htm> (November 3, 2003)
- Report by The President's Task Force on Puerto Rico's Status*. The President's Task Force on Puerto Rico's Status. Washington D. C. December 2005 Retrieved from the *Puerto Rico Federal Affairs Administration* <<http://www.prfaa.com/eng/PuertoRicoBookletFinal.pdf>> [Also available at <http://www.house.gov/fortuno/pdf/PuertoRicoBooklet.pdf>] (January 10, 2006)
- RODRÍGUEZ, Magdalys. „Dosis de soberanía en plan defensivo del PPD” *El Nuevo Día*. January 5, 2006. <http://www.endi.com/2006/01/05/politica/345167.asp>> (February 27, 2006)
- „The Constitution of the United States of America” Appendix 2. in Tibor Frank and Tamás Magyarics. *Handouts for U.S. History. A Study Guide and Workbook*. 2nd ed. Budapest: Panem, 1999. 438-445.
- „Puerto Rico's status lies in the hands of Congress” OP-ED February 1, 2006. *The Hill*. By Oxford Analytica [Oxford Analytica is an international consulting firm providing strategic analysis on world events for business and government leaders, <http://www.hillnews.com/thehill/export/TheHill/Comment/OpEd/020106_oxford.html> (March 21, 2006)
- TREANOR, William. „Statement of William Treanor, Deputy Assistant Attorney General,

- Office of Legal Counsel, Before the Committee on Resources United States House of Representatives Presented on October 4, 2000" Committee on Resources / U.S. House of Representatives <<http://resourcescommittee.house.gov/archives/106cong/fullcomm/00oct04/treanor.htm>> (December 2004)
- TUMIN, Melvin M. *Social Class and Social Change in Puerto Rico*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1961.
- VAZQUEZ, Carlos M. „Puerto Ricans Have Shown They're Happy With Status Quo" Letters to the editor, July 13, 2005". *The Hill*. July 13, 2006 Washington D.C.: Capitol Hill Publishing < <http://thehill.com/thehill/export/TheHill/Comment/LetterstotheEditor/071305.html> > (February 27, 2006)
- WYNN Roseborough, Teresa. Mutual Consent Provisions in the Guam Commonwealth Legislation. Memorandum Opinion for the Special Representative for Guam Commonwealth. Appendix F. In Report by The President's Task Force on Puerto Rico Status. Washington D.C: White House, 2005. Retrieved from the Puerto Rico Federal Affairs Administration <<http://www.prfaa.com/eng/PuertoRicoBookletFinal.pdf>> (January 10, 2006)
- „About the USA/Society/Hispanic Americans" U.S. Diplomatic Mission to Germany <usa.embassy.de/society-hispanics.htm> (March 14, 2006)
- „Anibal Acevedo Vilá (Puerto Rico)" Biografías de Líderes Políticos. CIDOB [CIDOB: Centro de Investigación, docencia, documentación y divulgación de Relaciones Internacionales y Desarrollo.] <www.cidob.org/bios/castellano/lideres/a-009.htm> (February 24, 2006)
- „Bhatia Announces Bill in the U.S. House of Representatives that Calls for a Constitutional Convention" Puerto Rico Federal Affairs Administration <<http://www.prfaa.com/eng/newsitem.asp?id=1201>> (March 19, 2009)
- „Calderon Speaks at Princeton on U.S. Relations" *The Daily Princetonian* April 12, 2002 Princeton University <http://www.dailyprincetonian.com/archives/2002/04/12/news/4890.shtml> (October 17, 2003)
- „Hispanic Ancestry" *Atlas of Minnesota: Maps* © copyright 1997 by Brent Allison. Web Page © copyright 1997 by the Regents of the University of Minnesota <<http://www-map.lib.umn.edu/bessie/usa/hispanic.html>>
- „Island marks US Navy's exit" *BBC News.com*, May 1, 2003 <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/2990451.stm>> (November 3, 2003)
- „Your Choice for a Permanent Political Status" *The Puerto Rico Herald*. August 12, 2005 <<http://www.puertorico-herald.org/issues2/2005/vol09n34/Poll0934-en.shtml>> (December 16, 2005)

BÉKÉS MÁRTON

SIGRAY ANTAL MINT LOVAS*

„A Magyar-Bajnok nem tekint jobbra balra, követi e Pajtássa; ő mindegyben megyen az Ellenség felé, mert felesküde Királyához, Zászlójához, és nem veszi gyenge lélekkel számba Mi lesz belőle, hanem vagy híven s dicsően hal, vagy az Önmegelégedés Elmeccsendjében folytatja napjait, ha Babérkoszorút homloka körül senki nem font is.”

gróf SZÉCHENYI István:
Lovakrul (1828)

BEVEZETÉS

Gróf Sigray Antal (1879–1947) a magyar legitimizmus, azaz a Horthy-korszak királypárti ellenzékének egy évtizeden keresztül vezetője és egyik legfontosabb hazai irányítója volt. 1934-ben bízta meg az utolsó magyar király, IV. Habsburg-Lotharingiai Károly fia, Ottó a dinasztiahű tábor vezetésével, és 1944-es Mauthausenba hurcolásáig vezette azt.

Sigray az első világháború alatt három fronton harcolt, többek között Erdélyben az elsőként felállított rohamzászlóaljban (ma elitalakulatnak mondanánk). 1918-ban Svájcban teljesített diplomáciai megbízatást, feladata az amerikai delegáció körüli lobbizás volt, hogy Magyarország Washingtonon keresztül kedvezőbb elbírálást nyerjen a párizsi kongresszuson. 1919-ben Bécsben, majd Grazban ellenforradalmi vezető, része volt többek között a bécsi magyar követségen felhalmozott és „világforradalmi célokra” elkülönített pénz elrablásának kidolgozásában és fegyveres ellenforradalmi kísérletekben. 1919 augusztusában az ország elsőként felállított kormánybiztosságának vezetője, Sopron, Vas, Moson és Zala megyék

---

* Részlet a szerző kiadás előtt álló könyv-kéziratából, amely Sigray Antal politikusi pályáját dolgozza föl. (A becsület politikája. Gróf Sigray Antal élete és kora. Magyar Nyugat, Vasszilvágy, 2007.)

egyszemélyű parancsolója. Ilyen minőségben a soproni kérdés idején az antanttal folytatott egyezkedések főtárgyalója, majd ezt követően az 1921. évi nyugat-magyarországi felkelés támogatója. 1920-tól 1939-ig ellenzéki, legitimista országgyűlési képviselő, öt cikluson keresztül Körmend küldi a Házba. 1942 és 1944 között a Felsőház tagja, ahol folytatja 1933 óta vallott politikázását: a magyar alkotmányosság és függetlenség védelmezését a két totalitárius fenyegetéssel szemben.

Sigray politikai pályáját végig meghatározta a politika etikai felfogása, a keresztény értékrend, a szociális elkötelezettség és a magyar önállóság megvédése, amelynek biztosítékát a magyar történelem immanens magját reprezentáló alkotmányos királyság teljes körű restaurálásában látta megtalálhatónak. Ezért pályája során mindig hangsúlyozta a Habsburg-dinasztia trónjogát és azt, hogy a monarchikus kormányzási forma mérsékelt, alkotmányos belpolitikai életet, a szociális jogok széleskörű kiterjesztését és a magyar állam teljes függetlenségét jelentené. Egyik parlamenti beszédében így fogalmazott: „Azért akarjuk a restaurációt és a trón helyreállítását, mert a magyar nemzet még a legszomorúbb és legnehezebb óráiban is híven érzelmeihez és hagyományaihoz a királyság ősi intézménye mellett foglalt állást, hogy a trón helyreállítása folytán az alkotmányosság teljében legyen képes megindulni azon az úton, amely a békés fejlődés, a gazdasági és politikai megerősödés, a kor által követelt haladás útja és mint ilyen vezet az új magyar millenium felé.”¹

Sigrayt 1944. március 19-én a Gestapo több társához – például Bajcsy-Zsilinszkyhez, akivel sokszor működött együtt – hasonlóan letartóztatja, mivel 1933 óta a német befolyás ellen dolgozott; és Mauthausenba hurcolják, ahol 14 hónapot tölt. Soha többé nem tért haza, New Yorkban halt meg, 1947 karácsonyán.

Sigray Antal szerepét a magyar lovassportban nemcsak azért érdemes leírni, mert ezzel egy kevésbé ismert és eddig talán nem éppen helyi értékén kezelt elemét ismerhetjük meg a magyar (lovassport)történetnek, hanem mert ezzel a lovassport és a politika a korban oly jellemző metszéspontját is be tudjuk mutatni.

---

1 Képviselőházi Napló. XV. Bp. 1933. 10–14. o. (Kiemelés tőlem.)

AZ ARISZTOKRATÁK ÉS A LOVASSPORT

Sigray arisztokrata társainak nagy többségéhez hasonlóan sportokat űző, de főképpen lovaglásban kedvét lelő mágnás volt. Kora főnemesei, a brit kultúrát és az angol nyelvet tisztelő-ismerő, londoni minta után öltöző, a Csatornán gyakran átutazó angolbarátok voltak. Nem csoda, ha a dualizmuskori Széchenyi-kultusz közepette a lóversenyezés, angol telivértenyésztés Széchenyi, Wesselényi és a Batthyányiak által meghonosított gyakorlata nagy tisztelettel folytatták².

C. G. Wrangel írja a századvégen: „Nincs ország a világon Anglián kívül, ahol a ló olyan általános megbecsülésben részesülne, mint Magyarországon [...] Nem csoda tehát, ha Magyarország a lóbarátok Mekkája.”³ A sport és a szórakozás mellett divatot, erényt, társaságot, de politikát és persze pénzt is jelentő versenypályákon nem volt, aki ne fogadta volna meg lord Palmerston mondását, amely annyira angol, hogy szinte lefordítani sem lehet: „The best thing for the inside of a man is the outside of a horse.”⁴ A kor *gentlemanlike*jához hozzátartozott a lovaglás is. S ebben Sigray sem maradt el kortársai mögött – sőt!

Olyan neves mágnások irányították a magyar lovassportot az Úrlovasok Szövetsége vagy a Magyar Lovaregylet keretein belül, vagy tettek vagyonaikat lovakra, futtattak angol telivéreket és szerződtettek világhírű zsokékat, mint gróf Batthyány Elemér, Szemere Miklós, Csekonics Gyula és Jankovich-Besán Endre grófok, az Andrásy és Apponyi családok fiai, vagy Erdődy Rudolf gróf.

1918 után a magyar legitimizmus vezetői nagyrészt a katolikus arisztokrácia köréből kerültek ki, de mivel ez a társadalmi réteg volt a magyar lovassport szervező-finanszírozó oszlopa is, ezért nem kell csodálkoznunk, ha a Habsburg-párti politikai tábor vezetői és a versenypálya előkelőségei szociológiailag nagyban lefedték egymást.

Széchenyi írja angliai tapasztalatiról: „Angliában a nyereség a fő Cél; a lovak tenyésztése, azoknak jobb s tökéletesebb nevelése, a futtatások, fogadások, a pénzért való hágatás sat. pedig csak azon célra vezető

2 Ld. erre bővebben: ALAPFY Attila-TÖRÖK Imre: A magyar ló. Natura, Bp. 1971. 8. o. Itt ragadom meg a lehetőséget, hogy köszönetet mondjak Zeidler Miklósnak (ELTE BTK) a sporttörténetre vonatkozó eligazításaiért.

3 Idézi: dr. VERCSEKŐY József: Ló és ember. Szerző, Bp. 1983. 227. o.

4 Idézi uo. 219–220. o. Nagyjából: Az ember lelkének legjobb a ló.

Eszközök.”⁵ Hogy az utódok mennyire fogadták meg Széchenyi szavát, az attól függött, hogy mi érdekelte őket jobban: a haszon vagy a szórakozás? Sigray majd a '20-as évektől egyre inkább a kettő egységére törekedett.

SIGRAY LOVASKARRIERJE 1900 ÉS 1920 KÖZÖTT

Sigray 1900-tól szerepel a még Széchenyi által alapított Magyar Lovaregylet névsorában, s rögtön a legnagyobb tagdíjat – évi 400 Koronát – fizetők között. Említsük azért meg a miheztartás végett, hogy ennyit fizetett Csekonics Iván, Zichy János, Pallavicini György, Esterházy Móric is, két Hohenlohe herceggel, Hunyady Lászlóval és Józseffel, Jankovich-Besán Endrével és Károlyi Józseffel együtt.⁶ 1913-tól gróf Zichy Béla helyét átvéve Sigray tagja lett az igazgatóságnak és a választmánynak, mellette ott ülnek még Batthány Elemér és Csekonics Gyula grófok is. Később tagja a Közös Segélyalap kezelő bizottságának, majd sokáig az Egylet *stewardja*.⁷

A lóügy adminisztrálása és tisztségek viselése már nevezetes siker koronázta áldozatkészségét, amennyiben saját nevelésű *Titániájával* Ausztria-díjat nyert, majd *Perczyvel* az Esterházy-émlékversenyben és *Missourival* a Jubileumi-díjban aratott győzelmet, míg Ausztria legnagyobb díjazású versenyében, a Modepreisben *Harsona* vitte diadalra előkelő színeit.”⁸ Lovai közül ezidőtájt még *Lykipia* szerzett neki győzelmet, *Giddy Girl* pedig második lett a Szent István-díjon. Rövid szünet után 1911–1912-ben kezdett újra versenyeztetni, *Percy* – aki korán megsérül – ekkor aratja győzelmét, és *Lolipop* nevű lóva is jól szerepel.⁹ Sigray nemcsak futtatta lovait, hanem maga is lovagolt, például a világháború előtt rendszeresen az alagi úrlovasversenyen a Draghunt-Steeple Chase 5 km-es akadálypályáján vörösfrakkos vadászversenyen.

Ha itt és a későbbiekben is észrevesszük, hogy Sigray lovainak – amelyeket ő maga tenyésztett az ivánci kastélya fölötti kis dombocska Hosszú-majorjában – angol neveket adott, akkor az nem a véletlen műve.

5 Gróf SZÉCHENYI István: Lovakrul. Pest, 1828. (Reprint, Magyar Lóverseny Vállalat, Bp. 1978.) 96. o.

6 A Magyar Lovaregylet Hivatalos Évkönyve. 1914. Pallas, Bp. 1915. 15. o.

7 A Magyar Lovaregylet Hivatalos Évkönyvei. 1914–1918. Pallas, Bp. 1915–1919.; Magyar lósport és lótenyésztés. Szerk.: Bossányi-Havas Rezső–gróf Markovits István, Közérdekű, Bp. 1943. 198. o.

8 FÖLD Aurél: Fuss vagy fizess... (Egy sportsman naplója). Bp. 1942. 80. o. (Kiemelés tőlem.)

9 Magyar lósport és lótenyésztés. 198. o.

Ismét Föld Aurél írja: „A rendkívül elegáns és tisztára angolos külsejű főúr sokat tartózkodott Albionban és a londoni legelőkelőbb körök kedvelt tagja.”¹⁰ S felesége amerikai – tegyük hozzá.

Sigray az első világháború alatt is az Egylet vezetőségi tagja, de 1914 és 1918 között a lovassport nagyjából szünetelt, ő pedig a fronton volt. 1919-től minden bizonnyal kormánybiztossága, pénzügyi okok és legitimista fellépése miatt nem sűrűn jelenik meg a pályákon, pedig *Harsona* 2800 méteren Alagon 1920 őszen futamot nyerve elviszi a St. Legen-díjat.¹¹

A FÉNYES VISSZATÉRÉS – NAPLOPÓ

Őszi Kornél írja 1927-ben: „Egy nagyon kiváló férfiút szerzett vissza újra a legteljesebb aktivitásnak a versenysport gróf Sigray Antalban, aki immár évtizedek óta hódolója a telivérsportnak, de államférfiúi elfoglaltsága meglazította a versenypályákkal való kötelékét”.¹² Sigray visszatérése a sportpályára valóban nagy izgalmakat keltett, főként politikustársai körében: a magyar lósport arisztokratikus dolog volt, társadalmi összetételében a legitimizmus bőven felül volt reprezentálva.

Sigray ivánci istállójából már a '20-as évek elején futtatja *Napkirályt* és *Napkeletet*, de az igazi áttörést *Naplopó* éri majd el. *Naplopó* apai vonalát a szakirodalom szerint a kiváló képességű *Pardon*, majd az ő leszármazottja, a nála is jobb *Pázmán* adta, míg anyai vonala Sigray istállójának a terméke: *Napsugár* és az ő leszármazottja: *Napkelet*. (*Napsugár* csikói voltak még *Nelson*, *Napvilág* és *Napkirály*, közülük igazán jó teljesítményű versenyló utóbbi volt, ám ő is csak 1000 m-es távon.) *Naplopó* vérvonala gazdájához képest tehát nem kevésbé arisztokratikus, sőt az 1923-ban született csikó generációk óta magyarországi felmenőkkel büszkélkedhetett, ükanyját 1890-ben importálták. *Naplopó* világrajotte után azonban *Napkelet* nem ellhetett többé, viszont csikója mindenért kárpótolta Sigrayt. A ló *Pázmán* második, jobb évjára tához tartozó telivér mén volt.¹³

10 FÖLD, 81. o.

11 Harsona győzelméről ld.: gróf ERDŐDY Rudolf: Magyarországi lófuttatások. 1814–1942. Dr. Vajna György és ts.-Szerző, Bp. 1942. 87. o.

12 ÓSZI Kornél: A magyar lóversenyezés száz éve. Írta az Úrlovasok Szövetkezete megbízásából. Egyesült Kő- és Könyvny. Bp. 1927. 58. o.; dr. FEHÉR Dezső-TÖRÖK Imre: A magyar lóversenyezés története. (1827–1977) Történelmi visszpillantás a reformkor küzdelmes korszakától napjainkig. Natura-Magyar Lóverseny Váll. Bp. 1977. 113–114. o.

13 dr. HALÁSZ György: Telivér. A magyar telivér lótenyésztés története a ménimportok csoportosítása alapján. Vajna és Bokor, Bp. 1944. 213. o.

A kiváló képességű ló már kétéves korában rajtához állt, először 1925 júliusában. Az év során hét futásból hatot nyert meg, köztük a Kozma Ferenc Emlékversenyt, a Szent László-díjat, a Kettős Ivadékversenyt, a Balaton-díjat és Bécsben az Ausztria-díjat.¹⁴

Naplopó legkiválóbb szériája 1926-ban kezdődött el.¹⁵ Az év során, a magyar lósport történetében egyedülálló módon, Sigray paripája *minden* itthoni versenyt megnyert és Ausztriában is győzelemre vitte az ivánci istálló színeit. De menjünk sorba a győzelmeken!

Naplopó az év során először megnyeri az Egyesült Nemzeti és Hazafi-díjat, nyertesén futja a Milleniumi-, az Alagi-, a Szent László-díjakat, megnyeri az 1921-ben háromévesek futtatására alapított 2400 méteres Magyar Derbyt. A Magyar Derbyn elért győzelem lényegében *Naplopó* mennybemenetele volt. *Naplopó* különlegességének érzékeltetésére említsük meg, hogy az 1926-os Derbyt a *Magyar Turf* egyenesen *Naplopó-Derbynek* nevezte és *Kincsem*hez hasonlította Sigray versenylovának teljesítményét, ami egyáltalán nem volt óriási túlzás. A lap már a renn előtt biztosra vette *Naplopó* győzelmét, s lássuk be, ebben sincs semmi különös: a Nemzeti-Hazafi-díjat, a Milleniumi- és az Alagi-díjakat ekkor már begyűjtötte. „De több, mint bizonyos, hogy [...] a tribünök *Naplopó* nevétől fognak visszahangozni [a] játszi könnyúséggel kivívott győzelem után.” – írja a lap a verseny *előtt*.¹⁶ S lón! *Naplopó* szokásához híven hirtelen vágta be a futam elején, és biztosan veri a korábbi évek győzteseit, mindezt a kormányzói familia, a főhercegi családok és a magyar arisztokrácia színevírága, s persze a tombolva ünneplő pesti közönség előtt.¹⁷

1926-ban *Naplopó* kiválóan fut a bécsi Ausztria-díjért, majd a Baden-Badenben rendezett rendkívül rangos 1600 méteres Fürstenberg Rennen is; mindkét díjat Sigray viszi haza. Baden-Badenben egyébként gróf Pejacsécs Albert volt a ló idomárja.

Ezen kívül *Naplopó* a Széchenyi-díjak sorozatos nyertese is. Összeredményként 319 ezer Pengőt és 16 ezer Márkát hoz Sigraynak!

14 ERDŐDY, 57. o.

15 Az egyes rennekre és díjakra ld.: ERDŐDY, 57–58. oldal; Magyar lósport és lótenyésztés. 204. o.; HALÁSZ, 213–214. o. és dr. FEHÉR Dezső: Az angol telivér Magyarországon. Mezőgazdasági, Bp. 1990. 76. o.; vö. a kissé szkeptikusan író TÖRÖK Imre munkájával: Híres lovak, híres lovasok, híres versenyek. Mezőgazdasági, Bp. 1959. 108. és 111. o.

16 Magyar Turf, 1926. június 19. 2-3. o.

17 Magyar Turf, 1926. június 22. 2. o. és Rábavidék, 1926. július 27. 3. o.

A hihetetlen győzelemsorozat Krúdyt is megihlette:

A mai sportfantáziánk hőse az imént megnyert Király-díj és Magyar Derby révén, Sigray Antal gróf ugyancsak sportsman, nem égből pottyant az ölébe a szerencse, hogy *Naplopójával* a legnagyobb díjakat megnyerje. Az egykori fess huszárönkéntes minden sportban járatos. Lovagolt úrlovasversenyeken, szenvedélyesen követte a falkát, gyakorolta a vívást, és a legjobb pólójátékosnak mondják őt. Már huszonöt esztendő előtt voltak versenylovai, amelyeket figyelemmel kellett kísérni minden valamirevaló sportembernek, mert a fiatal istálló Giddy Girlje második lett a Szent István-díjban, Harsona nevű lovával fejhosszal veszítette el a Derbyt, de íme, most annyi esztendő után helyrehozza a csalódást a csodálatos Naplopó. Sok munkával, áldozatkészséggel, sportszeretettel eltöltött esztendőnek az eredménye Naplopó Derby-győzelme. A sporttól távol állók csak az eredményt látják, és elképedve kiáltanak fel: milyen szerencse! Pedig a lóversenyen is úgy áll a dolog, mint az életben, hogy a vakszerencsét néha pótolni tudja a kitartó munka, a szakadatlan energia és az alapos szaktudás.¹⁸

Igaztalan volna, ha nem mondanánk el, hogy ki vitte rendre győzelemre a pesti köznyelvben a „világ leghasznosabb naplopójának” nevezett háromévest. Sigray lovát ugyanis 1926-tól Gutai János lovagolta, a maga 16 évével! Gutai 1924-ben kezdett el lovagolni, s már két év múlva megnyeri Sigraynak a Milleniumi-díjat – ami egyébként a maga első győzelme is. 1926-ban *champion* lesz, s karrierje még 8 évig tart.¹⁹

Naplopó tragédiája azonban megszakította a kiváló versenyszériát. A Grosser Preis von Baden-i Rennen történhetett vele valami, talán már a versenyrajt előtt lesérülhetett, és a futás alatt végzetes balesetet szenvedett.²⁰ Naplopó ezután még futott néhányszor négyévesen is az 1927-es renneken, de már sohasem lett az igazi. A Batthyány-, Hunyady- és a Milleniumi-díjért tartott futamokon is második lett.²¹

Sigray 1928-ban lovát az általános várakozással egyetértve apamének küldte a Magyar Lótenyésztő Rt. dióspusztai ménésébe, de sajnos nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ebben nem lett Pázmán méltó utóda;

18 KRÚDY Gyula: A százesztendősi pesti lóverseny. In: uő: Álmoskönyv. (6. kiad.) Magvető, Bp. 1966. 477-478. o.

19 Magyar lósport és lótenyésztés. 491. o.; Magyar lovaskönyv. Szerk.: Ernst József-dr. Fehér Dezső-dr. Ócsay Imre, Corvina, Bp. 1988. 217. o.

20 HALÁSZ, 213. o.; FEHÉR, 77. o.

21 ERDŐDY, 58. o.

rövid ideig tudott csak fedezni, és kiemelkedő utóda sem született. Első évjázatából származott *Ignacio*, *Napfelkelte*, *Nadouine*, *Nótás* és a közülük kiemelkedő *Naplóm*; második évjázatából *Napnyugta* és *Szerenád*.²² Lótenyésző hozzáértők szerint: „Így teljesedett be a nagy hippológus, báró Hoeller Móric jóslata, aki Naplopó legfényesebb napjaiban, Pázmán tenyészkarrierje legnagyobb ragyogásában, Bunsow Roberthez intézett levelében megírta, hogy Pázmánnal, illetve Naplopóval lezárul a tenyésztésünkben oly sikeres Morgan-Pardon-Pázmán-méntörzs vonal.”²³

Naplopó minden bizonnyal 1929-ben pusztult el, ekkor ifj. Vastagh György szobrot alkotott róla, amely az ivánci kastély kertjében állt.

A LOVASKARRIER VÉGE

Sigray számára bizonyára tragikus volt legkedvesebb és nemkülönböztetetten tehetséges lovának sorsa. Ennek ellenére azonban nem tört le, sőt folytatta tovább a tenyésztést és a versenyeztetést.

Az 1920-as évek végétől kezd újra aktívabbnak mutatkozni, s rögtön 1930-ban *Csákánnyal* megnyeri a Magyar Derbyt, majd *Pong*, *Rajna* és *Red Dragon* következik.²⁴

A háború és a politika, az ország ügyei azonban ismét elszólítják a pályáról, de mindez inkább a '30-as évek végén lehetett. Föld Aurél írja 1942-ben: Sigray grófnak „csak az utóbbi időkben lazult meg kapcsolata a versenysporttal, remélhetőleg csak ideiglenesen, mert versenyüzemünk alig nélkülözheti egy ilyen kiváló sportférfiú közreműködését.”²⁵

Sigray utoljára 1942-ben tűnik föl, amikor a rákosi versenytéren a Millenniumi-díjat futják. A dísztribünön ül Horthy, Kállay és több miniszter feleségeikkel együtt, megjelenik Sigrayn kívül gróf Erdődy Rudolf, Zichy János, Pallavicini György örgróf, Odeschalchi Antal és Esterházy herceg valamint Horthy Jenő is – mind legitimisták. Viszont jelezve az idők változását, lentebb már a német tisztek foglalnak helyet.²⁶

22 HALÁSZ, 214. o.

23 Magyar lósport és lótenyésztés. 204. o.

24 uo. 198. o.

25 FÖLD, 81. o.

26 Beszámol minderről a Képes Krónika 1942. május 21-ei száma.

ÖSSZEGZÉS

Sigray Antal lovaskarrierje 40 évének, 1900-tól az utolsó nyomig, 1942-ig való követése talán röviden és velősen rámutathat arra, hogy a magyar arisztokrácia egy vidéki, a politikában aktív – legitimista – tagja milyen pályát fut(hat)ott be a korban, mint a lósport szerelmese. A vizsgált időszakban Sigray a lovassport berkein belül ismert név, kitűnő, saját istállóval rendelkező tisztelt személyiség volt, aki a magyar sporttörténet egyik méltatlanul rejtett alakja volt eddig.

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK AD HOC TÍPUSÚ LAIKUS FORDÍTÁSAINAK MOTIVÁCIÓI

A szlovákiai magyarok gyakran kerülnek olyan helyzetbe, hogy ad hoc jelleggel hivatali kifejezéseket fordítanak. Sokszor csupán az a cél vezérli őket, hogy ne szlovák kölcsönzavakat használjanak, de sajnos ezek az egyszerei laikus fordítások bizony inkább csak mosolyogtatóak, sőt sokszor zavaróak. Persze dicséretes a motiváció, azaz a magyarul való kifejeződés igénye, éppen ezért a pellengérré állított megoldások után, legtöbbször Szabómihály Gizella nyomán, sokszor az ő példáin keresztül, megpróbálok majd megoldást is nyújtani.

Dolgozatomban ezeknek az ad hoc laikus fordításoknak a motivációit szeretném vizsgálni. Igyekszem csoportokat felállítani az egyes megoldások között, illetve ezekre több példát is hozni, elsősorban a jogi, hivatali nyelvből.

Az egyes problémák fölött kisebb címeket adtam a felmerülő problémára utalva, a dolgozat végén pedig összefoglalást igyekszem nyújtani.

SZLOVÁK KIFEJEZÉS HASZNÁLATA

Az egyik extrém példa, hogy a szlovák szakkifejezést egyszerűen nem fordítják le. De valóban kölcsönzésről beszélhetünk-e akkor, ha betűszavakat, mozaikszavakat veszünk át? Az Amerikai Egyesült Államok nevét rendszeresen *USA*-nak rövidítjük, holott ennek alapja az angol elnevezés. Ugyanígy szinte köznevesült az *IČO* rövidítés, amit *icsó*-nak ejtenek. A rövidítés az *identifikačné číslo organizácie/identifikačné číslo (szervezet azonosítási száma/azonosítási szám)* kifejezést takarja.

Ennek hátterében az áll, hogy a szlovákiai magyar beszélő tudatában van annak, hogy bonyolult szakmai kifejezés rövidítéséről van szó, amelyről legfeljebb annyit tud megállapítani, hogy valamilyen szám van a dologban, de nem mer belefogni a fordításba, meg hát felesleges is, hiszen a célszemélyek közül mindenki pontosan tudja, miről beszél.

Hogy mégis miért lenne ajánlatos a fordítása? Elsősorban azért, mert köznévről van szó, nem pedig pártnév szlovák rövidítéséről, amit melleleg a szlovákiai magyar sajtó előszeretettel használ (pl.: HZDS, ANO, SDKÚ, SNS). Nézzük, milyen megoldást lehetne találni!

A közigazgatási dolgozók, akik minden nap találkoznak vele, vagy nem tudják lefordítani, vagy az *azonosítási*, illetve *azonosító szám* megoldást választják, de arról nem tudnak, hogy milyen magyarországi kifejezéssel azonosítható, ha egyáltalán meg lehet ezt tenni.

Magyarországon, ahogy Szlovákiában is, a statisztikai hivatal által képzett, a vállalkozók és gazdálkodó szervezetek azonosítására szolgáló kódot használnak: a *statisztikai számjel*-et. A két ország hasonló szerepet betöltő kifejezései között azért akad egy-két formai és használatbeli különbség. A szlovákiai *icsó*-val szemben Magyarországon a számlákon nem a *statisztikai számjel*-et, hanem az *adószám*-ot tüntetik fel. Az adószám első 8 számjegye megegyezik a 17 számjegyből álló statisztikai számmal belüli statisztikai azonosítóval, a törzsszámmal.

Az ad hoc fordítás szerinti *azonosítási szám* azért nem feltétlenül jó, mert sok mindenek (főleg a szlovák hivatali nyelvben) lehet azonosítási száma. A fent említett *statisztikai számjel* több okból is megfelelő lehet:

- funkciója azonos, mint a szlovák *IČO*-é
- egyértelmű (más fogalom megnevezésére nem használatos)
- utal a megnevezett fogalom lényegi elemeire (statisztikai-nyilvántartási célokat szolgáló, jelként funkcionáló számsor)
- rövid

SZLOVÁK KIFEJEZÉS MAGYAROSÍTVÁ

A szlovákiai magyarok élőbeszédben *technický preukaz* és az *osvedčenie o evidencii vozidla* kifejezéseket sem fordítják le, hanem *nagy* és *kis technickének* nevezik. Mivel írásban igényesebben fogalmaz az ember, és a két megnevezést nem érzik kellően hivatalosnak, ezért különböző megoldásokkal operálnak. A „kicsit” magyar mintára sokszor forgalmi engedélynek mondják, illetve sajtóból adathozható a *műszaki igazolvány* és a *technikai igazolvány* kifejezés is. Pl.: „*Eladó Avia 30L, műszaki igazolvány nélkül.*” (Új Szó, 2001. április 12.), „*A jelentés szerint az ellenőrzött intézmények a gépkocsik technikai igazolványában feltüntetett adatoktól eltérő fogyasztást mutattak ki.*” (Új Szó, 2001. szeptember 4.). A *technický* jelzőt gyakran olyan esetekben

is használják a szlovákban, amikor a magyar nyelv a *műszakit* használja. Például a felsőoktatásban a *Technická fakulta Műszaki Kart* jelent, ezért a mi esetünkben sem elvetendő, sőt első látásra jobbnak is tűnik a *műszakis* megoldás.

Bár a magyarországi *forgalmi engedély* adattartalmát tekintve inkább a szlovákiai *technický preukaz*-nak felel meg, nem lenne ajánlatos a *forgalmi engedély* kifejezést használni ugyanis más célt szolgálnak: a *technický preukaz* a tulajdonjogot, a *forgalmi engedély* a közúti forgalomban tarthatóságot igazolja. A szlovák *osvedčenie o evidencii vozidla* magyar megfelelőjeként továbbra is a *forgalmi engedély*-t kellene használnunk, hiszen mindkét országban ugyanazt a célt szolgálja, és az a tény, hogy mindkét okmányon ugyanaz a francia megnevezés szerepel: *Certificat d'immatriculation*.

A funkcióazonosság okán a *technický preukaz* magyar megfelelője a *törzskönyv* szó, esetleg a *járműtörzskönyv* kifejezés lehet. A *műszaki igazolvány*-nyal az lehet a baj, hogy a *preukaz* kifejezés valóban elsősorban *igazolványt* jelent, azonban a magyarban ez inkább személyekhez kötődik.

TÜKÖRFORDÍTÁS

A tükörfordításokra itt van például az *általános iskola* esete, ami a szlovákiai magyarok nyelvhasználatában már sosem lesz más, mint *alapiskola*. Valószínűleg szlovák hatásra (*základná škola*, bár a német *Grundschule* is erre hajaz), tükörfordítással keletkezett a kifejezés, de annyira elfogadottá vált, hogy csak ellenérzést szülne, ha a magyarországi kifejezést szeretnénk elterjeszteni.

Ugyanakkor a *fyzická osoba* kifejezés magyarországi minta alapján *természetes személynek* fordítását is furcsállja egynémely szlovákiai magyar, de ebben, mivel alapvető jogi szakkifejezésről van szó, nem tehetünk engedményt, és nem vezetjük be a *fizikai személy*, magyar jogban jártasak számára komoly humorforrásnak tekinthető változatát.

A *rodné číslo* kifejezést a mindennapi kommunikációban tükörfordításos *születési számnak* szokták fordítani, a sajtóban olykor ez, máskor meg a *személyi szám* „bukkan fel„. Magyarországon a születési időre utaló kódot először *személyi számnak*, később *személyazonosító jelnek*, 1996 óta pedig *személyi azonosítónak* nevezik.

Jakab István a *személyi szám* kifejezést javasolja használni. E mellett a megoldás mellett számos érvet lehet felhozni: a kifejezés Magyarországon

továbbra is él (bár nem hivatalos). Nálunk hagyománya van, a magyarországi terminológiai változások követése ebben az esetben problémás. A szlovákban a *rodné číslo* választását nemcsak az motiválhatta, hogy a kód a születés idejére utal, hanem az is, hogy az ún. *osobné číslo* a személynek egy adott intézményben használatos azonosító száma – ezt magyarul egyébként *törzsszámnak* nevezzük. A szlovák személyi igazolványon ezt a számot angolul *personal number*-nak nevezik.

SZLOVÁKIAI MAGYAR MEGOLDÁS

A felsőfokú képzésben eddig két fő oktatási formát különböztettünk meg, ezek neve szlovákul: *denné štúdium* (nappali képzés) és *dial'kové štúdium*. A szlovákiai magyar nyelvhasználatban a másodikként említett oktatási forma elnevezésére a szlovák minta nyomán a *távutas* jelző terjedt el, így beszélünk *távutas képzésről*, *távutas tanulmányi formáról*, *távutas hallgatóról*, *távúton tanulókról* stb. Írott sajtóban is megtalálható: az *Új Szó* egyik februári számában az egyik írás címe: „Az egyetemek nagy része jelenleg is számol a *távutas hallgatók anyagi hozzájárulásával*”. A szövegben a *távutas hallgató* kifejezés mellett előfordult a *távutas képzés*, sőt – ugyanabban a jelentésben – a *távoktatási képzés* is. Egy másik írásban pedig már *távoktatásról* olvashatunk.

Magyarországon funkcióját tekintve a *levelező oktatás* felel meg a fenti kifejezésnek. A szlovákiai magyarok számára nem okozott megértési nehézséget a *távutas* megoldás, de nálunk is megjelent és terjedőben van a fent említett szlovák *dištančné vzdelávanie*, angol *distance education*, magyar *távoktatás*, ennek a levelező oktatás az előzménye volt, de a két képzési forma lényegi jegyeiben tér el egymástól.

A pár éve elfogadott szlovákiai felsőoktatási törvény két alapvető képzési típust különböztet meg, ezek: *denná (interná) forma štúdia* (nappali, azaz belső forma) és *externá forma štúdia* (külső forma), ez utóbbi nyilvánvalóan a régebbi *dial'kové štúdium*-ot váltotta fel. Ezzel a *távutas* kifejezés értelmét veszti és megszűnik a *távoktatással* való keveredés veszélye. Persze a köznyelvben továbbra is ezt fogják használni, de ki kell alakítani az új kifejezések megfelelő fordításait, és ezeket a sajtón keresztül a köztudatban is el kell terjeszteni.

SZLOVÁK KIFEJEZÉS MAGYAROSÍTVÁ

A szlovákiai felsőfokú oktatás a Bolognai folyamatnak megfelelően alkalmazkodik az európai többciklusú képzési szerkezethez. Szlovákul az első ciklus neve *bakalárske štúdium*, a másodikiké *magisterské štúdium* lesz.

A szlovákiai magyar szövegekben a *bakalár*, *bakalárske* (*štúdium*) magyar(nak minősített) megfelelője több alakváltozatban is felbukkan:

„és a bakalár tanulmányokat kiemelten támogassák”

„A legeredményesebbeknek pedig [...] bakalári végzettséget biztosítunk”

„Szlovákiában is használhatják a »bakalárius« egyetemi fokozatot”

„bakkalaureátusi címet kaptak az érsekújvári Bakkalár Tanulmányok Kereskedelmi Karának végzősei”

„I. fokozat: óvodapedagógiai – a 3. év sikeres elvégzése után a hallgató bakkalaureátusi oklevelet kap”

„a hallgatók az egységes európai [...] baccalaureátusi, magiszteri és doktori képzési rendszerbe lépnek be”

„az Európai Unió megköveteli a nővérek baccalaureusi képzettségét”

A képzési szintek fenti megkülönböztetésére Magyarországon csak a felsőoktatási reform kapcsán került sor. Az első ciklusú képzés esetén a *BSc* (*Bachelor of Science*), illetve a *BA* (*Bachelor of Arts*) rövidítést használják.

Hasonló a helyzet a *magiszter*, *magiszteri* szavakkal is: a *magiszteri* képzés, *magiszteri oklevél*, *magiszteri disszertáció* stb. kifejezéseket elsősorban szlovákiai, romániai és szerbiai magyar szövegekben olvashatjuk. Magyarországon a *magiszter* ritkának mondható, helyette az *MA* (*Master of Arts*), illetve az *MSc* (*Master of Science*) használatos.

A többciklusú képzés bevezetéséről rendelkező kormányrendelet *alapképzésről* és *mesterképzésről* beszél, s a megszerzhető fokozatok mellett zárójelben közli az adott fokozat latin, illetve angol nevét: *alappfokozat* (*baccalaureus*, *bachelor*), *mesterfokozat* (*magister*, *master*).

A magyarországi központi normához alkalmazkodva az *alapképzés* (felsőfokú *alapképzés*) és a *mesterképzés* (felsőfokú *mesterképzés*) szakkifejezéseket lenne célszerű használni.

SZLOVÁKIAI MAGYAR KIFEJEZÉS

A tanuló az oktatásfinanszírozási rendszerbe illeszkedve egy bizonyos pénzürtéket képviselő bont – ún. *vzdelávaci poukaz* – kap, s ezt annál az oktatási intézménynél váltja be, amelynek foglalkozásait látogatja. A magyarországi szaksajtó ezt az utalványtípust *oktatási utalványnak* nevezi. A szlovákiai magyar sajtó viszont egyöntetűen a *művelődési utalvány* kifejezést használja.

A *vzdelávanie* és *művelődés(i)* szavak között az az alapvető jelentésbeli különbség mutatható ki, hogy a szlovák kifejezés jelentése szűkebb: elsősorban az oktatás, tanulás révén szerzett műveltségre, képzettségre utal, a magyar ezzel szemben tágabb értelmű. A magyar a folyamatot az ismeretszerző szemszögéből látatja, a szlovák pedig az ismeretátadóból.

Mivel oktatási intézményben szerzett sajátos műveltségről van szó, és az utalvány csak az oktatási tárca irányítása alá tartozó intézményekben: iskolákban, szabadidőközpontokban, klubokban használható fel, ráadásul a magyarországi szakkifejezés is ez irányba mutat, ezért inkább az *oktatási utalványt* kellene előnyben részesíteni.

TÖBBJELENTÉSŰ SZLOVÁK KIFEJEZÉS

A szlovákban számos olyan közkeletű fogalmat is idegen szóval neveznek meg, amelyre a magyarban saját, azaz magyar elemekből álló szó használatos, ilyen pl. a „számla” jelentésű *faktúra* vagy az „ügyész” jelentésű *prokurátor*. A szlovákból magyarra fordítás során a szlovák eredetiben előforduló idegen szót rendszerint magyar megfelelőjével kell „helyettesíteni”, de külön gondot jelentenek a többjelentésű szavak.

Az újságíróknak gondot okoz a *certifikát* „magyarítása”, legtöbbször a *certifikát* latinosa alakját, a *certifikátumnak* a használják. A *certifikátot* magyar szóval helyettesíteni kívánók leginkább a *minőségi bizonylat*, *minőségi bizonyítvány* kifejezést használják, néha még akkor is, amikor tanfolyam elvégzést igazoló iratról van szó. Így egy Új Szó-beli írás szerint a munkanélküliek számára Udvardon szervezett vállalkozói tanfolyam végzősei is *minőségi bizonylatot* kaptak.

A magyarországi gyakorlat alapján a *certifikát* adekvát magyar megfelelői lehetnek: tanfolyam elvégzését igazoló irat esetén *bizonyítvány*, szakképesítést is nyújtó oktatási forma esetén az *oklevél*, az áru eredetét és minőségét igazoló *certifikát* esetében Magyarországon nem a *minőségi bizo-*

nyítvány kifejezést használják, hanem a *minőségi tanúsítványt*, a *minőségbiztosítási tanúsítványt*, biotermékek kapcsán a *minősítő tanúsítványt*.

IDEGEN ALAPÚ SZLOVÁK KIFEJEZÉS MAGYAROSÍTVA

Számos -cia végű latin eredetű szlovák szó magyar párja valóban -ció végződésű, így *asimilácia=asszimiláció*, *cirkulácia=cirkuláció*, *hezitácia=hezitáció* stb., ez a párhuzam azonban nem abszolút, ugyanis ellenpéldák is léteznek: *konferencia=konferencia*, *garancia=garancia*, *existencia=egzisztencia*. A szlovákiai magyar nyelvhasználatban a -cia mégis -cióval helyettesítődik, például a *kompetenció* vagy az *evidenció* (helyesen: *kompetencia*, *evidencia*) esetében. A -ció választásakor ott lehet a határ, hogy mennyire terjedt el az adott idegen szó a szlovákiai magyarok között. Minél kevésbé, annál többször fordul elő.

Hasonló a helyzet a *licencia* – *licenció* esetében is. A mai magyarban a latin *licentia* egyrészt *licencia* (bár ez nem elterjedt, inkább régies), másrészt pedig *licenc* formában él, ez utóbbi a német *Lizenz* átvétele. Mindkét nyelv használja a kifejezést „gyártási jog”, „gyártási eljárás” és „márkanév felhasználására szóló engedély” értelemben, de a szlovák *licencia* szónak van „hatósági engedély” jelentése is.

A banknak szüksége van rá a pénzügyi tevékenységhez, egy rádióknak a műsorsugárzáshoz, vagy például edzők, bírók is csak bizonyos hazai vagy nemzetközi engedélyek birtokában tevékenykedhetnek. Ebben az értelemben a *licencianak* a magyarban az *engedély* a megfelelője.

ÚJSÁGÍRÓI PRÓBÁLKOZÁSOK

A viszonylag újabb keletű kifejezések magyar megnevezése gondot okoz például a banki szférában is. A *prevodný príkaz*, *príkaz na úhradu*, *trvalý príkaz*, illetve ezek kombinációja: *trvalý prevodný príkaz*, *trvalý prevodný príkaz na úhradu*, *jednorazový prevodný príkaz na úhradu*, *jednorazový príkaz na úhradu* stb. az előbeszédben általában szlovákul hangzik el.

A sajtó megpróbálja ezeket lefordítani, de ilyenkor a szavak hétköznapi jelentéséből indul ki, és nagyon furcsa szerkezeteket hoz létre:

„átutalási és állandó utasítások, automatikus átutalások stb. megadása,,

„tartós utasítások bevezetése és megváltoztatása,,

„Az ügyfél tartós utasítást adhat az átutalás összegére, időpontjára,,

„A rendszeres és egyedi átutalások postai utalvánnyal vagy kifizetési utasítással is végrehajthatók.,,

„[a bankok] Felszámolnak a számlavezetésért, a számlakivonat postázásáért, a tartós átutalásokért”

„A postautalványon vagy az átutalási utasításon tüntesse fel.”

A *příkaz*-t sokszor valóban *utasítás*nak kell fordítani, ebben a szövegkörnyezetben azonban adekvát magyar megfelelője a *megbízás*. A rendszeresen ismétlődő átutalásokat *állandó* vagy *rendszeres átutalás*nak, az egyszeri esetre vonatkozókat pedig *egyedi/ eseti/egyszeri átutalási megbízás*nak fordíthatjuk.

VÁLTOZATOK IDEGEN HATÁSRA

Bizonyos esetekben azonban csak látszólag magyarázható a szlovák nyelv hatásával a tény, hogy ugyanazt a fogalmat egyszer így, máskor meg másként nevezünk meg, a variabilitás valójában valamely más idegen nyelvben – elsősorban az angolban – megfigyelhető változatossággal függ össze.

E csoportba tartoznak a készpénzkímélő fizetőeszköz megnevezései: a *bankkártya*, illetve a *fizetőkártya*. A szlovákban a *platobná karta* kifejezés a megszokott, úgy vélhetjük, hogy a *fizetőkártya* a *platobná karta* lefordításával létrejött tükörfelfejtés.

A bankok rendszerint kétfajta kártyát bocsátanak ki: *hitelkártyát* – amely esetében a kártyatulajdonosnak meghatározott hitelkeret áll a rendelkezésére – és az általában lakossági bankszámlához kapcsolódó klasszikus bankkártyát. Az utóbbi típusú kártyát nevezik a magyarban rendszerint *bankkártyának*, vagy másként *betéti kártyának*, illetve olykor – a megnevezésében az egyik fő funkciójára utaló – *fizető (fizetési) kártyának*.

Az angolban ennek a klasszikus bankkártyának a megnevezésére alapvetően a *debit card* (azaz *betéti kártya*) kifejezés a használatos, ennél jóval ritkább a *payment card* (azaz *fizetőkártya*). A szlovákban viszont a klasszikus bankkártya megnevezéseként a *platobná karta* („fizetési kártya”) terjedt el, ritkább a *banková karta* („bankkártya”) kifejezés a magyarhoz hasonlóan két értelemben is: egyrészt a *platobná karta* szinonimájaként, másrészt pedig a kétféle kártya, azaz a *platobná karta (fizető vagy betéti kártya)* és az *úverová karta (hitelkártya)* összefoglaló neveként.

Megesik, hogy az előzőhöz hasonló módon a szlovákiai magyar, a magyarországi és a szlovák szövegekben is két, szinte egyenrangú variáció jelenik meg, szintén az alap angol kifejezésből kiindulva. A magyarban

mind a *fogyasztói*, mind pedig a *fogyasztási hitel* kifejezés elterjedt, a szlovákban is váltakozik a *spotrebitel'ský úver* („fogyasztói hitel”) és a *spotrebný úver*, („fogyasztási hitel”) akár egy szövegen belül is.

A *consumer* szó jelentése „fogyasztó”, „vásárló”, tehát a *consumer credit* kifejezés megjelenésekor a fogyasztói hitel és a *spotrebitel'ský úver* terjedt el például a 2001-ben elfogadott vonatkozó szlovákiai törvényben, illetve magyarországi használatban is.

Mindkét nyelvben azonban azt szoktuk megnevezni, milyen célra nyújtják, illetve veszik igénybe a hitelt, pl. *lakáshitel*. Nyilván ennek analógiájára kezdett terjedni a *fogyasztási hitel*, illetve a *spotrebný úver*: fogyasztási célú hitel. Magyarországi szövegekben ma már jóval gyakoribb a *fogyasztási hitel* kifejezés, mint a *fogyasztói hitel*. A szlovákban valamivel kisebb a különbség a két kifejezés gyakorisága között, ennek nyilván a már említett tény az oka: a törvényben *spotrebitel'ský úver* szókapcsolat fordul elő.

Hasonló kérdés merülhet fel a *spotrebná daň*, pontosabban a *spotrebná daň z tabakových výrobkov*, *spotrebná daň z minerálneho oleja*, *spotrebná daň z liehu*, *spotrebná daň z piva*, *spotrebná daň z vína* eseteiben.

A termék árába beépített adót újságjaink fogyasztói, fogyasztási esetleg jövedéki adónak nevezik. A fogyasztói adó kifejezés „státusa” nem egyértelmű. Nem tekinthető hivatalos megnevezésnek, pontosabban közgazdasági terminusnak (nem szerepel sem jogszabályban, sem pedig például szótárakban), de előfordul szövegekben:

„Rossz hír, hogy a fogyasztói adók emelkedése miatt drágulnak a cigaretták.”

„A pénzügyi tárca elképzelése szerint a fogyasztói adó [a gázolajé] literenként 25 korona lesz.”

A *fogyasztási adó* meghatározott adótárgyak (termékek) felhasználása, fogyasztása után fizetendő közvetett adó, s rendszerint luxuscikknek, de legalábbis nem létszükségleti cikknek minősülő termékekre vonatkozik.

Fogyasztási adóval szokták terhelni a kávé, a szeszes italokat, a csokoládét, az ékszert, a személygépkocsit stb. Magyarországon a fogyasztásiadó-köteles termékek skálája szélesebb volt, az európai uniós csatlakozás következtében viszont alapvetően csak a szeszes italok, a dohányáru és az üzemanyag tartozik ide (a gépkocsi fogyasztási adója megmaradt, de *regisztrációs adónak* „keresztelték át”). Ezek az áruk azonban tipikusan ún. *jövedéki termékek*, ezért a szeszes italok, a dohányáru és az üzemanyag után fizetendő adót Magyarországon *jövedéki adónak* nevezik.

Ha általános értelemben, bármilyen termékre, és főleg korábbi időpontra vonatkoztatva fordul elő a szlovák *spotrebná daň* kifejezés, akkor fordíthatjuk *fogyasztási adónak*; a fent említett, konkrét termékek esetében azonban a *jövedéki adó* (dohányáru jövedéki adója, bor jövedéki adója stb.) az adekvát magyar megnevezés.

TÜKÖRFORDÍTÁS ROSSZ KÖRNYEZETBEN

Az általános egynyelvű (értelmező) és kétnyelvű szótárak sokszor nem tartalmaznak elég információt ahhoz, hogy egy adott lexémáról eldönthessük, használható-e egy bizonyos szöveggörnyezetben, bizonyos szókapcsolatokban.

Jó példa erre *járulék* szavunk, amelynek a Magyar értelmező kéziszótár szerint a hivatali nyelvben használatos jelentése „illetmény”, „díj”, „adó” stb. kiegészítéseképp „rendszeresen fizetett (kisebb) összeg”. Ha valamilyen szociális jellegű témáról van szó, a magyarországi olvasó számára a *járulék* használata egyértelműen arra utal, hogy az érintett személy által fizetendő pénzösszegről van szó.

Az elmondottak figyelembevételére nézzünk néhány, az *Új Szó*ból származó példát:

„Mert haovi hétezer fizetésből vagy munkanélküli járulékból nem lehet családöt alapítani.”

„A gondozási járuléköt a beteg gyerekre fordítjuk.”

„Szeretnék tanácsöt kérni a gondozási járulékkömmal kapcsolatban, amelyet édesanyám ápolásáért folyósítanak nekem.”

Mindegyik mondatban arról van szó, hogy valaki támogatásban részesül, s az ezen a jogcímen kapott pénz nem is tekinthető juttatás kiegészítésének (vagyis *járuléknak*), mivel az adott személyek számára ez helyettesíti a keresetöt, a munkabért: vagy munkanélküli, vagy pedig beteg személy gondozása miatt nem vállalhat munkát.

Példamondataink szlovákiai személyektől származnak, ezért feltételezhetjük, hogy a *munkanélküli járulék* és a *gondozási járulék* szlovák kifejezések magyar fordításai.

Valószínűleg az első esetben a *príspevok v nezamestnanosti* (hivatalosan: *dávka v nezamestnanosti*), a másik esetben pedig az *opatrovateľský príspe-*

vo*k* szókapcsolatokról van szó. Tehát példamondataink „szerzői” a *príspevok* szót fordíthatták járuléknak.

A szlovák-magyar szótáraink a „pénzbeli kiegészítés”, „hozzájárulás” jelentésű *príspevok* egyik magyar megfelelőjeként a *járulék* szót is feltüntetik, holott valószínűleg ez csak elméleti lehetőség, ugyanis a *členský príspevok* (tagdíj) szókapcsolattól eltekintve a *príspevok* szó olyan szókapcsolatokban szerepel, amelyek az állampolgároknak nyújtott (rendszerint) állami pénzbeli támogatást, hozzájárulásokat neveznek meg.

A szlovákkal szemben a magyarban differenciáltabb az állami juttatásfajták megnevezése, ezért a *príspevok* többféle módon fordítható magyarra, így az *opatrovateľský príspevok* magyarországi megfelelője az *ápolási díj*, a *príspevok/dávka v nezamestnanosti* juttatásé pedig *munkanélküli járadék*.

A járulék szóval kellene fordítani viszont a társadalom- és egészségbiztosításhoz kapcsolódó kifejezésekben előforduló *poistné* szót: *poistné na starobné poistenie* – nyugdíjbiztosítási járulék; *poistné na úrazové poistenie* – balesetbiztosítási járulék stb.

Gondot okozhat a *príspevková organizácia*, *preddavková organizácia* kifejezések fordítása is. A szlovákiai magyar sajtóban itt-ott *járulékos szervezet*nek fordítják a *príspevok* alapszó miatt, ez azonban szemantikai okok miatt nem javasolható, a *járulék* jelentése ugyanis: „illetmény”, „díj”, „adó” stb. kiegészítéseképp „rendszeresen fizetett (kisebb) összeg”.

Ilyenek intézmények pl. szociális és egészségügyi ellátást nyújtó, illetve kulturális intézmények, esetenként a szakiskolák, önkormányzati vállalatok. E szlovákiai intézmények magyarországi megfelelői rendszerint *közhasznú társaságok* (*kht.*) formájában működnek, a két fogalom azonban nem fedí egymást.

A *príspevková organizácia* valóban rendszeres költségvetési dotációban részesülő, vagyis dotált szervezet. A *dotált szervezet* vagy *támogatott szervezet* kifejezés szabad szókapcsolatként sokszor fordul elő, megoldásként ez tűnik a legjobbnak.

A *preddavok* magyar megfelelője, az *előleg* azonban jelentésénél fogva nem alkalmas, választható azonban az *előfinanszírozás* szó, amely a mai magyar nyelvben élő, s jelentése alapján erre az esetre is használható, vagyis a *preddavková organizácia* magyarul lehetne *előfinanszírozásos szervezet*.

NEHÉZKES FORDÍTÁS

Nézzük meg az egy másik sok problémát okozó változatát a *príspevok*-nak! A közhasznú foglalkoztató programokról tudósító szlovákiai magyar írásokban az *aktivačný príspevok* (*aktivačná činnosť, aktivačný program*) kifejezés többféle magyar fordításával találkozhatunk: *aktivációs pótlék, járadék; aktivációs kiegészítés, pótlék; ösztönző támogatás, pótlék, jutalék; aktivációs program, tevékenység; ösztönző program, tevékenység.*

Magyarországon a munkaadó kapja a támogatást, a közhasznú vagy önkéntes munkát végző személy pedig munkabért kap, nem pedig a neki folyósított szociális segínyt egészítik ki egy bizonyos összeggel. Átvehető magyarországi megnevezés híján tehát saját terminust kell alkotnunk. Gyakorlati szempontból ajánlatos a spontán kialakult, s fentebb idézett kifejezések közül választanunk.

Először is vizsgáljuk meg a kifejezések fölérendelt tagját!

A *járadék* és a *jutalék* jelentésük miatt nem javasolhatók: az előbbivel olyan rendszeres juttatásokat nevezünk meg, amelyet munkaviszony alapján, vagyon kamataként vagy életbiztosítás keretében folyósítanak; az utóbbi jelentése „ügyletben a közvetítőt a megbízótól megillető részesedés”.

A *kiegészítés* szó igei jellege erős, pénzbeli támogatásfajta megnevezésére nem használatos.

A *pótlék* jelentését így adja meg az értelmező kéziszótár: „alapfizetésnek valamely címen való kiegészítéseként járó vagy adott összeg”. Mivel Szlovákiában a közhasznú munkát végző személy nem kap fizetést, a neki járó juttatást nem szerencsés *pótléknak* nevezni, mivel az ilyen szövegösszefüggésben való használata a szó közmagyar jelentésétől túlságosan is távol áll.

Marad tehát a *támogatás* szó, amely használatát és jelentését tekintve is megfelelő. A kifejezés alárendelt tagjával kapcsolatban ajánlatos volna utalni rá, mire vonatkozik az említett tevékenység és támogatás, ezért magyar megfelelőként használhatnánk a *foglalkoztatásösztönző támogatás* kifejezést. Ez megfelel a magyar terminológiaképzési szabályoknak, aránylag rövid, s más fogalom megnevezésére sem használatos.

TÁJÉKOZATLANSÁG

Az *Új Szóban* olvashattuk a következő mondatot: „*Januártól változó további ügyrendi illetékek*”.

Jelen esetben nem feltétlenül a főlérendelt tag fordításával van a baj, hanem az alárendeltével. Együtt pedig értelmetlen szókapcsolatot ad.

Az ügyrend szó jelentései az értelmező kéziszótár szerint: 1. „Huza-mosabb tárgyalás menetének a rendje” és 2. „Hivatal, vállalat működését, ügykörét megállapító szabályzat”.

Az *illeték* szóhoz már azért sem kapcsolódhat az ügyrendi melléknév, mert az *illeték* egy hivatalos eljárási cselekmény ellenértékeként fizetendő pénzösszeg, tehát nincs semmiféle kapcsolatban tanácskozás, tárgyalás programjával.

Mivel az említett okmányokért fizetendő *illeték* megnevezése a szlovákban *správny poplatok*, a fordító nyilván a *správny* szót fordította le ily módon.

A *správny* szó jelentése ezekben az esetekben *igazgatási*, a magyar jogi szaknyelvben azonban ezeket az *illetékeket* *eljárási illeték*nek, pontosabban *államigazgatási eljárási illeték*nek nevezik.

A *poplatok* szó magyar megfelelője nemcsak az *illeték*, hanem a *díj* is, de néhány speciális esetet kivéve a megoldásunk helyes.

Az adott okmány, fogalom köznyelvi megnevezése sokszor nem esik egybe a hivatalos, terminologikus kifejezéssel; ez az „egyszerűsítés” persze nem csupán a szlovákiai magyarok sajátja, de kétségtelen, hogy nálunk gyakoribb, hiszen nincs alkalmunk találkozni a hivatalos kifejezéssel: *bírósági illeték* – *bírósági eljárási illeték*; *vagyonelosztás* – *vagyonmegosztás*; *személyazonossági igazolvány* – *személyazonosító igazolvány* (esetleg *személyi igazolvány*); *jogosítvány* – *gépjárművezetői engedély*; *okmánybélyeg* – *illetékbélyeg*. Nem árt, ha ezeket a szavakat és kifejezéseket a szlovákiai magyarok is megismerik.

NEHÉZKES FORDÍTÁS

A *samostatne zárobkovo činná osoba* kifejezést lapjaink különbözőképpen fordítják magyarra: *önmagukat foglalkoztatók*, *önfenntartó személyek*, *önfoglalkoztató vállalkozók*.

A példák közül az első túl terjengős, a második nem fejezi ki a lényegét, hiszen tulajdonképpen minden felnőtt önfenntartó személy is egyben, a harmadik szókapcsolat amellet, hogy nem biztos, hogy pontos, szokatlan a magyar terminológiában, ezért jó lenne ennél is jobb megoldást találni.

A hasonló jelentésű fogalmak közül a magyarországi *egyéni vállal-*

kozó kifejezés ugrik be az embernek. A vonatkozó szlovákiai jogszabályok taxatívén felsorolják, milyen tevékenységek sorolhatók a *samostatná zárobková činnosť* fogalma alá, s ezek között az *egyéni vállalkozás* csak az egyik. Magyarországon jelenleg csak egy törvény definiálja az *önfoglalkoztató* fogalmát, mégpedig úgy, hogy az *egyéni vállalkozókat* nem sorolja ide – szemben a szlovákiai gyakorlattal.

Alapvető fogalmi jegyeik azonossága okán a *samostatne zárobkovo činná osoba* magyar megfelelőjeként nyugodtan használhatjuk az *önfoglalkoztató* szót, még ha az ide sorolt tevékenységek köre országonként (és jogszabályonként) nem fedi is egymást. Ezek megkülönböztetése már legyen az összehasonlító jogtudományok művelőiei.

ELAVULT KIFEJEZÉS HASZNÁLATA

A szlovákiai magyarság a második világháború időszakát kivéve kisebbségi helyzetben élt. Ennek egyik nyelvi-nyelvhasználati következménye az, hogy az anyaországi nyelvi változások késve jutnak el – olykor el sem jutnak – hozzánk. Ez a megállapítás fokozottan érvényes a szaknyelvekre, például a jogi-közigazgatási szaknyelvre, melynek terminológiai változásait nem nagyon tudjuk nyomon követni. Ezért nálunk még mindig általános használatúak olyan szakszavak, kifejezések, melyeket Magyarországon már újak váltottak fel, ezért a régebbi szó, kifejezés stílusértéke módosult, használata pedig visszaszorult.

A szlovákiai szövegekben az *egyszerű könyvelés* kifejezés az általános, például: „*Egyszerű és kettős könyvelést vállalok*”; „*Melyik üzleti-közgazdasági tanfolyamok iránt legnagyobb az érdeklődés? – Hosszú idő óta az egyszerű és kettős könyvelés vezeti a népszerűségi listát*” (a pozsonyi Humboldt Intézet tanfolyamairól). A magyarországi hirdetésekben, tankönyvekben ezzel szemben az *egyszeres könyvvitel* fordul elő.

Az *egyszerű könyvvitel* a német *einfache Buchführung/Buchhaltung* tükröfordítása, akárcsak a szlovák *jednoduché účtovníctvo*. A némettől és a szlováktól eltérően azonban a magyarban a múlt század első felében az *egyszerű* jelzőt az *egyszeres* váltotta fel, egy ideig még használatos volt mindkét megnevezés; a hatvanas években kiadott lexikonok mindkét jelzőt feltüntetik. A magyarországi számviteli törvényben, a mostani közgazdasági tankönyvekben, szakkönyvekben azonban már csak az *egyszeres könyvvitel* kifejezéssel találkozunk. Az *egyszerű könyvvitel* viszont tovább él a szótá-

rakban, a szótárírók ugyanis igen gyakran más, korábbi szótárakból merítik anyagukat, s kortárs anyagon nem ellenőrzik az esetleges terminológiai változásokat.

Magyarországon az 1878-ban elfogadott büntető kódex és a kihágási büntető törvénykönyv alapján hosszú évtizedekig a bűncselekményeken belül a trichotómiát alkalmazták, azaz három kategóriát különböztettek meg: a *bűntettet*, a *vétséget* és a *kihágást*; 1950-ben kétkategóriás rendszert (*bűntett* és *kihágás*) vezettek be, majd 1955-ben a kihágások egy részét átminősítették büntetté, túlnyomó többségüket pedig ugyan büntetendő cselekménynek tartották továbbra is, ám mégsem a bűncselekmények közé sorolták őket. Ezt az utóbbi kategóriát nevezték el *szabálysértésnek*, s a szabálysértési ügyek lefolytatását nem a büntető, hanem az államigazgatási szervek hatáskörébe utalták.

Ma tehát a magyar nyelvben két szó él egymás mellett: egyrészt a hivatalos, jogi szakkifejezés, a *szabálysértés*, másrészt meg a *kihágás*, mely az 1955 előtti időszakra vonatkoztatva jogi terminusnak minősül, 1955 után azonban a *szabálysértés* köznyelvi, nem terminologikus szinonimájaként funkcionál.

Az első világháború után létrejött Csehszlovák Köztársaság továbbra is hatályosnak ismerte el az államfordulat előtti osztrák, illetve magyar törvényeket: előbbieket Csehországban, utóbbiak pedig Szlovákia és Kárpátalja területén maradtak hatályosak egészen a második világháború utánig, azaz a kommunista szellemű törvénykönyvek megszületéséig. Új Büntető Törvénykönyvet Csehszlovákiában is csak a második világháború után alkottak; ebben a büntetendő cselekmények közül a legenyhébb megítélés alá esőket továbbra is *priestupok*-nak (csehül: *přestupek*) nevezték, és ma is így nevezik.

A 60–70-es években kiadott szlovák-magyar általános szótárak ugyan a *priestupok* magyar megfelelőjeként a *szabálysértést*, illetve további megkülönböztetés nélkül a *szabálysértést* és a *kihágást* tüntetik fel; a jogi-közigazgatási szövegek fordítására azonban nyilvánvalóan a legnagyobb hatással az igazságügy-minisztérium pozsonyi jogi intézete által 1965-ben kiadott szójegyzéknek volt, ez pedig a *priestupok* mellett csak a *kihágás* szót tünteti fel. Az állam- és közigazgatási hivatalok munkatársai részére kiadott *Národné výbory* magyar mutációjában, a *Nemzeti Bizottságokban* csak a *kihágás* szóval találkozhatunk. Valószínűleg e szójegyzék hatása mutatko-

zik meg abban is, hogy a szlovákiai sajtóban még mindig jóval gyakoribb a kihágás szó, mint a szabálysértés. Néhány példa az utóbbi évekből:

„Kihágást követ el az a személy, aki telefonon indokolatlanul riasztja a tűzoltóalakulatot vagy nem létező tűzesethez hívja a tűzoltóságot.” (Csallóköz, 2000. márc. 14.)

„Az előző évhez viszonyítva a Rimaszombati járásban tavaly növekedett a bejelentett kihágások száma.” (Új Szó, 2001. febr. 6.)

„A 70 próbavásárlásból mintegy 75%-nál csaltak az eladók – derült ki az áruellenőrző hivatal (SOI) felméréséből. [...] A megállapított kihágásokért 99 esetben összesen 72 700 korona büntetést szabtak ki, s 22 esetben további folytatása is lesz az ügynek.” (Új Szó, 2001. ápr. 17.)

„Bár már második hete hatályos a közlekedési kihágásokat szigorúbban megítélő törvény, a közlekedésrendészet voltaképpen csak tegnaptól alkalmazza az új jogszabályt.” (Új Szó, 2002. jan. 8.)

TÁJÉKOZATLANSÁG

A szakszó, szakkifejezés helyett használt köznyelvi szavak általában nem zavarják a megértést. Vannak azonban olyan esetek is, amikor a nem megfelelő szakszóhasználat értelemzavaró. Ilyen például az *előzetes letartóztatás* és a *vizsgálati fogság* használata az alábbi példákban: „[a belga autóst] A szlovák rendőrség még pénteken – miután Magyarországról kiutasították – *előzetes letartóztatásba* helyezte, de a bíró nem fogadta el a *vizsgálati fogságba* helyezés kérelmét”; „a miniszter szerint a cellából nem lehet elszállítani az *előzetes letartóztatásban* lévő képviselőt. Ha a plénum rábólint az ügyészi kérelemre, a *nyitrai járásbíróság* dönt a *vizsgálati fogságba* helyezésről. Bernát szerint fontos, hogy a képviselők mindkét ügyészégi kérelemről ma délután háromig szavazzanak, akkor jár le az *előzetes letartóztatásba* vételtől számított 48 óra.”

Ezekben a mondatokban az *előzetes letartóztatás* abban az értelemben használatos, mint az *őrizetbe vétel* szakkifejezés. A szövegkörnyezetből nem deríthető ki, hogyan értelmezzük az adott helyen ezt a kifejezést.

Mindkét állam büntetőeljárás törvénye szerint a gyanúsított rendszerint szabadlábban védekezhet, ha azonban szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekménnyel gyanúsítható, illetve tetten érték, a rendőrség *őrizetbe* veheti – ennek a szlovák megfelelője a *zadržanie*. Az *őrizet* csak meghatározott ideig tarthat. Az *őrizetbe* vett vagy a még szabadlábban levő gyanúsítottat a bíróság *előzetes letartóztatásba* helyezheti, ez szlovákul a *váz-*

ba. A szlovák büntetőeljárás törvény a *vážba* két fajtáját különbözteti meg: *vážba v prípravnom konaní* és *vážba v konaní pred súdom*. A magyar büntetőeljárás törvény viszont nem különbözteti meg terminológiailag a vádirat benyújtása előtti *előzetes letartóztatást* a bírósági szakaszra vonatkozótól, csak annyit állapít meg, hogy az *előzetes letartóztatás* a jogerős bírósági határozat meghozataláig tart.

MAGYAR SZAKKIFEJEZÉSEK DIFFERENCIÁLTABBAK

A szlovák törvények szerint a polgári peres eljárás *návrh*-hal indul, az ezt benyújtó személyt pedig *navrhovateľ*-nak nevezik. Mivel a *návrh* leggyakoribb magyar megfelelője a *javaslat*, a *navrhovateľ* pedig szó szerint *javasló*, ilyen mondatokat olvashatunk lapjainkban: „A tulajdonosnak a perjavaslatban le kell írnia, hogy milyen okból keletkezett a szóban forgó követelés„; „ha a kiskorú gyermek a javasló, az eljárás illetékmentes„.

Polgári peres eljárás hivatalos magyar megnevezéssel *keresetlevéllel* indul, a keresetet benyújtó személyt *felperesnek* nevezzük. A büntetőeljárás bírósági szakaszának megindításakor a szlovákban nem a *návrh* szó fordul elő, hanem az *obžaloba*, viszont mindkét főnév mellett a *podat* ige szerepel: *podat návrh*, *podat obžalobu*. Az *obžaloba* magyar szaknyelvi megfelelője ellenben tartalmazza a *javaslat* szót: az ügyész *vádemelési javaslatot* tesz a bíróságon. A *vádemelési javaslat* kifejezés terminus, tehát belőle nem hagyható el egyik szó sem, ezért hiányos az alábbi mondat: „Ha igen, átadja az ügyet az ügyészségnek, aki javaslatot tesz a bíróságra„.

SZAKNYELVI KÉRDÉSEK

A nem munkaviszonyban, azaz a nem munkaszerződés alapján végzett munka végzésére a nemrég történt módosítás előtt a Munka Törvénykönyve kétfajta dokumentumot különböztetett meg: *dohoda o vykonaní práce* és *dohoda o pracovnej činnosti*. A módosítás értelmében ez utóbbi már nem létezik.

A sajtó munkatársai a kifejezést különféleképpen magyarították, magyarítják: *a munka elvégzéséről szóló megegyezés*; *a munkavégzésről szóló megegyezés*; *munkavégzésről szóló megállapodás*; *munkáról szóló megállapodás*; *munkavégzési megállapodás*.

A fölérendelt *dohoda* szó lehet *megállapodás*, *megegyezés*, *egyezség*, az alárendelt *vykonanie práce* pedig *munka*, *munkavégzés*.

A magyar jogban azonban az ilyen tartalmú kontraktusokat megbízási szerződésnek nevezik. Ez alapján a munkavállaló kötelezettségvállalása egy meghatározott ügyre irányul, a feladatot rövidebb időn át, nem meghatározott munkahelyen és munkaeszközzel, nem adott időbeosztásban végzi, a munka elvégzéséhez más személy segítségét is igénybe veheti. A megbízó a munka elvégzésének megszervezését a megbízottra hagyja, és rendszerint egy összegben, a feladat elvégzése után fizet. Az eltérést a két jogintézmény között szinte csak a megnevezések jelentik, mivel eltérő motiváción alapulnak. Ez a tény azonban nem lehet akadálya a magyar szak kifejezés átvételének.

A magyar jog egy több évszázados, már a római jogban is létező szerződésfajtaát használ, míg a szlovák kifejezi a szerződés lényegét, és tulajdonképpen egy új szerződésfajtaát vezet be. Ez a szlovák jogi megoldásokra egyébként is jellemző, a Polgári Törvénykönyvben rengeteg olyan önállósított szerződésfajtaával találkozik az ember, amivel a magyarban nem.

A két állam nyugdíjrendszerének három pillére különböző intézményeken keresztül valósul meg. Az alábbiakban az első helyen a szlovák, utána a magyar hivatalos elnevezés szerepel, majd ezek után következnek a szlovákiai magyar változatok.

ELSŐ PILLÉR

Sociálna poisťovňa = Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság = Szociális Biztosító

MÁSODIK PILLÉR

dôchodková správcovská spoločnosť = magánnyugdíjpénztár = nyugdíjkezelő társaság ~ magánnyugdíjpénztár ~ nyugdíjpénztár ~ nyugdíjalap

HARMADIK PILLÉR

doplňková dôchodková poisťovňa = önkéntes nyugdíjpénztár = járulékos nyugdíjbiztosító ~ kiegészítő nyugdíjbiztosító ~ nyugdíj-kiegészítő biztosító ~ magánnyugdíjpénztár

A szlovákiai magyar sajtóból származó megnevezések vegyes jellegűek: egyazon típusnak több magyar neve is használatos, s egy részük a

szlovák névhez, más részük a magyarországi névhez igazodik. Ha rendszerben gondolkodunk, a hivatalos szlovákiai magyar megnevezéseknek vagy a szlovák, vagy a magyarországi neveken kellene alapulniuk (a két-fajta motivációjú rendszer keverése zavaró lehet).

A magyarországi *magánnyugdíjpénztár* és *önkéntes nyugdíjpénztár* megnevezések esetleges átvételekor az alábbiakat kell mérlegelnünk: a) a két megnevezés közül a magyarországgal megegyező értelemben a szlovákiai magyar sajtó csak az elsőt használja; b) a magyarországi nyugdíjpénztárak olyan szervezetek, amelyek tagjaik részére nyugdíjcélú megtakarítások gyűjtését, azok befektetését, illetve nyugdíjjáradék-szolgáltatások nyújtását végzik. A szlovákiai szervezetek viszont olyan részvénytársaságok, ahol a befizetők nem tagjai a szervezetnek, azzal szerződéses viszonyban állnak, ezért szerepel a vonatkozó szlovák törvényekben a *poistenec*, illetve a *sporitel'* megnevezés.

A rendszerszerűség elvét figyelembe véve a *nyugdíjpénztárnak* hivatalos megnevezésként való használatakor az említett *poistenec*, illetve *sporitel'* magyar megfelelőjeként a *pénztártag* szót kellene választanunk, ez viszont félrevezető.

A második pillér esetében a *nyugdíjalap-kezelő társaság* kifejezés. A *doplňková dôchodková poisťovňa* esetében a vonatkozó magyarországi is *kiegészítő nyugdíjpénztárt* említ. Ennek analógiájára tehát használhatók a *kiegészítő nyugdíjbiztosító* megnevezés.

PONGYOLASÁG

A *dôchodkové sporenie* egyik tipikus fordítása a *nyugdíjspórolás*, aminek oka nyilván a *sporenie* és a *spórolás* formai hasonlósága, de amíg a szlovák szó köznyelvi, a magyar *spórol* szó bizalmas stílusértékű.

A szlovákiai magyar sajtóban a *spórolás* mellett tipikusan a *takarékoskodás* fordul elő, továbbá van egy-két adatom más megoldásra is, ilyen például a *nyugdíjtakarékosság*. E tekintetben a magyarországi szövegek nem nagyon igazítanak el bennünket, mivel a magyar törvény szemlélete szerint nem pénz megtakarításáról van szó, mint a mi esetünkben.

Szövegekből adatolható a *nyugdíj-megtakarítás* összetett szó is, de főként „eredmény (megtakarított pénz)” értelemben. Ezzel szemben inkább „cselekvés” értelmű az *előtakarékoskodás*, ennek jelentése megfelelő, valamint létezik a *nyugdíj-előtakarékosság* összetett szó is, amely az önkéntes nyug-

díjpenztárakkal kapcsolatban magyarországi szövegekből is adatolható. A célt figyelembe véve ez utóbbi a legpontosabb.

Az újságcikkek, tájékoztató anyagok szerzői a *sporitel'* magyar megfelelőjeként az *ügyfél* szót részesítik előnyben, de előfordul a *befizető* és a *biztosított* is.

Magyarországon a nyugdíjrendszer második pillér esetében a magánnyugdíjpenztáraknak *tagjaik* vannak, vagyis a szlovákiai *sporitel'* magyarországi funkcionális megfelelője a (*magánnyugdíjpenztári*) tag, de ez persze a fentiekből következően nem választható megoldás. Más összefüggésben azonban magyarországi szövegekből adatolható a *megtakarító* szó. Ennek alapján javasolható, hogy hivatalos szövegekben a *sporitel'* szót magyarra *megtakarító*ként fordítsuk.

RENDSZERSZERŰSÉG

A rendszerváltozás után számos olyan szervezet jött létre, amelynek célja egyének vagy más szervezetek támogatása, ilyenek a szlovákul *neinvestičný fond* kifejezéssel megnevezett szervezetek is, amelyeket a szlovákiai magyar források a *nem befektetési/ nembefektetési alap* kifejezéssel említenek.

Egyes szlovákiai *neinvestičný fond*-ok angol nevében a *non-capital fund* szerepel, de például európai uniós anyagokban a *non-investment fund* néven említik őket, ezt a kifejezést pedig a magyar anyagokban *közjogi alapítványnak* fordítják. Magyarországon azonban *közjogi alapítványt* magánszemély nem alapíthat, szemben a *neinvestičný fond*-dal. Zavaró lehet az is, hogy a szlovák *fond* (azaz alap) helyett a *nadáciá*-nak megfelelő *alapítvány* szót használjuk

A *nembefektetési* jelző annak ellenére, hogy akár elfogadható is lenne, a közmagyarban egyelőre nem használatos, ráadásul még az írásmódja is gondot okoz.

Az *investičný fond* nem profitorientált jogi személy, ezért megoldás lehet a *nonprofit alap* kifejezés. A *nonprofit* szó használata mellett az szól, hogy a *nembefektetési* jelzőnél informatívabb, mivel jól illeszkedik a *non-profit szervezet, vállalkozás, alapítvány* stb. kifejezések sorába, s így az alap célja azok számára is nyilvánvaló, akik nem ismerik az angol *non-investment fund*, illetve *non-capital fund* kifejezéseket. Igaz, nem magyar elemekből áll, de a szaknyelvben már elfogadott és elterjedt.

TERMINOLÓGIAI ZŰRZAVAR

A szlovák *katastrálny úrad* hivatalos magyar nevének eldöntésekor a szlovákiai magyar sajtó több variációjából választhatunk. A nagyrészt azonos funkciójú magyarországi hivatal neve, a *földhivatal* már „foglalt”, így a magyarországi intézménynév nem vehető át.

A *telekkönyvi hivatal* ugyan magyar elemekből áll és az ingatlan-nyilvántartás dokumentációs anyagainak egyike a *telekkönyv*, s a *hivatal* egyik igen fontos funkciója, hogy az ingatlanok tulajdonviszonyairól közöljön adatokat (l. a tulajdoni lapot), de a megnevezés ellen szól, hogy a *telekkönyv* a teljes ingatlan-nyilvántartásnak csak egy részét képezi, illetve hogy mivel elsősorban a tulajdonviszonyok rögzítésére szolgál, hagyományosan a bíróságok vezetik.

A *kataszteri hivatal* kifejezés használata ellen lényegében csak az szól, hogy a *kataszter* idegen szó, egyébként mind szemantikai, mind pedig formai tekintetben is megfelelő. A magyar jogtörténetben is használatos volt a *kataszter* szó, ez máig megőrződött a *katasztrális hold* kifejezésben is. A magyar fül tehát meg tud barátkozni vele, és a jogintézmény élet sem vesszük el.

Még nehezebb dolgunk van, ha a szlovák terminológia is következetlen. Az alkotmányban a *vyšší územný celok* szerepel, a hagyományos magyar rendszeren alapuló modellek miatt a törvény előkészítésekor sokáig a *župa* megnevezés volt „forgalomban”, a vonatkozó törvény pedig a *vyšší územný celok*-ot (VÚC) *samosprávný kraj*-ként nevesíti.

A hazai magyar és a magyarországi lapokban kezdetben a *vyšší územný celok* fordításos megfelelői fordultak elő, pl.: *felsőbb szintű közigazgatási egység*, *nagyobb területi egység*, *nagyobb közigazgatási egység*; majd egyre inkább a *župa*-nak megfelelő *megye* megnevezés került előtérbe, és ez maradt meg domináns megnevezésként a törvény elfogadása után is.

A *vyšší územný celok* kifejezés ma már ritkábban fordul elő, a szlovákiai magyar lapokban esetleg csak az azonosító célú rövidítése bukkan fel. A *vyšší územný celok* magyar megfelelőjeként a *középszintű területi egység* kifejezés lenne a legmegfelelőbb. Ez esetben csak a kifejezés első tagját kell megmagyarázni, hiszen a másik kettő szó szerinti. A szlovák *vyšší* pontatlan, az elnevezés motivációját jobban kifejezi az ajánlott fordítás.

A sokszor használt VÚC rövidítés sorsával, magyar rövidítésével is törődni kellene, egyáltalán kis- vagy nagybetűvel írjuk? Köznévről lévén szó, a kisbetűs írásmód volna az indokolt, a helyesírási szabályzat azonban

nem helyteleníti a nagybetűs megoldásokat sem, de kérdéses, hogy egy *KTE* vagy *kte* rövidítés elterjedne-e?

A szlovákiai magyar sajtóban ugyanazon földrajzi területre vonatkozóan a *kerületet* államigazgatási, a *megyét* pedig önkormányzati egységként említik, illetve a *megye* mellett használatos még a *samosprávny kraj*-nak megfelelő *önkormányzati kerület* és a *megyei önkormányzat* kifejezés is.

A „megye” jelentésű *župa* kifejezés a szlovákban inkább történelmi konnotációkat kelt az emberben, meg hát a kifejezésben is a ’kerület’ jelentésű *kraj* szerepel, ezért a kerületi önkormányzat tűnik a legmegfelelőbbnek.

A *zastupiteľstvo samosprávneho kraja* a fentiekhez igazodva a *megyei képviselő-testület/ közgyűlés/ parlament, illetve megyegyűlés* kifejezések helyett *kerületi önkormányzat közgyűlése* lehetne.

A regionális önkormányzat élén álló, a választópolgárok által közvetlenül választott személy a *predseda samosprávneho kraja/VÚC*, helyette-se pedig *podpredseda samosprávneho kraja/VÚC*. Az előbbit a szlovák lapok olykor az *ispán*-nak megfelelő *župan*-ként is említik. Ezeknek a kifejezéseknek különböző magyar változatai alakultak ki: *megyei önkormányzat elnöke, (megye)főnök, megyei előjáró, megyei elnök*, helyettesét pedig néhány helyen *alispánnak* nevezik. Ezek az elnevezések további konnotációk miatt nem ajánlatosak, ezért a rendszerszerűség jegyében a *kerületi önkormányzat elnökéről*, illetve *alelnökéről* kellene beszélnünk.

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentebb felsorolt motivációk sokszínűsége arra enged következtetni, hogy a szlovákiai magyarok nem következetesen, hanem tulajdonképpen válogatás nélkül minden lehetséges módon megpróbálnak magyarrá gyúrni szlovák szakkifejezéseket. Ez érthető, hiszen a fordítások általában (újságírókat nem ideszámolva) ad hoc jellegűek.

Rendszerszerűséget biztosan nem, rendszerezést pedig a fenti módon lehet felvázolni. Dolgozatomban jobban ragaszkodtam az egyes összetartozó témák egységéhez, bár megpróbáltam valamiféle ívet rajzolni a szlovák rövidítések használatától a tükörfordításokon, szlovákiai magyar megoldásokon keresztül, az elavult szakkifejezések használatán át egészen a terminológiai zűrzavarig. A javasolt megoldások nem megkérdőjelezhetetlenek, de támpontokat nyújthatnak egy szlovákiai magyar hivatali nyelv kialakulásához.

CSIRMAZ P. ELŐD

INCORPORATION AND DISSOCIATION

CHANGES IN THE A/B STRUCTURE
BETWEEN REALISM AND MODERNISM

ABSTRACT

The purpose of this essay is to explore the possible relationships between layer A (or view, consisting of elements present in the reality of a text) and layer B (or vision, consisting of elements absent from it) in Daniel Defoe's *Robinson Crusoe*, Virginia Woolf's *To the Lighthouse*, John Millington Synge's *Riders to the Sea* and Samuel Beckett's *Endgame*. By determining the relationship between these layers in the above works, it is attempted to verify the hypothesis that from the era of Realism to that of Symbolism, this relationship is characterized by vision's gradual incorporation of the view layer of the text. I also suggest that by Beckett's (Post-)Modernism, the two layers are dissociated again.

Apart from merely determining the A/B structures of the four texts, the essay also shows that the characteristics of layers A and B are directly related to other features of the works, including the use of rhetorical figures, word selection, techniques of narration and world-view.

INTRODUCTION

This paper aims at investigating the relationship between view and vision in various literary texts, that is, between elements which are present in the reality created by the text (view) and elements which are merely conjured up by it (vision). Following Éva Babits's suggestions, I presuppose that the qualities of this relationship, of the so-called A/B structure – like other, general properties of a literary work (e.g. the relationship between the author and their persona) – are largely determined by the artistic period the text was written in; and that from Realism to approximately the era of Symbolism, this relationship is determined by a tendency for

vision to gradually incorporate the view part of the text.¹ According to my observations, after Symbolism, which achieved a total unification of the two, an era of dissociation of view and vision seems to have set in.

Naturally, such a broad generalization cannot be proved in the strict sense, thus what this paper aims at is merely to illustrate the above thesis by investigating view and vision in Daniel Defoe's *Robinson Crusoe*, Virginia Woolf's *To the Lighthouse*, John Millington Synge's *Riders to the Sea* and Samuel Beckett's *Endgame*. The four works were selected in a way that the two novels and the two plays show a number of analogies providing valid grounds for the comparative analyses, and that their A/B structures be dissimilar enough so that the differences and their effects can be easily traced. With the help of these four works, it will be also attempted to show that the A/B structure of a literary text is closely related to its other features, including the use of rhetoric figures, the selection of descriptive elements, the structure of the narrative, and the expressed world-view.

The two main parts of the essay contain two comparisons of the two novels and the two one-act plays. In each part, I shall consider the similarities between the works, which make the comparison possible and possibly meaningful, then I will point out differences in the view/vision structure of the texts. After the main structural dissimilarity has been established, an attempt will be made to relate it to further characteristic qualities of the texts and to various suggestions by other critical analyses.

Following the terminology introduced by Éva Babits, layer A and layer B will be used from now on to denote view and vision, respectively. Thus layer A consists of all elements in a text that can be physically present in the reality created by it, while layer B hosts all elements that cannot. This paper will also follow Babits's views in suggesting that rhetorical figures like similes and metaphors usually connect elements from both layers. For example, in the simile his hand was as dry as a camel's back after a week's journey in the Sahara, „his hand,” present in the reality of the text, is on layer A, while „camel's back”, „journey”, „Sahara” etc. must reside on layer

---

1 I encountered these suggestions during regular discussions with É. Babits between 1997 and 2001. They may well strike the reader as overgeneralizations, especially from a post-modern perspective; however, as I shall argue in this paper, it is not absolutely unfounded to draw a parallel between two generalizations: the features of the two extensive structures, layers A and B and common tendencies of literary works 'belonging' to the same artistic period.

B. This example also shows that elements on layer B (the describer layer) usually describe elements on layer A (the described layer).

Rephrasing my thesis using the above terminology, my expectation is to find that, moving from Defoe to Synge, layer B becomes more and more important until it penetrates, and, in the Symbolism of Synge's play, partly takes over the role of layer A. According to its A/B structure, *To the Lighthouse* has to be classified as a pre-symbolic work, even though it was written 23 years after *Riders to the Sea*. Entering the modern era with Beckett's *Endgame*, it is found that the union of the two layers, which, as I shall attempt to show, is closely connected to the creation of myths, is no longer feasible: layers A and B are equally important, and stand strictly separated. The various relationships between the two layers are represented in the following table:

REALISM	PRE-SYMBOLISM	SYMBOLISM	MODERNISM
Defoe: <i>Robinson Crusoe</i> , 1719	Woolf: <i>To the Lighthouse</i> , 1927	Synge: <i>Riders to the Sea</i> , 1904	Beckett: <i>Endgame</i> , 1957
A b	a-B	b←B	A B

FROM REALISM TO PRE-SYMBOLISM: DEFOE AND WOOLF

In this section, Virginia Woolf's *To the Lighthouse* is compared to Daniel Defoe's *Robinson Crusoe* from the point of view of the different techniques used in the two novels to create a valid and coherent image of reality. It will be argued that the techniques of the novels to create a more or less complete model of reality differ significantly: while Defoe appears to achieve this end by enriching layer A, Woolf seems to place reality as a whole on layer B.

First, let me consider the similarities between the two works. When investigating novels which try to portray (a certain kind of) reality, one may also consider the realness of the personalities displayed. E. M. Forster, investigating Jane Austen's works, argues that valid, or, as he calls them, round characters are „ready for an extended life” (Forster 1972: 142) and cannot be characterized by one single idea. Based on this definition, it could be suggested that the roundness of a figure can be determined in

a sufficiently objective way by investigating the positivity or negativity² of their deeds and qualities, as I argue that one of the signs of roundness is a balance between these two types of elements. This is because a flat character, being built out of a sole idea or quality (Forster 1972: 138), necessarily inherits the aesthetic and moral values of that idea – and in turn, these values will dominate all appearances of the figure in a novel. In short, a biased, unreal, that is, a flat character will necessarily lack the positive–negative balance, which entails that a balanced character is round in the Forsterian sense.

Defoe's *Crusoe* has a finely balanced personality. Regarding religion and accepting authority, although he disobeys his father's advice (-), he repents doing so and turns to God when falling ill (+). Regarding social relationships, although he manages to escape from slavery with the help of Xury (+), he sells him to the captain of a Portuguese ship, feeling only momentary guilt (-). Also, he saves the life of Friday (+), but makes him his servant and forces his own culture upon him (-). In parentheses, I indicated the possible positivity/negativity assigned to these events by a present-day reader.³ Overall, from this brief list, it can be seen that almost every element on one end of the scale has its counterpart on the other. This fact gives *Crusoe* a complex, believable personality.

This balance of values can also be found in *To the Lighthouse*. Even the character of Augustus Carmichael, which is certainly not the most elaborated one, is precisely balanced. Here two scales might as well be considered: one is whether a certain element calls for the reader's sympathy or not; the other is the one explained above, the overall positive/negative value assigned to the event. In the case of this character, it turns out that the elements are balanced according to both scales:

---

2 Although in general, it might be difficult to draw a borderline between the moral–aesthetic categories of 'positive' and 'negative', in the case of simple utterances and actions a proper categorization might be agreed on based on the fact that the given element is judged similarly by readers belonging to the same period and culture – to the same „interpretative community.” (Stanley Fish, „Interpreting the Variorum,” in *Modern Criticism and Theory: A Reader*, ed. David Lodge [London and New York: Longman, 1988], 311–329, pp. 325–329.)

3 Converting savages to the Western (English) culture and customs might have been considered positive by readers contemporary with the novel. However, here and elsewhere I strove to base my analyses on the readings of a constructed, modern reader derived from my own experiences.

SYMPATHY	VALUE	
	+	-
+	reading Virgil (137) achieving success finally (146–147)	should have been a philosopher (16) being turned out (47), poverty (16)
×	educated in Oxford, traveling to India, translating poetry (16)	murmuring or saying nothing (16, 47) not trusting Mrs. Ramsay (47)

Similar statistics may show the balance of other figures in Woolf's novel. Thus, from the investigation of the balance of positive and negative elements, it can be seen that the two novels share, and even appear to strive for realism in the portrayal of characters.

Another aspect in which the novels show similarity is the use and importance of retrospection. In *Robinson Crusoe*, retrospection enables the protagonist to reinterpret his deeds in the past: for example, he reaches the conclusion that despite being wrecked on a desert island, he can consider himself lucky and that God loves him (80); his vision makes him consider his wrong decisions in the past (102–104) etc. As one of the most important aspects of the text is to display the development of Crusoe's personality, these retrospective passages seem to have a crucial function in the novel. Pushing this statement to the extreme, it can be suggested that these retrospections convey the inherent meaning, the 'message' of the work (provided such a thing can be considered to be existent).

The timeline of *To the Lighthouse* is similarly full of retrospections. The description of Charles Tansley (and his behavior in picture galleries) (14), the story of the marriage of Mr. Carmichael or that of the father of Charles Tansley (18) could be cited as examples. As the majority of information about the characters (and even about the events) are conveyed by these retrospections, the structure of the novel can be said to resemble that of an analytic play, in which the past of the plot unfolds itself concurrently with the present events. Based on the overwhelming amount of retrospective passages, the suggestion could be risked that the part of true importance in *To the Lighthouse* is contained in these retrospections.

In other words, based on the balanced portrayal of characters, the novels seem to share an effort to be 'real'; both of them make use of retrospection often, and retrospective passages appear to contribute most to the overall 'meaning' of the texts. Turning to the investigation

of the dissimilarity between their A/B structures, it turns out that many differences can be traced in phenomena related to these shared qualities.

There seems to be one inherent and consistent difference between the retrospections in Defoe's novel and those in Woolf's text, namely, that in *Robinson Crusoe*, retrospections usually refer to events that happened during the time of the novel, that is, they do not point outside the story, while in the other novel, the opposite is true. The observation about Defoe's case is in accordance with the above suggestion that the main function of retrospection in that novel is to enable the protagonist to reinterpret his previous deeds. In *To the Lighthouse*, however, the points in time retrospections refer to are usually outside the time of the novel: such events happened before the narrative had started. A good example for this proposal can be the following excerpt: „Whenever she ‘thought of his work’ she always saw clearly before her a large kitchen table. It was Andrew's doing. She asked him what his father's books were about. [...] ‘Think of a kitchen table then,’ he told her, ‘when you're not there’” (29).

Based on this difference, it can be suggested that elements in retrospections used by Defoe are on layer A, as they are much more closely related to the here-and-now events of the novel than retrospective elements in *To the Lighthouse*, where the time-gap between the present time and the elements evoked is so wide that it necessarily forces retrospections onto layer B. This observation, in turn, leads to the conclusion that elements which contribute most to the function of the texts reside on layer A in the case of *Robinson Crusoe*, while they are placed on layer B in *To the Lighthouse*. This suggestion, as I shall argue below, is in accordance with the A/B structure of the novels as determined by the usage of figures and attributes in descriptions.

Considering the use of adjectives and other attributes, it can be suggested that Defoe, compared to Woolf, employed few and general ones. In a long description of the shipwreck, I found the following attributes: greater, high, small, hang, low⁺, great⁺⁺, bulged, hard, lifted up, free⁺, dry⁺, spoiled, untouched, disposed, large, necessary.⁴ In the description of the

---

4 Defoe, pp. 67–68. The description in question starts with the clause „but when I came to the ship...,” continues till the end of the paragraph and occupies 294 words. Past participles are included in the list. Recurring words are marked with an appropriate number of plus signs. Hang, for syntactic reasons, is considered to function as a participle.

imaginary kitchen-table in *To the Lighthouse*, half as long as Defoe's, the following ones can be found: scrubbed⁵, painful, silver-bossed, fish-shaped, phantom*, grained, knotted, bare, muscular, angular, lovely, flamingo*, blue, silver, white, four-legged, finest, ordinary.⁵ These words are less general in the sense that they are more capable of evoking a wide range of associations. For example, it is easier to visualize a leaf described as fish-shaped than a cabin described solely by the adjective great. By the use of attributes, then, Woolf created a more vivid, more visual reality than Defoe. However, Defoe used a different technique to overcome this seeming defect in the use of attributes: word-doubling. He often employed pairs of nouns or adjectives instead of only one. In the description of a cave, he used: „vault or cave”, „cavity or grotto”, „sides or roof”, „damp or wet” only within a couple of lines (184). Other examples from the record of one of the expeditions are: „very ripe and rich”, „fluxes and feavers”, „cure or dry”, „dried grapes or raisins”, „as wholesom as agreeable” (113). (A few more examples are underlined in passages quoted below.) This method, like mentioning concrete data, might be a result of Defoe's goal to display a concrete, believable reality without unnecessary illusionistic details.

It is important to realize that Defoe used word-pairs instead of imagery or poetic (rhetoric) figures: similes or metaphors can be found only scarcely in his text. While in a figure, one element, which is present at the place and time of description is usually compared to another which is not (see the example given after the definition of layers A and B), in the case of Defoe's word-pairs, both elements are present here-and-now: they are merely synonyms.⁶ In other words, no element is placed on layer B in *Robinson Crusoe*, while, as can be seen from the extensive use of figures (for example, „lean as a knife, narrow as the blade of one”⁷; also consider the above listed nouns used as adjectives, resulting in metaphors), Woolf's text places a considerable portion of the elements there. This conclusion is in total accordance with the placement of retrospections suggested above.

5 Woolf, *To the Lighthouse*, p. 30. All adjectives are considered in the paragraph starting with „So she always saw...”; past participles are included; nouns used as adjectives are marked with asterisks. This section is 145 words long.

6 Some word-pairs may have a causal relationship („cure or dry”) or may list different things („sides or roof”), but even in these cases, the synonymic relationship is considered dominant.

7 Woolf, *To the Lighthouse*, p. 10.

In order to support the idea further that in *To the Lighthouse*, the emphasis falls on elements taken from the past and thus placed on layer B while in *Robinson Crusoe*, even retrospections are more related to the present, let me investigate descriptions in both novels.

An interesting similarity between the texts is that neither contains exclusively descriptive passages. In Woolf's case, descriptions are usually flows of thoughts of a character, therefore they are frequently disrupted by memories of narrative nature. One example for this phenomenon can be the short description of a painting of Mr. Bankes: „The largest picture in his drawing-room, which painters had praised, and valued at a higher price than he had given for it, was of the cherry trees in blossom on the banks of Kennet.”⁸ The clauses in italics are narrative, occupying more than the half of this very brief description. Similarly, in *Robinson Crusoe*, descriptions of Crusoe's environment are often mixed with the narrative of his actions: „On the bank of this brook I found many pleasant *savana's or meadows*, plain, smooth, and covered with grass; and on the rising parts of them next to the higher grounds, where the water, as it might be supposed, never overflowed, I found a great deal of tobacco, green, and growing to a *great and very strong stalk*.”⁹ The description here is actually embedded into a record of Crusoe's deeds.

While in *To the Lighthouse*, narrative elements in descriptions are usually memories (a story, or habits of a character) and therefore they refer to the past, in *Robinson Crusoe*, narrations in descriptions mainly refer to present actions of the protagonist. This difference is again strikingly similar to the different nature of retrospections in the two novels; and by suggesting that memories in Woolf's text occupy a place on layer B while Crusoe's here-and-now actions are on layer A, this dissimilarity can be also related to the suggestion that layer B is elaborated to very different degrees in the two works.

Returning to the suggested placement of retrospections, it is now possible to relate the different degrees of elaboratedness of layers B to the

8 Woolf, *To the Lighthouse*, p. 60, emphasis added.

9 Defoe, p. 112, emphasis added. The intermingled nature of narration and description – the „two antithetical attitudes to the world and to existence” (temporal and spatial) – in the novels may also be related to their perceived effort to create comprehensive models of reality incorporating both possible approaches. (Gérard Genette, *Figures of Literary Discourse*, trans. Alan Sheridan [New York: Columbia UP, 1982], p. 136, see also pp. 133–137.)

way the novels function, to how they convey the 'meaning' coded into them. It has been argued that it is the retrospective passages which contribute most to the overall effect of the novels, thus, based on where these passages are placed, it can be suggested that, figuratively speaking, the 'meaning' is generated on layer A in *Robinson Crusoe*, while it is on layer B in *To the Lighthouse*.

Based partly on the apparent effort of the novels to create valid and real characters and partly on secondary sources available on Woolf's oeuvre, I risk the suggestion that it is one of the central functions of these novels to create valid models of reality. If this is so, then the difference between Defoe's realism and Woolf's pre-symbolism can be determined: reality (as such) seems to be created on layer A in *Robinson Crusoe*, while it appears to be evoked on layer B in *To the Lighthouse*. This is the inherent structural difference which manifests in many ways accounted for above.

It is worth trying to relate these findings based on almost exclusively the texts of the novels to other analyses and self-reflective authorial remarks in order to test whether the discovered structural difference can account for some elements in the experience of readers and the expressed goals of the authors.

The conclusion that Woolf appears to attempt to place the model of reality on layer B seems to answer her suggestion that „the point of interest lies very likely in the dark places of psychology” (Wolf 1972: 90), as flows of consciousness, being distant from the here-and-now of the text, more naturally fit into layer B. Defoe, who followed the opposite technique, is not surprisingly classified by Woolf as a „truth-teller”¹⁰, whose novel is dominated by „reality, fact, substance”¹¹, that is, by layer A. Moreover, the distinction based on the relative importance of one layer over the other may well serve as an explanation as to what Virginia Woolf meant by materialism (Wolf 1972: 87), where all the figures are „dressed down to the last button of their coats in the fashion of the hour” (Wolf 1972: 88) – that is, where the model of reality seems to be built out of here-and-now elements.

10 Quoted in René Wellek, *A History of Modern Criticism: 1750–1950; Volume 5: English Criticism, 1900–1950* (New Haven and London: Yale University Press, 1986), p. 78. from „Phases of Fiction” (1929).

11 Virginia Woolf, „*Robinson Crusoe*,” in *The Second Common Reader*, <<http://etext.library.adelaide.edu.au/w/woolf/virginia/w91c2/chapter4.html>> (cited 23 March 2005), paragraph 4.

My finding also appears to be in accord with Forster's critique of Woolf's characters, that they „do live, but not continuously” (Forster 1967: 144, 149), which, according to Wellek, is a common view. It has been shown that the characters in *To the Lighthouse* cannot be flat, hence the first part of Forster's observation, while Woolf's method to display reality through atomic associations and on a different level may well be the reason why Forster felt this living to be non-continuous. However, it is doubtful that the question whether Woolf's characters are capable for an extended life, as required of round characters by Forster (1972: 142), is meaningful to ask since their history is defined on a different layer than the usual.

It is still to be seen what made it possible for Woolf to overcome the constraint of probability (Wolf 1972: 88), and whether any techniques can be found in her novel which make the readers accept her very likely new approach. Indeed, there is one apparent technique: namely, that Woolf does not enable the reader to identify with any of the characters. In *Robinson Crusoe*, the consistent 1st person verbs move the narrator closer to the protagonist (actually equaling the two) and force the reader to identify with him (consider the following sentence: „My next work was to view the country, and seek a proper place for my habitation, and where to stow my goods to secure them from whatever might happen”¹²). Woolf herself described Defoe's technique of narration: „everything is seen precisely as it appears to Robinson Crusoe. The waves, the seamen, the sky, the ship – all are seen through those shrewd, middle-class, unimaginative eyes.”¹³ However, in *To the Lighthouse*, the almost exclusively 3rd person verbs, the many instances of free indirect discourse move the characters close to the narrator, and away from the reader. The following sentence, beginning as a direct discourse and ending in a free indirect one is a good example for this phenomenon: „[And] now stand up, and let me measure your leg,’ for they might go to the Lighthouse after all, and she must see if the stocking did not need to be an inch or two longer in the leg” (Wolf 1977: 33). The frequent changes in the viewpoints (as the narration follows the flows of consciousness of various characters) and the fact that no special emphasis is placed on any of the figures (Mrs. Ramsay, the apparently most important and most elaborated character, simply disappears from the novel) also

12 Defoe, p. 71, emphasis added.

13 Woolf, „*Robinson Crusoe*,” paragraph 5.

makes it impossible for the reader to identify with any of Woolf's figures.

The lack of identification, in turn, may raise awareness in the reader, who seems to be encouraged to watch the characters and the techniques of the novel critically. It could be suggested that it is this very technique which enabled Woolf to overcome the burden of probability: once a distance has been established between the novel and the reader, there is no necessity to create a world which meets the expectations of the reader fully. This suggestion is also in accord with what Virginia Woolf set before herself as a goal. Wellek suggests that according to her, a good novelist should control sympathy (Wellek 78), or, in her own words, „[the] barrier between us and the book [should be] raised higher”.¹⁴

Overall, the basic structural difference between *Robinson Crusoe* and *To the Lighthouse* not only accounts for the various dissimilarities between the novels, which, otherwise, appear to share many features; but also appears to be consistent with Woolf's expressed goals, Forster's critical remarks on Woolf's, and Woolf's remarks on Defoe's work.

FROM SYMBOLISM TO MODERN TIMES: SYNGE AND BECKETT

The comparison of John Millington Synge's *Riders to the Sea* to Samuel Beckett's *Endgame* is based on the observation that both texts tend to incorporate myth-like qualities. Based on the suggestion that symbols and myths have similar and well-distinguishable characteristics regarding their A/B-structures, it will be attempted to determine whether an actual myth develops during the plays or not by investigating symbols and other indicators of the structures searched for. It will be suggested that while in *Riders to the Sea*, a new myth – and, thus, a new world-order – emerges, this is not the case in *Endgame*, which difference will be also related to the plots of and characters in the plays.

É. Babits has suggested that the A/B structure of symbols is similar to that of other (rhetorical) figures, but in their case, the role of the described element is taken over by the describer, which will appear in the text in lieu of the described. In the above defined terms, it means that the element on layer A is missing, and the describer on layer B moves to layer A to take its place.¹⁵

14 Quoted in Wellek, p. 78.

15 An example for this process can be Ady Endre's poem titled *Harc a nagyúrral*, where the

What makes the A/B structure of symbols particularly interesting to the case of Synge's and Beckett's plays is that, as argued by Babits, the same, $B \rightarrow A$ movement seems to characterize the A/B structure of myths. Indeed, according to S. A. Tokarev and Y. M. Meletinsky: „Symbolism is the most important feature of myths, [which] manifests itself in the unclear distinction between subject and object, between object and sign [...]. Concrete objects, without losing their tangibility, may become signs of other objects or phenomena, that is, they may replace [represent] them symbolically” (Tokarev 1: 13).

The notion of the non-distinction between object and its sign can be immediately related to the non-distinction between described and describer which makes the $B \rightarrow A$ movement possible¹⁶, and their description of the nature of symbolic representation answers the suggestion that a symbol replaces some other element.

Using the above observations it seems rather uncomplicated to determine whether a new myth is being created during the course of *Endgame* or *Riders to the Sea*, or not: it has to be examined whether

---

'pig-headed master', originally on layer B, moves to layer A, to the level of the reality of the lyrical I, to take the place of the now missing 'money'. Consider the first line: „The pig-headed master kills me,” which shows that the symbolic element is placed beside the lyrical I on layer A; and line 44: „His gold jingled. He laughed.” which makes it clear what the symbol has replaced. (Both lines can be found in *Ady Endre Művei*, ed. S. Koczás and A. Krajók [n.p.: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972], 1:56–57, p. 56, p. 57, respectively. They appear here in my translation.) The suggested movement can also be related to R. Ingarden's remarks on symbolization: „1. the symbolized is part of another realm – if one may use this term – than the symbolizer [...] 2. the symbolized is only 'symbolized', and it itself cannot appear. By nature it is inaccessible directly; it does not manifest itself.” (Roman Ingarden: *Az irodalmi műalkotás* [The Literary Work of Art], trans. Gábor Bonyhai [Budapest: Gondolat, 1977], p. 307, my translation.)

16 This movement and the blurred distinction can be clearly seen, for example, in the myth of Narcissus. In this myth, the origin of the flower (on layer A) is equaled to the body or the blood of Narcissus, which elements, although origin not on the here-and-now layer of the myth, appear to be as real as the flower, as they are placed beside it in space and are related to it via a genetic relationship. Hence the suggestion that Narcissus (or his blood), like a symbol, moves from layer B to A. However, whether he takes the place of a missing element – for example, the origin or the past of the flower – , which is required of symbols, is arguable. (The very same problem arises at the analysis of Synge's play.) Moreover, the proposed $B \rightarrow A$ movement, although the A/B classification is not wholly equivalent to the signified/signifier dichotomy, can be related to „what Lévi-Strauss says of mythical thought, which, as Franz Boas remarked, constantly creates new worlds, but by reversing means and ends: 'signifieds change into signifiers, and vice versa.' ” (Gérard Genette, *Figures of Literary Discourse*, trans. Alan Sheridan [New York: Columbia UP, 1982], p. 6.)

elements on layer B move to layer A (therefore becoming symbols), or remain on their level, leaving the play in the original, mythless, but to-be-mythic state.

First, let me consider the similarities between the plays which provide a basis for the comparison. If a to-be-mythic quality is to be attributed to the texts, then they both are expected to represent the pre-mythic, or mythless stage of human existence, too. It also has been suggested¹⁷ that myth was one of the main instruments to understand the surrounding world. If this is so, then the world, in a pre-mythic or mythless state, must present itself as dangerous and inconceivable. It can be shown that it actually does so in both plays.

Notably, in both works, the setting is a room: „Bare interior” (Beckett 2: 2472) in *Endgame*, and a „cottage kitchen” (Synge 83) in *Riders to the Sea*, outside which room, in both cases, lies the realm of (literal) death. In *Endgame*, this is expressed directly, by Hamm’s declaring twice „Outside of here it’s death” (2: 2475, 2495) and „Beyond is the... other hell,” (2: 2481) when feeling the wall that separates the two spaces. In *Riders to the Sea*, this dualistic set-up is not articulated so clearly, but still, when Maurya cries „He’s gone now, God spare us, and we’ll not see him again” (87) at the point when Bartley is at the door, she might be argued to identify being outside as being dead.

The outside–inside distinction is further supported in both works by the importance of windows and of looking out. Many of the shows of the clown-Clov are arranged around this action, as he is continuously forgetting either the steps or the spectacles; Hamm is eager to know every detail that can be seen; and also, in *Riders to the Sea*, Nora and Cathleen are continuously looking out to see the ship which is to carry away Bartley, or to be sure that Maurya is gone, etc.

Based on these observations, it could be suggested that the pre-mythic world, yet non-interpretable and unknowable for the characters, is represented in both plays as the dangerous outside, as opposed to the more or less controllable, conceivable and safe inside of the houses. According to this suggestion, the continuous effort to collect information about the outside world may be interpreted as an effort to control and to under-

---

17 For example, Tokarev and Meletinsky, p. 1:12.

stand it. This facet of this repeated action is more emphasized in *Endgame*, where looking out is the only source of information about the world, as the characters never have the chance of leaving the house. It can be concluded, therefore, that the plays do provide a representation of the pre-mythic world.

Even the style reflects the to-be mythic quality of the plays. Elevated tone characterizes the monologues in *Endgame* (often contrasted with coarse humor), and the whole text of *Riders to the Sea*, in which almost word-by-word repetitions also emphasize the non-everyday use of speech. Compare „Nora: The young priest says he’s known the like of it. ‘If it’s Michael’s they are,’ says he, ‘you can tell herself he’s got a clean burial by the grace of God’ ” (83); to „Cathleen: [...] for his body is after being found in the far north, and he’s got a clean burial by the grace of God” (93); and to „Maurya: Michael has a clean burial in the far north, by the grace of the Almighty God” (97). Repetitions like these carry a ritualistic quality, which, arguably, direct the reader’s attention to the transcendental facet of the tragedy.

It can be seen, therefore, that by employing an expressed distinction between the outside and the inside and by their styles, the plays do create an atmosphere in which the emergence of a new myth – which would make the characters able to understand and control the outside world – is possible. But if this is so, it can be also expected that, as suggested by Tokarev’s and Meletinsky’s description, at least some points can be discovered in the plays where the distinction between layers A and B becomes blurred.

Indeed, there are some associations triggered by the plays in the cases of which it is hard to determine whether the associated element describes the in-text one or vice versa. It has been widely suggested that the endgame of a game of chess can be associated with *Endgame*¹⁸, with Hamm as the black king (moves slowly), Clov as a black bishop (as both Hamm and Clov have red faces and Clov moves freely around the room, although with a „stiff, staggering walk” (2: 2473)) and Nagg and Nell as two pawns, either black (then Clov and Hamm are waiting for a possible white figure to arrive from outside), or white (as they have white faces, and Clov seems to take Nell during the game). *Riders to the Sea*, in a similar manner, allows the

---

18 Cf. footnote No. 2 in Beckett, p. 2:2473; see also the utterance „Hamm: Me to play,” occurring twice in the play, Beckett, pp. 2:2473, 2:2499.

reader to interpret the three women as the Fates (the Parcae) as Cathleen starts to spin at the beginning of the play and Maurya manages to predict the fates of the boys. These possible associations show that both texts, for the first sight, appear to integrate symbolic meanings into themselves from the very beginning, making their A/B structures resemble more and more that of myths.

Having listed some of the characteristics of the plays which make them to-be mythic, now it can be considered whether any of them turns into an actual myth by determining what elements reside on layer B and whether any of them moves close enough to layer A to blur the borderline between the two layers significantly (hence merging them), or even to take over the roles of elements originally placed on layer A.

According to the definition of layer B, those elements are placed on it which are sufficiently remote from the here-and-now of the action and diction on stage to become more a 'vision' than a 'view'. In particular, it can be expected that elements relating a (possibly untrue) story of the past, envisioning a dubious event in the future, or creating an alternative present will all be placed on layer B for the above reason.

In *Endgame*, layer B seems to host mostly retrospective descriptions (i.e. stories of the past) and unfulfilled wishes, that is, alternative presents. One retrospective element is the dialogue between Nagg and Nell, conjuring up the years past: the events on Lake Como (2: 2479), the tailor-story that made Nell laugh (2: 2480), or the accident with the tandem in the Ardennes (2: 2478). Hamm also refers to the past; for example, he relates the fate of the painter and engraver: „I once knew a madman who thought the end of the world had come” (2: 2487). Apart from these, retrospective elements, one large part of the text remains which evokes vivid images and is clearly placed on layer B: Hamm's ongoing story (2: 2489–90, 2492–93, 2495). Interestingly, this story does not refer to the past, but neither to the future: it can be interpreted as Hamm's effort to create a more bearable, alternative reality in which he still has control over the events.

Compared to these, vividly visualizable stories, the sentences by which Clov refers to the future seem to lack all concrete and vivid elements; one example can be his sentence „It won't rain” (2: 2474). Therefore, it can be suggested that in *Endgame*, layer B is dominated by retrospective elements on the one hand, and elements which are referring to an alternative present,

never to become true, on the other.

In fact, it is apparent that in *Endgame*, layers A and B remain strictly separated during the course of the play. Elements referring to the past do not have the potential of being realized on layer A, as a part of the current reality, and the possibility of the only element creating an alternative present, Hamm's story to become true is denied by Hamm himself: when reacting to the only possible visitor in whom the man in his story could materialize, to the appearing boy, he declares: „If he exists he'll die there or he'll come here. And if he doesn't...” (2: 2498) In other words, no element on layer B could possibly come close to layer A, creating the effect being looked for.

However, in *Riders to the Sea*, the situation is more promising as the relationship between layers A and B is more complicated. The anticipatory remarks of Maurya, as they, referring to an unclear future, are vision-like, are placed on, or at least are very close to layer B: „It's hard set we'll be surely the day you're drown'd with the rest” (87); „He's gone now, and when the black night is falling I'll have no son left in the world” (87). Later, her remarks become intermingled with the description of the outside world (which belongs more to layer A) in her vision of Michael on the pony. Below, in her rendition of the vision, I indicated in superscripts which layer the given element is placed on:

MAURYA: I went down to the spring^A well, and I stood there saying a prayer to myself. Then Bartley^A came along, and he riding on the red mare^A with the gray pony^A behind him. [...]

MAURYA: [...] I looked up then, and I crying, at the gray pony^A, and there was Michael^B upon it – with fine clothes^B on him, and new shoes^B on his feet^B.¹⁹

The emphasized there was indicates that Michael, and other elements related to him, which reside on layer B, are already placed close to layer A,

¹⁹ Synge, pp. 92–93, emphasis added.

on top of the gray pony, which always belonged to the here-and-now of the play. This remark also refers to the present and to the future (anticipating the gray pony kicking Bartley into the water) at the same time. Thus, this utterance shows that, in *Riders to the Sea*, the two layers are much closer to each other – they are even mixed to a certain degree – than in the case of *Endgame*, despite the fact that even in that play, as related above, associations could be found which slightly blur the borderline between the layers. Moreover, layer B in Synge’s play hosts references to the future, which, unlike stories in *Endgame*, can be realized on layer A later on.

Indeed, the major difference between the A/B structures of the two plays is realized at the moment when in *Riders to the Sea*, „old women begin to come in, crossing themselves on the threshold” (94), the family is informed about Bartley’s death and the body is carried in. At this point, the dark future so far described mainly on layer B penetrates (literally) from the outside the reality of the stage, which undoubtedly belongs to layer A. This makes possible for Bartley’s body (unlike Bartley himself, who more belonged to layer A), representing the truth of Maurya’s vision on-stage (thus moving from layer B to A), to become an almost perfect symbol. It can also be argued that the bundle represents Michael (whose story more belongs to the past and therefore, arguably, to layer B) on stage, becoming a symbol on its own.²⁰

It can be seen, therefore, that the A/B structure of *Riders to the Sea* undoubtedly has the characteristic of blurred distinction between the two layers, and quite probably involves the B → A movement of some important elements, which makes its structure strikingly similar to that of myths. In *Endgame*, however, the two layers remain separated.

Based on these observations, it can be argued that although both plays appear to yearn for a new, myth-based world-view, it is possible only in *Riders to the Sea* for a new mythic order to develop. *Endgame* is left in its myth-wanting, but mythless state, which ending, probably, suggests the idea that although there is a need for them, myths are already unavailable in and after the era of Modernism.

---

20 Please note that although it could be shown that Bartley’s body and the bundle move from layer B to A during the play, it would be hard to establish whether any of them take over the role of a missing element on layer A, as, according to my definition, required of ordinary symbols, both verbal and non-verbal.

I shall attempt to further support this conclusion by relating it to the plot of the plays, and by investigating the argued symbolic quality of the body and the bundle in *Riders to the Sea* from points of view different from their A/B structures.

The symbolic quality of Bartley's body and the bundle can be further supported by the way other characters relate to them. That Bartley's body is sacred (even a taboo) and can be related to only by the use of Holy Water (otherwise, Maurya touches only his feet; Nora and Cathleen do not touch him at all, according to the script), while is not surprising, supports the above suggestion. But even the stocking can be argued to be sacred, or otherworldly, as the only way to identify it is counting. V. N. Toporov argues that counting downwards in Hungarian and Russian mythology stands for the destruction of the evil (Toporov 235), thus counting upwards (the stitches) might be considered to be conjuration; in this case, that of Michael's figure. Toporov also argues that numbers were (and are) one of the most important means for understanding and describing the outside world and that they often play a main role in mythologies.²¹ (Hamm's use of numbers in his story in *Endgame* can be considered to be to the same end. He keeps describing the weather as: „zero by the thermometer,” „fifty by the heliometer” (2: 2489) etc.) In short, it seems that the stocking in *Riders to the Sea* becomes as sacred and as symbolic as Bartley's body by the usage of numbers and by the character's behavior toward it.

When trying to relate the emerging myth in the A/B structure to the plot of the plays, the question naturally arises what difference the absence or presence of a newly created myth, or mythic world-view may make for the characters. It is important to note that as Clov and Hamm appear to be waiting for a change, which they would interpret as something positive („Clov: If I could kill him I'd die happy;" (2: 2482) „When I fall I'll weep for happiness" (2: 2499) etc.), Maurya also seems to wait for something (arguably, certainty), which, when comes with the news of Bartley's and Michael's death, causes her great relief: „[...] but it's a great rest I'll have now, and it's time surely. It's a great rest I'll have now, and great sleeping in

21 The connection between numbers as means for describing the world and counting the stitches in Synge's play was also emphasized by Elaine Scarry, although without a direct reference to myths and conjuration. (Elaine Scarry, lecture on Synge's *Riders to the Sea*, English 162B American and British Theatre, Harvard College, Cambridge, Massachusetts, 4 February 2002.)

the long nights after Samhain" (Synge 96); „No man at all can be living for ever, and we must be satisfied" (97). It seems as though the positive change all three characters are waiting for can be traced in the structures of the plays as the to-be-emerging myth. With the arrival of Bartley's body, Maurya's vision becomes merged with reality, which, in turn, is reinterpreted by the characters, and, possibly, by the audience, who witnesses the movement of the vision from layer B to A. In *Endgame*, although the stage in many ways is set for the arrival of a new order, a conclusion, for which the characters are actually waiting, it never arrives. Naturally, it has been argued that there, a B → A movement (for example, for Clov's wishes to come true) is impossible because of the strict separation of the two layers, which is apparent from the beginning. This way, Beckett's play is never able to break out of the circular dramaturgy. Showing a new world-order, which had been possible for a seeress at the turn of the century, is no longer achievable for a tale-teller fifty years later. The belief in the possibility of the creation of new myths, new religions and common values seems to be shattered: although the opportunity is present in *Endgame*, creation does not happen anymore. This suggestion is in accordance with Hamm's literal denial of the existence of a superposed entity capable of creating, that is, God when they try to pray: „The bastard! He doesn't exist!" (2: 2491).

The fundamental structural difference between John Millington Synge's *Riders to the Sea* and Samuel Beckett's *Endgame*, which, in this case, concerns not the elaboratedness of layers B but the degree of separation of the two layers, again proved to account for many dissimilarities between the plays. It can even be held accountable for the slight differences in tone: coarse humor intermingles with the ritualistic tone only in *Endgame*, where the development of a new mythic order is deemed unfeasible from the very beginning.

*

So far, the following suggestions has been established regarding the A/B structures of the four works under investigation: layer A dominates *Robinson Crusoe*, in which novel layer B is close to nonexistent, and is separated from layer A. Layer B appears to dominate *To the Lighthouse*, where the two layers seem to be more closely related as retrospective

and non-retrospective passages are far less segregated than in Robinson Crusoe. Layer B dominates Riders to the Sea, too, where some elements even move to layer A. Layer A and B equally dominate Endgame, and they were shown to be separate.

These observations suggest an interesting parallel between the plays and the novels: layers A and B are separated both in Robinson Crusoe and Endgame, while in To the Lighthouse and Riders to the Sea, they seem to be intermingled. The fact that they are only slightly merged in To the Lighthouse, and no trace of a possible B → A movement could be found shows that the process of incorporation is not finished in the novel, while it seems to be almost complete in Riders to the Sea. This is why I categorized To the Lighthouse as pre-symbolic.

The suggestion that a basic characteristic of the A/B structure of a text is not an ad-hoc feature as it can be related to other features on other layers, can be supported further by considering a similarity between Robinson Crusoe and Endgame, the two works having separated A and B layers. Namely, both works, as opposed to Woolf's and Synge's texts, use numbers to describe the world. Defoe often uses approximate or exact numbers for length, distance, etc. Consider, for example: „[...] the first thing I found was the boat, which lay [...] about two miles on my right hand. I walked as far as I could [...] to have got to her, but found a neck or inlet of water between me and the boat which was about half a mile broad”²², or, „[the] fore-castle, which lay before bury'd in sand, was heaved up at least six foot.”²³ Beckett also uses numbers, for example, in Hamm's story (some quoted already): „zero by the thermometer”, „fifty by the heliometer” (2: 2489), „a hundred by the anemometer” (2: 2490), and Clov can be also argued to describe the outer word by the use of numbers when „[He looks, moving the telescope.] Zero... [He looks.]... zero... [He looks.]... and zero” (2: 2482). Also, he intends to measure the center of the room with a tape when Hamm wants him to put the chair in the exact middle (2: 2481). It can be argued that the almost total separation of layers A and B is a sign of either an emphasized interest in material reality, as may be the case in Defoe's novel, or of its parody, as in Beckett's play.

22 Defoe, p. 67, emphasis added.

23 Defoe, p. 99, emphasis added.

CONCLUSION

In this paper, I attempted to illustrate various possible relationships between view and vision in literary works that seem to characterize some artistic periods. But apart from the suggestion that layer B more and more incorporates layer A until the beginning of Modernism, it was also shown on the four works chosen that the fundamental characteristics of these rather large structures, layers A and B, can be easily related to other features of the text, of the plot and action; of time-management, of the use of rhetoric figures, words, etc. There may, naturally, be no direct causality between the related features: it is possible that a given artistic trend controls the A/B structure on the one hand, and the feature related to it on the other. Still, as the connections at times were strikingly direct, the suggestion could be upheld that in coherent works of art, features of the A/B layers signal well-defined properties found on other levels of the text.

The suggestions in this paper, I hope, show the surprisingly many features of a text that can be deduced from its A/B structure, making layers A and B powerful tools for literary inquires. They not only furnished us with a possible definition of materialism in the Woolfian sense, and made an insight to Woolf's new narrative techniques possible, they also made the investigation of *Riders to the Sea* and *Endgame* and their portrayal of a possible creation of a new world order achievable. Also, their radically changing relationship and close connection to symbols might shed some light on the changes of human thinking in time.

BIBLIOGRAPHY

- BECKETT, Samuel: Endgame, in *The Norton Anthology of English Literature*, 7th ed, ed. M. H. Abrams et al. (New York and London: Norton, 2000), 2:2472–2500, p. 2:2472.
- DEFOE, Daniel: *Robinson Crusoe*. London: Penguin, 1985.
- FISH, Stanley: Interpreting the Variorum,” in *Modern Criticism and Theory: A Reader*, ed. David Lodge. London and New York: Longman, 1988.
- FORSTER, E. M.: *Abinger Harvest* (n.p.: Penguin, 1967), pp. 144, 149. Quoted in Wellek, p. 87.
- FORSTER, E. M.: „Flat and Round Characters and ‘Point of View’,” in *20th Century Literary Criticism: A Reader*, ed. David Lodge (London: Longman, 1972), 137–145.
- GENETTE, Gérard: *Figures of Literary Discourse*, trans. Alan Sheridan. New York: Columbia UP, 1982.
- SYNGE, John Millington: *Riders to the Sea*, in *The Complete Plays*. New York: Random House, 1960, 81–97.
- TOKAREV, S. A. and Meletinsky, Y. M.: „Mitológia,” in *Mitológiai enciklopédia*, ed. S. A. Tokarev et al., trans. György Bárány et al. Budapest: Gondolat, 1988, 1:11–21, p. 1:13, my translation.
- TOPOROV, V. N.: „Számok,” in *Mitológiai enciklopédia*, ed. S. A. Tokarev et al., trans. György Bárány et al. Budapest: Gondolat, 1988, 1:233–235.
- WELLEK, René: *A History of Modern Criticism: 1750–1950; Volume 5: English Criticism, 1900–1950* (New Haven and London: Yale University Press, 1986. 78. from „Phases of Fiction” (1929).
- WOOLF, Virginia: „Modern Fiction,” in *20th Century Literary Criticism: A Reader*, ed. David Lodge (London: Longman, 1972), 86–91.
- WOOLF, Virginia: „Robinson Crusoe,” in *The Second Common Reader*, <<http://etext.library.adelaide.edu.au/w/woolf/virginia/w91c2/chapter4.html>> (cited 23 March 2005), paragraph 4.
- Woolf, Virginia: *To the Lighthouse*. London: Grafton, 1977.

DRASKÓCZY ESZTER

A „LUDO ZANNESCO” ÉS A COMMEDIA DELL'ARTE KÖZÖTT

A VELENCEI GIOVANNI TABARINO ELŐADÁSA
A XVI. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

1. BEVEZETÉS

A commedia dell'arte több műfaj keveredésének eredményeképp alakult ki a XVI. század második felében. Noha a műfaj régóta a színház-történet kutatói figyelmének középpontjában áll, és monográfiák sora foglalkozik a témával, a kezdetek kérdése még mindig vitatott. Általában a művelt komédia (commedia erudita) és a népszerű utcai színjátszás különféle formáinak keveredéseként képzelik el (Povoledo 1975, Apollonio 1930). A commedia eruditáról pontos fogalmat alkothatunk, hiszen számos ilyen dráma maradt fenn – kezdve Machiavelli és Ariosto komédiáitól. Ezzel szemben az utcai színjátszás eredetére vonatkozó dokumentumok meglehetősen szűkösek, és a műfajai közötti határvonalak elmosódtak, nehezen találunk pontosabb fogódzót szilárd behatárolásukhoz. Ismerjük a momarie, a buffoneria, a ludi zanneschi, a farce műfajmegjelöléseket, de egymástól való elkülönítésükhöz, pontos tartalmuk meghatározásához nem áll rendelkezésünkre megfelelő forrás. A két, feltehetően Pozsonyhoz kapcsolható szövegmélték, melyeket a dolgozatomban ismertetek, talán érdekes adalékot szolgáltatathat e műfajok történetéhez.

Az alábbiakban egy érdekes XVI. századi szöveg keletkezését, kontextusát és jelentőségét vizsgálom. A szöveg egyszerre tekinthető hungarikumnak, az adott műfaj egyik korai és egyedi szövegméltékének, de egyúttal a XVI. századi olasz-magyar kapcsolatok fontos dokumentuma is. Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy meghatározzam a szöveg szerzőjét, igyekszem történeti és irodalmi kontextusban elhelyezni, talán sikerül rávilágítanom írójának szerepkörére. Különösen nehéz feladatot je-

lent a szöveg nyelvezetének vizsgálata, amely véleményem szerint további kutatásokat igényel. A szöveg irodalmi és történeti kontextusának meghatározásához egy másik, szintén az 1560-as, 70-es évek Magyarországáról származó szövegemléket is segítségül hívok. Mind az olasz szövegemlék, mind pedig a párhuzamként idézhető latin leírás megtalálható tanulmányom függelékében pontos átírásban és értelmező fordításban.

2. A FORRÁS

Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattárának egyik vegyes tartalmú kéziratában található egy első ránézésre olasznak látszó rövid szöveg, amely a „Francisci Tabarini Veneti, apud Maximilianum II. Imperatorem olim facetissimi Scurrae dicteria de uarijs hominum generibus” címet viseli.¹ Az adott jelzet, a Fol. Lat 3606. alatt három kötetnyi kéziratot találunk, melyek Istvánffy Miklós címerét viselik, és adatgyűjtést tartalmaznak a legjelentősebb XVI–XVII. századi magyar történetíró főművéhez, a *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*-hez (az OSZK katalógusa is emiatt Istvánffy Miklós *Apparatus historicus*ának nevezi e köteteket). Annak ellenére, hogy a három kézirat külsőre rendkívül hasonló (formátumuk azonos, mindhárom pergamenkötésű és ugyanaz az Istvánffy-címer szerepel rajtuk), minden bizonnyal nem tartoznak egybe, ugyanis gerincükön három különböző, tollal írt jelzet: 142, 143, és 192 olvasható. Ha ezek Istvánffy könyvtárnak egykori jelzetei, akkor a számunkra érdekes harmadik kötet utólag lett a két elsőhöz csatolva, hiszen könyvtárában ötven kötettel arrébb szerepelt.

Istvánffy Miklós legjelentősebb XVI–XVII. századi történetírónk volt (Bartonicus 339–403), de ifjúkorában latin nyelvű költészettel is kísérletezett (Istavnfius). 1552-től 1556-ig a padovai egyetemen tanult, Zsámboky János volt a magistere.² Részt vett számos hadi és diplomáciai eseményben, csak néhányat említve: 1556-ban Zrínyihez állt be katonának, 1569-től kancelláriai titkár, 1578-tól királyi tanácsos, 1581-től alnádor volt, harcolt Esztergom 1594-es ostrománál, ahol Balassi életét vesztette. 1551-ben ott volt a Spanyolországból érkező Miksa főherceget üdvözlő magyar nemesi csapatban, 1598-ban tagja volt annak a bizottságnak, amely Rudolf számára

1 OSZK, Fol. lat. 3606/III. f. 63r-64r.

2 A kor padovai magyar diákjairól: JÁSZAY Magda: *Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története*. Bp. 1990. 262. o.

megszervezte Erdély átvételét. Mikor Báthory István halála után a lengyel trón elnyerésére Miksa főherceg sereggel elindult Lengyelországba, de vetélytársa, Zsigmond svéd herceg – a későbbi II. Zsigmond lengyel király – legyőzte, és Miksa Zsigmond fogságába került, a kiszabadítására küldött császári követek között ott volt Istvánffy Miklós is, aki maga kérte ezt a kényes megbízatást.

Diplomáciai és politikai tevékenysége mellett egész életén át irodalmi tevékenységet is folytatott. Padovából hazatérve Oláh Miklós esztergomi érsek köréhez csatlakozott, aki humanista költői kört gyűjtött maga köré. Itt, Oláh pozsonyi rezidenciájának állandó vendégeként születtek latin nyelvű költeményei 1561 és 1571 között. Főműve a *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, mely Magyarország történetét tartalmazza Mátyás király halálától, 1490-től 1606-ig, alapvetően a hadtörténetre koncentrálna, de helyet kapnak benne a diplomáciai akciók és országgyűlések leírásai is. Ezenkívül megírta Forgách Ferenc életrajzát; jegyzeteket fűzött Forgách emlékirataihoz és Forgách krónikájához; és rövid értekezést írt a magyar felségjelvényekről (*De sigillis regis Hungariae*).

Az *Apparatus historicus*, melyben szövegünk fennmaradt, valószínűleg nem ő írta saját kezűleg. A három kötet különböző másolók által írt hosszabb-rövidebb szövegek egybekötött gyűjteménye, tartalmaz leveleket, beszámolókat különböző eseményekről, elsősorban latinul, magyarul és olaszul. A köteteket végiglapozva egyetlen szöveget sem találtam, amely a Tabarinóról szóló szöveg írásával egyezett volna. Elképzelhető, hogy másolatként jutott Istvánffyhoz, vagy valakitől kapta ezt a történeti művéhez legfeljebb művelődéstörténeti adalékként használható szöveget.

A leírást bizonyosan nem a címben említett Francesco Tabarino írta, ugyanis a cím róla mint Miksa császár egykori bolondjáról emlékezik meg (*apud Maximilianum II. Imperatorem olim scurrae*), és szemben a szöveg olaszra alapozott, de makaronikus, latint, spanyolt vegyítő nyelvezetével, a cím tiszta latinsággal van megfogalmazva.

3. A SZÖVEG DATÁLÁSA

A legbiztosabb támpontot a szöveg keletkezési korának meghatározásához a címben szereplő II. Miksa császár uralkodása jelenti (1564–1576). A másik támpontot Francesco Tabarino „scurra”, azaz bolond neve jelenti. Az ő azonosításával azonban problémába ütközünk: a császár, aki a spa-

nyolc Habsburgok udvarában nőtt fel, szívesen vette magát körül spanyol és olasz szórakoztatókkal. Az azonosításhoz mégis támpontot nyújthatnak Otto G. Schindler tanulmánya, aki alaposan végigkutatja a Miksa uralkodásához köthető szórakoztatókat, mind az udvari bolondokat, mind pedig a commedia dell’arte színészeket, akik császársága idején tűnnek fel először Itáliától északra.³ 1565-ben a bécsi udvarban tevékenykedett a nyilvánvalóan itáliai származású André Kromppo, akiről először jegyezték fel, hogy „Comedi Spiller”-ként szolgált az udvarban (Schindler³ 151). 1568-ban, a linzi diétán tűnt fel először „Juan Tabarino Comediante”, és 30 tallér jutalmat kapott (Tabarino velencei, és 1568-ban járt Károly főherceg Velencében, lehet, hogy akkor hozta magával – Schindler¹ 433), majd néhány nappal később „Francisco Isabella commediante” 20 tallért kapott jutalmul. Korábban „Francisco Isabellát” tévesen azonosították a kor híres commedia dell’arte színészeivel, Francesco és Isabella Andreinivel, erről azonban Schindler meggyőzően bizonyította, hogy nem lehet helytálló, ugyanis Isabella Andreini a kérdéses évben még csak hat éves volt. A következő év januárjában, mikor az udvar visszatért Linzből Bécsbe, „Flaminia commediante” 30 forintot (fiorini) kapott, Tabarino pedig az elkövetkező két év országgyűlésein mindvégig a császár mellett tartózkodott az udvari számadások szerint. Így szerepelt az 1569. évi pozsonyi és az 1570. évi prágai országgyűlésen is. Minden bizonnyal az 1569. augusztusától októberéig tartó pozsonyi országgyűlésen is gyakran felléptek, ugyanis október 25-én, az országgyűlés végén, „Zuan Thabarino” jelentős összeget, 20 aranyat kapott (Schindler¹ 438). A prágai diéta alkalmával zajlott le II. Miksa legidősebb lányának Annának és II. Fülöp spanyol királynak „per procura” házassága (azaz Fülöp nem volt jelen), amelyet jelentős ünnepek és az itáliai színészek fellépései kísérték. Az egyik lovagi játék, a gyűrűfutás során Juan Tabarino a feleségével együtt lépett fel egy komédiában. A forrásokban említés történik egy bizonyos „Jullio commediante”-ről, aki mögött valószínűleg Giulio

3 Összefoglalóan: SCHINDLER, Otto G.: Zan Tabarino „Spielmann des Kaisers”, Italienische Komödianten des Cinquecento zwischen den Höfen von Wien und Paris. In: Römische historische Mitteilungen, 43. 2001. 411–544. o. és SCHINDLER, Otto G.: „Il famoso Tabarino”: una maschera italiana tra Vienna, Parigi e Napoli, = Commedia dell’Arte e spettacolo in musica tra Sei e Settecento, a cura di Alessandro LATTANZI, Paologiovanni MAIONE. Editoriale Scientifica, Napoli, 2003. 147–163. o. Pandolfi összefoglaló szöveggyűjteményében csak annyit jegyez meg, hogy: „1568–1574- Un »Tabarino« o »Taborino« a Linz o alla corte imperiale di Vienna.” PANDOLFI, II. 250. o.

Pasquati rejtőzik, Pantalone szerepének híres megformálója az elkövetkező évek során (Schindler³ 152). Az év két nevezetes házasságkötése közül a második Speyerben zajlott le, ahová az egész udvar átvonult: egy újabb „per procura” történő házasságban a császár másik lányát, Erzsébetet IX. Károly francia király vette feleségül; erre az alkalomra is rendeztek színházi előadásokat, és a színészek neve között felbukkan Tabarinoé is. November 4-én Erzsébet 1600 lovag kíséretében indult Mézieres-be, a kis franciaországi határvárosba, ahol IX. Károllyal tartották esküvőjüket. A kis város nem volt megfelelő az alkalomhoz illő ünnepségek megtartásához, csak „egy kis tánra”, ahogy egy ferrarai diplomata Borso Trotti írja. Trotti ítélete meglehetősen negatív az esküvőn előadó komédiás társulatról „rosszak, sőt borzasztóak voltak, a Zanni kivételével, aki jól játszott, és annyira tetszett a Királynak, hogy 45 scudóval jutalmazta”. A zanni minden bizonnyal Giovanni Tabarino, mivel ő játszott 1570–71 telén és azt követő nyáron Párizsban zanniként (Schindler³ 154–155). Visszatért egy rövid időre Bécsbe 1571 őszen, és elő is adott II. Károly főherceg és Bajor Mária esküvőjén; de utána Velencébe utazott, és 1572-ben egy hónappal Szent Bertalan éjszaka után, a párizsi udvarban született gyereke, akinek keresztapja maga a király volt, keresztanyja két hercegnő. A Szent Bertalan-éjszakát követően a Ganassaszintársulatról és Tabarino fellépéséről vannak adatok Párizsból. Ez alapján az is feltételezhető, hogy Tabarino Ganassa társulatához tartozott, ám erre nincsen konkrét bizonyíték (uo. 157–158). A következő két évből sem Ganassáról, sem Tabarinoról nem maradtak fenn adatok, 1574-től Ganassa társulata Spanyolországba szerződött, Tabarino pedig 1574 novemberében ismét feltűnt Bécsben, ahol társulatával együtt 100 forintot kapott egy előadásért, amit a császár előtt mutattak be. Tabarinonak ezután ismét nyoma vész, s csak jóval Miksa halála után, 1580-ban bukkan fel ismét a császári udvarban.

Tehát az 1568 és 1574 közötti időszakból feltehetően a leghosszabb bécsi tartózkodása az 1568–69-es periódus lehetett. Istvánffy talán ekkor juthatott hozzá a leíráshoz, talán éppen az 1569. évi országgyűlésen, és ezt megerősítheti az, hogy leírásunk, amint látni fogjuk; nem egy szindarab, commedia, hanem egy magánszám, Tabarino pedig 1574-ben már társulattal adott elő egy commediát Bécsben.

A pontos dátum meghatározásában sajnos nem segítenek Istvánffy Apparatus historicusának kötetei: bár Bartoniek Emma szerint felfedezhe-

tő némi kronológikus sorrend az egybefűzött beszámolók között, ez csak az első két kötetre igaz: az első kötet szövegei főképp az 1590-es évekből származnak, a második kötetéi 1600–1604 körülről, de a harmadik kötetben teljesen vegyes dokumentumok szerepelnek: ugyanúgy vannak 1600-ból, 1602-ből származó iratok, mint V. Károly levelei I. Ferenchez, III. Pál pápához a tridenti zsinat összehívása kapcsán, tehát az 1540-es évekből. Ennek a kötetnek a legvégén található Tabarino szövege, így helyéből nem lehet következtetni keletkezésének idejére.

A legfontosabb probléma Tabarino azonosításában a leírás címében szereplő Franciscus Tabarinus neve: Tabarino Schindler által feltárt életútja során mindenhol Giovanni néven szerepel. Tudunk viszont arról, hogy Miksa legkedvesebb, spanyol származású udvari bolondját Francisco-nak hívták – őt annyira kedvelte a császár, hogy gyakran kártyázott vele, és egyszer 100 aranyat töltött neki egy pástétomba (Schindler¹ 427). Az Istvánffy-kéziratban szereplő „Franciscus Tabarinus” viszont egyértelműen „Venetus”, tehát nem spanyol: elképzelhető, hogy valamilyen módon a bolond és a komédiás alakja összekeveredett a leíró szemében. Egy másik lehetőség lehet az a feltételezés, hogy Tabarino „Zan” nevét szerepéről, a „Zanni”-ről kapta, és ez jelenik meg az összes számadásban és egyéb forrásban, amelyek Zan Tabarino életét úgy-ahogy rekonstruálhatóvá teszik.

4. A SZÖVEG MŰFAJA, NYELVE

Az általam áttekintett szakirodalomban hasonló jellegű szöveget nem találtam. Az alkalmi színelőadás, a buffonék és comicik rögtönzött játéka alapvetően nem írott, hanem élőszóban eljátszott hagyományra épül, ezért nehéz hasonló szöveges emlékeket találni. A commedia dell’arte legfontosabb előzményei közé tartozik a ioculatorok, olaszul giullarik bohócjátéka. A giullari fogalma olasz nyelvterületen egyrészt a zenés vándorelőadókra vonatkozik (Magyarországon is elsősorban ebben az értelemben használatos a ioculatorok fogalma a középkorban), másrészt viszont tréfás jelenetek előadóira. Tito Saffioti giullarikról írt monográfiája és szöveggyűjteménye (Saffioti¹) sokkal korábbi (XII–XIV. századi) szövegemlékeket gyűjt össze, így nem zárható ki, hogy későbbi, hasonló emlékek is találhatóak itáliai levéltárakban. Azonban szövegünk számos eltérést mutat a Saffioti által bemutatott bohóc-giullarik repertoriájához képest.

A legfontosabb ezek közül a szöveg nyelve. Az Istvánffy által gyűj-

tött szöveg alapvetően kétnyelvű, inkább olasz, kevésbé latin. A leggyakrabban latinul ragozott vagy egyeztetett olasz szavak szerepelnek, néhány, a velencei dialektusra utaló sajátossággal. Azt hiszem, ez alapján a szöveget nyugodtan lehet makaronikusnak nevezni. A makaróni „evokatív stíluselemek halmozásából létrejött, elsődlegesen ironikus célzatú stílusfajta, amely két vagy több nyelv (nyelvi réteg) elemeinek egy műben való következetes összeötvözését eredményezi.”⁴ Talán első fennmaradt emlékei Ausonius görög-latin versei a IV. századból, és a VI. századi latin-gót gúnyvers a gótok tivornyáiról. Itáliában a középkorban, és különösen a humanisták körében vált rendkívül elterjedtté a latin-olasz keveréknyelv használata. A stílus elnevezése Tifi degli Odasi XV. századi költő nevéhez köthető, és amint Ugo Paoli átfogó monográfiájában bemutatta, igazából nem a mai makarónitésztaéhoz, hanem ahhoz a gombóchoz kapcsolható, amit ma gnocchinak nevezünk, és nem jelent mást, mint butát, tökfilkót (Paoli 3–5). „Si può concludere che il latino maccheronico è un linguaggio errato, i cui errori derivano da non consentite analogie col volgare: analogie di calco, di morfologia, di lessico. È in tutte le sue forme, un linguaggio che rimane mezz'aria fra il latino e il volgare.”

A latin és a népnyelv (az olasz) keveredésének többféle típusát és funkcióját különböztethetjük meg:

I. A nem irodalmi célú makaróni a konyhalatin, a *latinus grossus*, ami Paoli szerint „creazione spontanea dell'ignoranza, da un lato sta al capo opposto a quello in cui si trova il maccheroneo d'arte, e, quindi il folenghiano, che del maccheroneo letterario è l'espressione piú eletta; dell'alto è presupposto di quel latino” (uo. 12).

II. Az irodalmi funkciójú keveredések között több fajtát is megkülönböztethetünk:

1. A dialektusok használata komikus hatás elérésére. Ezt már Arisophanes és Plautus is alkalmazta, és egyik fő komikumforrássá vált a *commedia dell'arte* előadásokban és Goldoni darabjaiban (uo. 23).

4 Világirodalmi Lexikon. VII. 617–619. o.

2. Nem feltétlenül a komikus hatás elérése volt Dante célja, amikor a Pokolban Vergiliust lombardi dialektusban (Inf. XXV. v. 21.), a Purgatóriumban Arnaldo Daniellot provanszálul (Purg. XXVI. v. 140. sgg.), vagy a Paradicsomban a három latin sor (Par. V. 28. sgg.). Vagy Boccaccio híres (VI. 4.) novellájának sora, mellyel Chichibio szól szerelmeséhez: „vui non l'avrí da mi, donna Brunetta”.

3. A többnyelvű versek, mint például a háromnyelvű (ófrancia, latin, olasz), Dantének tulajdonított dal, ahol egy-egy sor egyazon nyelven van, és az egynyelvű sorok rímelnék egymással:

*Ai faux ris, pour quoi traï aves
Oculos meos? Et quid tibi feci,
Che fatta m' hai così spietata fraude?
Iam audivissent verba mea Graeci!
E selonch autres dames vous saves
Che ingannator non è degno di laude.
Tu sai ben come gaude.
Miserum eius cor qui praestolatur:
Je li sper anc, e pas de moi non cure.
Ai Dieus, quante malure
Atque fortuna ruinosa datur
A colui che, aspettando, il tempo perde,
Ne già mai tocca di fioretto di verde (uo. 28).*

4. A makaróni nyelvet, a keveredő nyelvek összeolvadásának mértékétől függően még további altípusokra lehetne bontani; onnan kezdve, amikor tökéletesen szétválik a befogadó és a beépülő nyelv; a „tiszta” makaróniig, amelyben Paoli szavaival élve „non si riesce a stabilire dove una lingua finisca e dove cominci l'altra” (uo. 27).

A makaróniköltészet virágkora épp a XVI. század volt, amikor Teofilo Folengo írta leghíresebb makaróni eposzát, a Baldust. A nyelvkeverésnek azonban Miksa udvarában más funkciója is lehetett: II. Miksa a spanyol udvarban nőtt fel, legjobban spanyolul tudott, emellett beszélt németül, olaszul, és értett latinul. Az amúgyis többnyelvű udvarban különösen komikus hatást fejthetett ki a nyelvek keverése, amely nem lépte át azt a ha-

tárt, amelyet egy átlagosan művelt, olaszul, latinul, spanyolul értő udvaronc felfoghatott. Ha a pozsonyi országgyűlést képzeljük el publikumként, a közönség inkább latinul érthetett, de számosan lehettek a nézők soraiban, pl. maga Istvánffy, akik hosszú időt töltöttek Itáliában, és gond nélkül megértették a Tabarino által használt hétköznapi szókincset.

A velencei dialektus jellegzetes példái a szövegben. Gyakori az e hang használata az i helyén: „Desgracziade”, „Segnore” (16); di helyén de: „pensa de far il ricolto” (6), „paio de chalcze” (9). Megjelenik az el névelő (Zamboni 16): „el balanzon” (4); az i ’loro’ értelemben: „quando i tol la moglie” (10); a suo helyett a so (uo. 20): „contentar i soi desiderii” (10). Felismerhető a zöngésedés jelensége (uo. 15): a t helyett d jelenik meg: „fadiga” (13); a c helyén g; „trafigar” (12). Ezen jelenségek felismerhetők XVI-XVII. századi, velencei dialektusban alkotó költők – Giovan Francesco Busenello, Marco Boschini (Brevini 1080–1135), Niccolò Lelio Cosmico (Bruni 274–275) – műveiben is. Az említetteken kívül hasonló alak például: a due helyén Busenello do-t („do spegaze” – Brevini 1080), Tabarino doi-t használ: „doi o tre bordelli” (11). A „balanzon” (4) kifejezetten velencei tájszó, melyet a velencei dialektális szótárban is megtalálunk (Boerio 57). A „zavatinom” (8) a spanyol zapato – ’cipő’ alakhoz áll a legközelebb (olaszul ciabatta).

5. A BUFFONE

5.1. A buffone jellemzése

A buffonék a XVI. században különösen a ferrarai, urbinói, római, mantovai udvarban szolgáló udvari mulattatók, a hivatásos mulattatók elődei, a commedia dell’arte figurák előfutárai. Elváltoztatva külsejüket, eltorzítva arcukat és hangjukat, másokat utánoztak, a becsapás és csúfolódás számos változatát ötlötték ki és adták elő (Nyerges 17, 53). Híres buffonék: Roberto da Bari, a Gonzaga-udvarhoz kötődő buffone; vagy Mattello, Isabella d’Este udvarának egyik bolondja (Luzio-Renier); vagy Atanasio, Guidobaldo II. Della Rovere, urbinói herceg híres komédiása⁵; vagy Pietro Gonnella, aki III. Miklós ferrarai herceg szolgálatában állt, és akiről Bandello is írt: „Ora devete sapere che esso Gonnella avea in sé molte parti che il rendevano mirabilmente meraviglioso; e tra l’altre, ogni volta che voleva,

5 Id. SAFFIOTTI, Tito: „...e il signor Duca ne rise di buona maniera” monográfiáját e témában.

in un batter d'occhio sapeva così mastramente trasformar le fattezze del volto che uomo del mondo non ci era che lo conoscesse e in quella trasformazione saria durato tutto un giorno. Parlava poi ogni linguaggio di tutte le città d'Italia sì naturalment, come se in quelli luoghi fosse nasciuto o stato da fanciullo nodrito.” (Bandello II. 630) Érdekes, hogy nemcsak férfi buffonék szórakoztattak az udvarokban, hanem nők is; mint például Paoletta, aki Nápoly királynőjének buffonája volt a XV. században, vagy Margherita di Valois madamoyselle Savin-je (Taviani 156).

Aretino leírása (Aretino 39–40) egy egyszemélyes buffone-előadásról tudósít, melyet Zuam Polo fia, Cimador adott elő. „Ma is tudnék nevetni egy férfin, akit mint Gianpolo fiát (velencei volt, úgy tudom) kérték, s ki egy ajtó mögé húzódva utánzott mindenféle hangot, egymaga játszott el több személyt. Elkezdte a hordárral, minden bergamói elfogadta volna eredetinek, egy vén nőt szólított le, mintha fiatal Madonna lenne. A nő: »Mit akarsz a madonnától?«, a hordár: beszélni akarok vele, s folytatta, madonna, ó madonna, mímelve a boldogtalant, a tudóm forró, mint a pacal a fazékban, és a többi, siralom következett hordárstílusban, majd mintha fogdosná az asszonyt, s mondta a hozzá illő szöveget, melytől nem lett volna csoda, ha megszegjük az önmegtartóztatást. S míg folyt a párbeszéd, mit persze, ahogy mondtam, egymaga játszott, az asszony férje, totyakos vénember, aki a hordár láttán elkezdett hangoskodni, mint amikor a paraszt tolvajt vesz észre a cseresznyefáján. De a hordár csak mondta, mondta: Uram, Uram, s közben nevetett és bohóckodott. »Részeg disznó vagy, menj isten hírével!« mondta az öreg. Aztán az öreg férj szerepében, miközben a cseléd levetkőztette, törökről, szultánról beszélt a feleségének, a nevetéstől majdnem megpukkadtunk, amikor egy-egy kapocs vagy gomb után fogadkozott, hogy olyasmit többé nem eszik, ami felpuffasztja a hasát, aztán lefeküdt és horkolt, s a hordár szerepébe tért vissza, nyöszörgött madonnájához, aki legvégül kiporoltatta vele a szőrmét.”

5. 2. A buffonék osztályozása

Taviani a buffonékat a „mestieri mostruosi” közt említi. Három tulajdonság alapján válhat valakiből buffone: vagy testi deformitás (pl. törpe, igen gyakori a különböző udvarokban), vagy gyengeelméjűség, vagy az utánzás rendkívüli képessége esetén (Taviani 152–163). Ugyancsak Taviani idézi (159–160) Tommaso Garzoni: La piazza universale di tutte le profes-

sioni del mondo nobili e ignobili. (Zilietti, Venezia, 1584) című művének több részletét, melyben a III. fejezet címe: De buffoni o mimi o istrioni. Itt olvashatjuk: „Újabban nagyon felkapott lett a buffoneria; a signorék asztalai körül egy egész csapat ül, és szellemes bemondásokkal, történetecskékkel szórakoztatnak. És annyi mindent tudnak utánozni úgy, hogy aki nézi, megpukkad a nevetéstől.” Érezhető nemtetszéssel ír arról, hogy milyen vidáman élnek a hercegek és nemes urak nyakán – hiszen a signorék nem élhetnek nélkülük, és ők sem a signorék nélkül –, miközben a tudós költő, az éles elméjű filozófus és az ékesszóló szónok a személyzeti ebédlőben verheti fel tanyáját.

Saffioti megkülönböztet giullari cortesit és popolarit (Saffioti² 25–27), ezek alapján Tabarino giullare cortesének számítható; de korántsem ilyen egyértelmű Camporesi felosztása (99–101): véleménye szerint az éhezéssel született „cultura inferiore” kitermelt egyfajta comico popolare basst, amelynek célja a közönség igényeinek kiszolgálása, és ősi funkciója a kollektív társadalombírálat szatirikus kifejezése. A comico basso bemutatásához Mauron leírását idézi: „fait rire, d'un rire franc et populaire; elle use, à cet effet, des moyens éprouvés que chacun varie à sa guise et selon sa verve; personnages typiques, masques grotesques, clowneries, mimiques, grimaces, lazzis, calembours, tout un gros comique de situations, de gestes et de mots, dans un tonalité copieusement scatologique ou obscène. Les sentiments sont élémentaires, l'intrigue bâtie à la diable: gaité et mouvement emportent tout.” Camporesi ezzel a „cultura aristocratica” comicoját állítja szembe, melynek repertoárja már kibővül a tragikussal, és a hős balsorsának ábrázolásával. Véleményem szerint ez a szembenállás korántsem ennyire éles; ezt látszik cáfolni Tabarino példája is, aki II. Miksa udvari bolondjaként egyértelműen nem a „cultura inferiore” igényeit igyekezett kiszolgálni, előadására mégis tökéletesen ráillik Mauron – mely Camporesei szerint a comico basso – leírása. És az előadásában megjelenő „hősök” balsorsa, mind az előadó szándékában, mind pedig kiváltott hatásában valószínűleg teljes mértékben mellőzte a tragikust mint esztétikai kategóriát.

Tessari megállapítására, miszerint „zárt kapu van a commedia dell'arte és a buffonék művészete között, ami nem csak metaforikus” (Tessari¹ 44), ugyancsak Tabarin működése a cáfolat; hiszen működött buffoneként (II. Miksa udvarában), és fellépett zanniként is.

6. A GIOVANNI TABARINO NÉV

A 'Zane', 'Zan', 'Zani' a Giovanni személynév dialektális változatai; ezt bizonyítja több hasonló között Vittorio Rossi megfigyelése is, miszerint a Vincenzo Fenice La primavera című darabjában (Vence, 1549) a névjegyzékben még 'Giovanni bergamasco servidor' nevet viselő szereplőt a darab során 'Zane'-nak szólítják (Nicolini 6–7, Taviani 159). A 'Zan' név használata a zannit játszó színészek körében egyre inkább elterjedt a Cinquecento második felétől kezdve (Nicolini 11–14), ezt legjobban a Vito Pandolfi által összegyűjtött szövegek illusztrálják (Pandolfi¹ I.).

Kevésbé ismertek a Tabarin név eredetével foglalkozó elméletek. A franciában a tabarin főnév az utcai mutatványos szinonimája; Jean Salomon Tabarin (c. 1584–1633) francia utcai színész – aki társával, Mondorral előadott farce-szerű dialógusaival vált híressé – nevéből származó köznevesült változatnak tartják. Cameron Tarabin-Tabarin című tanulmánya a szó etimológiájának kérdését vizsgálva cáfolja, hogy a tabard 'kabát' szóból származna; véleménye szerint a tarabin 'trallala' szóval azonos eredetű. Nicolini monográfiájában felveti a Tabarin név itáliai eredetének kérdését (Nicolini 14), feltevése szerint Arlecchino szinonimájaként, művésznévként használták a Tabarino nevet. Példaként Raparini 1718-as felsorolását hozza – bár már száz évvel korábbról hasonló (a Tabarino nevet tartalmazó) adatokról is tudunk:

*Viva pur con quanti nomi
Per la terra egli si nomi:
Arlichino, Trufaldino,
Sia Pasquino, Tabarrino,
Tortellino, Naccherino,
Gradellino, Mezzettino,
Pompettino, Nespolino,
Bertolino, Fagiuolino,
Trappolino, Zaccagnino,
Trivellino, Traccagnino,
Passerino, Bagattino,
Bagolino, Temellino,
Fagottino, Petrolino,
Fritellino, Tabacchino.*

6 PANDOLFI, I. 286. o. Egy 1617-es, és 349. egy 1613-as felsorolás.

Sem Cameron, sem Nicolini nem ismeri a velencei Giovanni Tabarinót, így az ő szerepét a név elterjedésében nem vizsgálták. Nehéz eldönteni, hogy ez a XVII. századtól a Tabarinók gyakorisága Giovanni Tabarino hírnevének köszönhető, vagy a név elterjedtségével magyarázható. Marino Negro *La pace* című 1561-es velencei komédiája, melyben már szerepel „Tabarin, a bergamói szolga” (Padoan 182), alátámaszthatja, hogy a Tabarin nevet korábban is (vagyis Jean Salomon Tabarin működése előtt) használták zanni-névként; vagy – mivel mind a helyszín, mind időpont lehetővé teszi –, ez a szereplő lehetett Giovanni Tabarino is.

7. A SZÖVEG MINT IRODALMI MŰ

7. 1. A mű mint előadás

Mivel nyilvánvalóan előadott, valószínűleg némajátékkal, mozgással kísért szövegről van szó, ahol talán jóval nagyobb hangsúlyt kapott az arcjáték és a gesztusok, mint maga a szöveg; teljességgel megérteni, rekonstruálni Tabarino játékát nem lehetséges, viszont a színházi, népi hagyomány segítségünkre lehet; gondoljunk Goldoni vagy Dario Fo darabjaira. Azt, hogy mennyit számított az előadásmód, Michele Verino (1469–1487) példája (Saffioti 137) kitűnően illusztrálja: Verinot, amikor élőben hallotta Antonio di Guido énekest, teljesen lenyűgözte az előadó tehetsége, de amikor ugyanazt a művet elolvasta, annyira nyersnek találta, hogy nem hitte el, hogy ugyanarról szól. „Audiui ego quondam Anthonium in vico Martini bella Orlandi canentem tanta eloquentia ut Petrarcham audiri viderer, ut agi non referri bella putares. Legi post carmina eius, inculta et alia crederes.”

7. 2. A szöveg mint irodalmi mű

Ihlethették a korabeli zannik tipikus műfajai:

1. a lamento, melynek ismertebb példái: a *Lamentro della ferrarese cortigiana* di Mastro Andrea Pittore Veneziano (Pandolfi² 47), vagy *Il lamento del buffone Tagliacalze* (Ancilotto–Berti);
2. a *desperata*, például *Desparata di un cestario* (Velece, 1577);
3. maridazo-k és
4. testamentok, vagy
5. a már 12–13. század óta népszerű gúnyversikék; például Cecco d'Ascoli (1269–1327) *Capitolo satirico contro i villani*-ja (Saffioti 472–480).

A Vito Pandolfi által összegyűjtött commedia dell’arte-s szövegek között szerepel a *Maridazo della bella Brunettina* címet viselő, Zan Tabarin Canaia neve alatt jegyzett, 1585-ös, Velencében íródott költemény (Pandolfi I, 215), amely ezen adatok alapján nagy valószínűséggel a mi Tabarinónk műve lehet. Három másik, zannik által írt műben is felbukkan a neve: a *Lacrimoso lamento in morte di Zan Panza di Pegora* (uo. 225) (1585) címűben, és az *Una Caualcata di varij languazi* (uo. 264) -ban (Padova, 1590) „Tabarin canaia”-ként; míg a *Le allegre et ridiculose nozze di Zan Falopa da Bufeto* (uo. I. 233) címűben „Tabari”-ként megnevezve.

A korai commedia dell’arte fő témái a szerelem és az átverés, a póruljárás. A szerelem a mozgatórugó; ez okozza a bonyodalmat, és csak ez hozhat megoldást. Gyakran a szereplőket is ez alapján határozzák meg a szereplőlistán: hogy kibe szerelmes, és hogy viszonzatlanul-e.⁷ A póruljárás a commedia dell’arte darabokban leginkább a zanni szerepkörébe tartozik. Például: gazdája megbotozza, leöntik az éjjeliedény tartalmával (ezt a jelenetet Landshutban a Trausnitz kastély „La scala dei buffoni”-jének egyik festménye is ábrázolja (Vianello 94).

Hasonló témák felbukkanása kortárs szövegekben. A (10.) epizódra emlékeztető *Li tre becchi*⁸ című komédia így zárul: „Faccino scena i Vecchi con dire come avendo preso queste giovane per mogli, si avveddero che queste erano innamorate, e benché l’avessero in casa, non gli avevano però dato l’anello, che vedendole renitenti a pigliarli per marito, procuravano intanto di svolgerle ad effetto di fare le nozze il giorno seguente.” Ugyanez az idős férj-fiatal feleség téma bukkan fel Calmo Potione című darabjában, mely Machiavelli *Mandragolájának* commedia dell’arte-elemekkel színesített (pl. a szereplők dialektusban beszélnek) átdolgozásában (Padoan 177). A *Le tre gravide*⁹ című dráma pedig a (16.) epizód problémakörével foglalkozik; a lányai egészségéért aggódó apa felfedezi, hogy nem másról van szó, mint „egy kis terhességről”.

7 BARTOLI, 1880. 146. A *Li tre becchi* szereplőlistája:
 Pandolfo - vecchio, marito di Lucinda prima donna
 Lucinda - sua moglie, ama Ubaldo, poi contenta Valerio
 Ubaldo - marito d’Ardelia, amante di Lucinda
 Ardelia - sua moglie, amante di Valerio
 Valerio - amante di Lucinda
 Ottavio - amante di Ardelia

8 BARTOLI, 1880. 164–177. *Commedia di N. N.* Idézett rész: 176. „Avvertimento”.

9 BARTOLI, 1880. 150–161. oldal. *Commedia di Francesco Ricciolini.*

A komikum – a leírt szöveg alapján megállapítható – forrásai: elsősorban a nyelv (ld. a dolgozat 3. pontja), és a „büntetések”, illetve a különböző póruljárások, a szereplők szerencsétlenségének okai. Mai szemmel morbidnak tűnik – legjobb esetben feketehumornak –, de a nyilvános kivégzések korában¹⁰, prédikációk elrettentő példáin, pokol-képeken nevelkedett ember számára feltehetően más megítélés alá estek ezek a történetek. Giorgio Trissino 1562-es Poeticája szerint a komédia sajátossága a nevetségesség, például torz dolgok ábrázolása révén, és a nevetségességet a szerelmesek, a kurtizánok és a kerítők kalandjai fokozzák (Nyerges 17).

A szövegben megjelenő szereplők jelentős része – a kereskedő, a dottore (mind a jogi, mind az orvos), a katona, a szerelmesek, a kerítő – a későbbi commedia dell’arte darabok tipikus szereplői, de Tabarino nem a commedia dell’arte-re jellemző tipikus konfliktusokat, karaktereket jeleníti meg. Kétségbevonhatatlanul megjelenik benne az irónia, a Villonra, Angiolieri-re emlékeztető társadalomkritika; hiszen mindenki szerencsétlen: vágyakozzon akár gazdagságra, akár hírnévre, akár szerelemre, vagy végezze becsülettel a munkáját – elégedettségre semmiképp sem számíthat. Az apró történetek nem kínálnak megoldást, céljuk egyedül a szórakoztatás, nélkülülnek mindenféle didaktikus állásfoglalást.

8. JOANNES STABIUS KÖLTEMÉNYE

Azt, hogy valamiképp talán Pozsonyhoz kapcsolhatjuk Tabarin bemutatóját, az is alátámaszthatja, hogy Istvánffy Miklós ifjúságának fő patrónusa, Oláh Miklós környezetéből fennmaradt egy terjedelmes, latin nyelvű, hexameteres költemény, amely a farsangi játékokat átkozza.¹¹ Az egyébként ismeretlen dubnicei Joannes Stabius (talán Oláh gimnáziumának egy hallgatója) oldalakon keresztül ostromozza azokat, akik Krisztus helyett ilyenkor Bacchusnak hódolnak, és össze-vissza ugrándoznak, arcukat feketére festik (bár a Harlequin-jelmez csak későbbről, a XVI. század végétől ismert, ez előzménye lehet!), vagy csúf maszkot húznak arcukra, ezáltal Isten nekik adott képmását csúfítva el. (A szöveget ld. a 3–4. mellékletben.) Bár minden bizonnyal a szöveg korábbi, mint Tabarino fellépése (az Oláh-kódex következő szövege 1564-ből származik), mindenképp érdekes párhuzamul szolgál.

¹⁰ E témában ld. DÜLMEN: A rettenet színháza.

¹¹ ELTE EK ms. H 46 (Oláh-kódex) 144v–147r.

A Joannes Stabius által kritizált előadás műfaja „ludo zannesco” (Nicolini 10–11) lehet; e műfaj a commedia dell'arte „első lépéseinek” idején, az 1560-as, 1570-es években volt igen népszerű, és leggyakrabban két felvonás közötti intermezzoként funkcionált, amelyet azonban időnként jobban vártak a nézők, mint magát az előadást. A ludo zannesco alapja egy improvizált, tréfás dialógus, melyet látványos arcjátékkal, gesztusokkal, ugrásokkal, bukfencekkel, orrabukásokkal és más hasonló mutatványokkal adott elő legtöbbször két, néha három zanni.

Ezt a műfaji meghatározást látszik alátámasztani a szöveg első néhány sora: „Az egyik fürge futással ide-oda mozogva, majd újból visszatérve, nem tud nyugton maradni, mint egykor az őrjöngő Oresztész. A másik változatos mozdulatokat, és istentelen szertartásokat mutat be, a gonosz, látványosságot nyújt a többi népnek, gesztikulál és így kelt nevetést. Ez még nem elég: egy másik csúfosan sötét színnel festve be arcát, a feketeségével a fekete etiópokkal akar versenyre kelni: amott meg egy eltorzult álarccal fedi el teljes arcát”.

9. AZ ELŐADÁSOK ÉS A MASZK ELLENZŐI.

PÁRHUZAMOK JOANNES STABIUS ÉRVEIRE

Már a középkorban is komoly szankciók fenyegették a vándorszórakoztatókat, akár énekkel, akár színészi teljesítményükkel keresték kenyerüket. Az egyik legnevezetesebb ilyen rendelkezés volt VI. Károly francia király 1395-ből származó ediktuma, amelyben megtiltotta, hogy a vándorénekesek vagy énekek szerzői megemlítsék dalaikban akár a királyt, akár a pápát – aki nem engedelmeskedett, két hónap börtönbüntetést kaphatott kenyéren és vízen (Saffioti 102). A hatalom gyakori reakciója volt a felforgatónak vagy merésznek tekintett színelőadások betiltása, így Velencében például 1512-ben tiltotta be a szenátus a momarie (gúnyolódó, részben pantomim jellegű utcai játék, a commedia dell'arte egyik előzménye) előadását (Padoan 44).

A pozsonyi előadásokat bíráló Joannes Stabius de Dubnice is ehhez az elsősorban morális alapon támadó színészetellenes hagyományhoz kapcsolódik. Számos olyan értekezést (discorso, trattato), egyházi beszédet (sermoni), intelmet (parainesi), homéliát (omelie) ismerünk a XVI.–XVII. századból, amelyek részletesen kidolgozott teológiai érvrendszerrel támadják a commedia dell'artét vagy a karneváli szokásokat. A támadásokat

általában hasonló stratégiával folytatják: ezek a színészek a Sátán rabszolgái (schiavi di Satana), (Guglielmo Baldesano, *Stimolo alle virtù*, 1592) (Taviani 97); e látványosságok elfeledtetik Istent a nézőikkel, és az összes főbűnre viszik őket (Francisco Arias, *Profitto spirituale*, 1602) (uo. 128–162); halálos bűn, hogy olyan történeteket mutatnak be, amelyek szerelmesekről, kerítőkről, színleg kötött házasságokról szólnak; a fiatalokat arra biztatják, hogy atyjuk akarata ellenére saját szeszélyük szerint válasszanak házaspartát (Ottonelli, *Della Christiana Moderatione del teatro*, 1652) (uo. 22–23); a prostituáltakhoz hasonlítják a színészeket (Szent Cyprianus alapján), de még azoknál is rosszabbak, hiszen rákényszerítik obszcén gesztusaikat és szavaikat az utca népére (Domenico Gori, *Trattato contro alle commedie lascive*, 1604) (uo. 136–141). Ahogy Arias szerint Szent Ágoston is mondja: könnyebben elviselhető egy baziliszkus sziszegését hallgatni, mint egy éneklő nőt, mert a baziliszkus csak a testet öli meg, míg a nő a pajzán dalaival a lelket. Mert mire voltak jók a tridenti zsinat határozatai arról, hogy az összes pajzán könyvet el kell égetni, ha e komédiák élő hangja sokkal inkább rosszra csábítja a serdülő fiatalokat? (Carlo Borromeo, *Delle omelie recitate*, 1583) (uo. 33).

Azonban Joannes Stabius költeménye nem a fenti érvek mentén támadja az előadásokat, hanem elsősorban arra a gondolatra épül, hogy mivel Isten a maga képére teremtette az embert, ezért halálos bűn az Istentől kapott arcot elleplezni, befesteni, elcsúfítani. Erre az érvelésre is találunk párhuzamot a XVI.–XVII. századi komédiaellenes irodalomban. Egy névtelentől származó Beszéd a karnevál ellen (*Discorso contra il Carnevale*, 1607)¹² egyik alfejezete szól a maszkokról. Eszerint a maszkot a Sátán találta fel, hogy az alá rejtőzhessen, és Joannes Stabiushoz egészen hasonló szavakkal támadja használatukat: „Ó kegyetlen, ó gyűlöletes találmány az Isten különleges kegyéből nekünk adományozott arcot egy másikra változtatni és igen gyakran egy vadállatéra cserélni! De mit mondok vadállatot? Egészen az emberi természet ellenségévé változnak át! Olyan nagy az ember merészsége, hogy Isten képe fölé az Ördögét teszi! De mi ez a merészség, ha ahhoz hasonlítjuk, hogy az álarcos el is követ ördögi dolgokat? Miféle bűnre nem hajlik egy álarcos? Az igazság, az értelem, a val-

12 Anonimo: *Discorso contra il Carnevale*. Dove si tratta delle maschere, et balli, et si dimostra come per interesse di Religione, e beneficio publico delle Città e privato de cittadini, si dovrebbe in tutto estirpare dal comun uso de' Cristiani, 1607. (TAVIANI, 1969, 70–81. o.).

lás mely féke tartóztatja őt, miközben elgondolkodik és megbizonyosodik arról, hogy elleplezve személyét, tettei is el lesznek leplezve?”¹³ Ezekon a napokon elszabadulnak az indulatok, és az éj leple alatt mindenféle bűntényeket követnek el. Maga a Sátán sétál a karnevál maskarája alatt, és diadalmaskodik.

A maszkok alvilági/sátáni eredetével kapcsolatos elképzeléseket örökít meg egy 1585-ös anonim költemény, mely Arlecchinót az Alvilág őrzőjéhez hasonlítja: „A Cerbérus fort tu ressembles / quand tu ioues masque”¹⁴, és Garzoni, aki a maszk első használójaként Lucifert nevezi meg, aki kígyó képében győzte meg Évát. „La prima maschera che mai sia stata al mondo senza alcun dubbio fu l'angelo nero, che sotto il volto di malizioso serpe persuade alla prima madre l'orrido eccesso.”¹⁵

10. ÖSSZEFOGLALÁS

Eddigi kutatásaim alapján ezeket a következtetéseket sikerült levonnom:

Francisco Tabarino – valójában Giovanni Tabarino – velencei komédiás, aki II. Miksa szolgálatában állt 1568–74-ig, és számos nevezetes eseményen előadott; ennek fő dokumentuma az Otto Schindler által feldolgozott II. Miksa udvari kifizetési könyve.

A keresztnév-csere oka az előadás szövege lejegyzőjének vagy másolójának tévedése lehetett; II. Miksa udvarában ebben az időszakban más udvari bolondja is volt; például a spanyol Francisco, akit Schindleren kívül Pandolfi és Hadamowsky is említ művében; talán az ő nevével cserélhette össze a szöveg leírója. A másik lehetőség, hogy a Giovanni nevet a szerepe miatt kapta.

13 „O enpia, o abbominevole introduzzione vedere la faccia propria di alcuno donatali da Dio per special privilegio, alterarsi in un'altra e ben spesso cangiarsi in una di fiera! Ma che dico io di fiera? trasfigurarsi fino in quella del nemico dell'umana natura! Aver tanto ardimento l'uomo di poner sopra l'immagine del grande Iddio l'immagine del Diavolo! Ma che dico io ha ardimento, se mascherato ardisse di commetter cose anco diaboliche? Poiché qual scelerità non presume un mascherato? Qual freno di giustizia, di ragione o religione lo rattiene, mentre fa giudicio e si assicuri che, occulta la persona, sieno occulti li fatti?”

14 Historie plaisante des faicts et gestes de Harlequin, comedien italien. Paris, 1585. Idézi: Fausto NICOLINI: Vita di Arlecchino. Ricciardi, Milano-Napoli, 1958. 112. o. és TESSARI, 1981–1984, 27. o.

15 Tommaso GARZONI: Piazza universale di tutte le professioni. Venezia, 1585. 278. oldal. Idézi: TESSARI, 27. o.

A szöveg datálására ugyan nem találtam döntő bizonyítékot (a szöveg helyéből, Istvánffy Apparatus Historicusából nem lehet kikövetkeztetni) – véleményem szerint az 1569-es országgyűlésen hangozhatott el Tabarino előadása. Ezt látszanak alátámasztani, hogy Tabarino ekkor, 1568–69-ben volt a leghosszabb ideig II. Miksa udvarában; 1570-től szinte egyfolytában úton volt. Istvánffy is itt, Pozsonyban, 1569-ben láthatta, és ekkor kérhette el az ismeretlen lejegyző beszámolóját az előadásról.

SUMMARY

The subject of the essay is a commedia dell'arte by Giovanni Tabarino, an actor of the 16th century, which performance was found by a codex of Miklós Istvánffy's, a Hungarian statesman, and poet of the age. The essay specifies where the work can be found, what it exactly is with background information on the nature of commedia dell'arte, the language and date of the work, as well as specifying major external circumstances. It also specifies person of the author. Appendices contain the work itself in the original and translated into Hungarian.

MELLÉKLETEK

1. MELLÉKLET

TABARINO SZÖVEGÉNEK ÁTÍRÁSA

Francisci Tabarini Veneti, apud Maximilianum II. Imp.^{rem} olim facetissimi Scurrae dicteria de uarijs hominum generibus.

(1.) Disgracziadi sont i doctores de giure, quando dedit consilium credebat habere pecuniam et consultatorem uoltabant chalchagno sine sborssada.

(2.) Desgracziadi sont i doctores fisichali, quando uisitabat infirmus tastabant pulsus, odorabant orinas, et quando i sono nel partirsi gli uien dato pro pagamento, un faremo il debito nostro.

(3.) Desgracziadi sont i reuerendissimi pitochi, quando uerborauit gi-anua, querendo limosina, e famula de domus respondit ille, ite im pacem.

(4.) Desgracziati sont i merchatanti, che dopo i longi trafechi, e i pericolosi uiaggi, quando i uen a far el balanzon i troua il douer dar in gran quantitatem et il douer auer con pochi riceueri.

(5.) Desgracziadi sont i soldati, quando i ambulat a la guerra, credendoui facere botinoni, et quando facere retornatio a domus ueniunt infante nudi, tanquam natura creauit.

(6.) Desgracziadi e i contadini di omnibus genere Rusticorum, quando cultiuauit terram, cum tauris suis et quando pensa de far il ricolto, tempesta dedit ruinam, conquassabit omnia, come sarebo a dir le uesture di le sue usor in medio platea prouindore.

(7.) Disgracziati sont i Ospidi, quando mettebant aquam in uinum pro uendere e la corte i fazzione ambulare per totam ciuitatem com lapidationem sferolam super schenam suam.

(8.) Desgracziadi sont i Chalzolari autem zauatinom quando tirabant cum dente corame et non potest adgiungere ad signum desideratum.

(9.) Desgracziadi sont i sartori quando faciunt paio de chalcze noue o ueste, nichil auanzabat pro uso suo.

(10.) Desgracziadi sont i uechi inamoradi quando i tol la moglie iuuenes in uenus che per non potest contentar i soi desiderii di reserbar super caput illi moltitudinem cornuorum.

(11.) Desgracziade e le Illustrissime Cortigianae, che dopo auer saci-

ado doi o tre bordelli et habebant pro fatiga multitudinem morbum Galliarum.

(12.) Desgracziadi sont i Rufiani que dopo trafigar uerbis la sintatis amoris pro meritis suis super Asinus ascendet et pro chaezza la coda in manus tenebant con un quege para le mosche sopra la schena.

(13.) Desgracziadi sont i lader, que post multam Rapinationem¹⁶, forca in auanzabitur pro fadiga suam.

(14.) Desgracziadi sont i sbirri quando i ua pro leuare i prigionii habebant uerberationem baculi, aut lapidationem.

(15.) Disgracziadi e i Gioueni innamoradi che dopo auer sequitadi i giorni, mesi, et i anni spazzigiando tante note al freddo dinanzi la porta dela cosa amata, batendo el son con denti facendo la consonanzia frigida, ueniunt stirpe Ruffianorum et dicit illi ambulate quia non est ordine.

(16.) Desgracziade e le Doncelle que perdendo Vergenitatem suam sotto promessa di Principe e Signore, quando retornant a domus suas ueniunt cum Ventronem gonfiatum, ubi parturino dum que cognominatur mulum.

(17.) Desgracziati sont i Marinari, che facendo Nauigationes & post uiagium suum habebant pro fadiga et merito, multitudinem pedicularum.

2. MELLÉKLET

TABARINO SZÖVEGÉNEK FORDÍTÁSA

(A velencei Francesco Tabarino, II. Miksa egykori, igen szellemes boldogjának mondásai a különféle emberekről.)

Szerencsétlenek a jogi doktorok, mikor tanácsot adnak, azt hívnak, hogy pénzt kapnak érte, ám a tanácskérők fizetség nélkül sarkon fordulnak. Szerencsétlenek az orvosok, mikor beteget látogatnak, pulzust tapintanak, vizeletet szagolnak, és mikor indulnának, fizetségként egy „megadjuk majd a tartozásunkat” kapnak.

Szerencsétlenek a koldus barátok, mikor a kapun dörömbölnek, almisznát kéregetve, és házból a szolgálólány felel: „Menjetekek békével!”

Szerencsétlenek a kereskedők, kik hosszú egyezkedések és veszélyes

16 Javítva Rapidationem-ből.

utazások után mérleget készítenek, és azt találják, hogy a „tartozik”-ból sok van, a „követel”-nél pedig kevés bevétel.

Szerencsétlenek a katonák, kik háborúba mennek, azt hívén, nagy hadizsákmányt szereznek, ám meztelen gyerekekként térnek haza, ahogy a természet teremtette őket.

Szerencsétlenek a földművesek, és a parasztok minden fajtája, akik földet művelnek a marhájukkal, és mikor már az aratáson gondolkodnak, vihar hoz rombolást, mindent feldúl, és ki kell kiáltaniuk¹⁷ és eladniuk a feleségük ruháját az utca közepén.

Szerencsétlenek a vendéglősök, mikor vízzel keverve adják el a bort, és az udvar és a városi tanács arra kényszeríti őket, hogy átgyalogoljanak az egész városon, miközben kavicsokkal dobálják a hátukat.

Szerencsétlenek a cipészek is, mikor a cipőhöz¹⁸ fogukkal húzzák a cserzett bőrt és nem jutnak el a kívánt jelig.

Szerencsétlenek a szabók, mikor egy pár új harisnyát vagy ruhát készítenek, és semmi sem marad belőle a saját használatukra.

Szerencsétlenek a vén szerelmesek, akik fiatal feleséget vesznek el, de mivel Vénuszban nem tudják vágyaikat kielégíteni, szarvak sokaságát őrzik fejükön.

Szerencsétlenek a nagyrabecsült kurtizánok, kik miután végigszolgáltak két vagy három bordélyt, fáradságukért csak nagy adag francúzskórt kapnak.

Szerencsétlenek a szerelmi közvetítők, kiket miután szerelmes szavakkal mesterkedtek¹⁹, érdemeikért számárra ültetnek, és kötőfékűl a farkát tarthatják kezükben, egy... -vel²⁰, a hátán lévő legyek ellen.

Szerencsétlenek a rablók, kiket számos rablás után fáradozásaikért karóba húznak.

Szerencsétlenek a poroszlók, mikor rabokat szabadítanak ki a börtönből; bottal verik meg őket, és kövel dobálják.

Szerencsétlenek az ifjú szerelmesek, akik napokig, hónapokig, sőt évekig rengeteg éjjelt töltenek sétálva a szeretett lény ajtaja előtt, hideg öszhangban vacognak fogaik, és megjelenik a kerítők hada, mondván, men-

17 „come sarebo a dir”

18 „zauatinom” talán a spanyol zapato-ból (amelynek az olasz ciabatta felelne meg)

19 Az olasz szövegben „la sintatis” vagy „lasintatis” szerepel, amit nem tudtam értelmezni.

20 Az olasz szövegben „un quege” szerepel, amit egyelőre nem tudtam értelmezni.

jetek el, mivel nincs rend.

Szerencsétlenek a leányzók, kik hercegek és urak ígéretése miatt veszítik el szüzességüket, mikor domborodó hassal hazatérnek, és ott szülnek gyermeket, akit fattyúnak hívnak majd.

Szerencsétlenek a tengerészek, akik folyton hajóznak, és utazásaik után, érdemeikért és fáradságukért rengeteg bolhát kapnak.

3. MELLÉKLET

JOANNES STABIUS A DUBNICE SZÖVEGÉNEK ÁTÍRÁSA

Joannes Stabius a Dubnice a csehországi Dubnicéből származhatott, nem azonos Johannes Stabiusszal, a híres bécsi (Steyrben született) asztrológussal, térképésszel és matematikussal (1460 k.-1522). ELTE Egyetemi Könyvtár H 46. 144v-147r.

CARMEN GRAPHICUM DE BACCHANALIBUS²¹
[...]
*Hic etenim fugiens nunc illuc praepete cursu,
Et mox hic iterum relegens vestigia, certum
Nescit habere locum, Ceu quondam insanus Orestes.
Ille refert varios motus ritusque nefandos
Improbis, et reliquae praebens spectacula plebi,
Gesticulatur, et hac generat ratione cachinnos.
Nec satis hoc: alius maculans sua turpiter atro
Ora colore, nigros nigredine uincere certat
Atyopas: alius laruis deformibus omnem
velatus faciem, quod tandem nescio monstrum
Apparet, sic nempe colunt tua numina Bacche.
Christus deseritur, pro Christo numina Bacchi.
O infoelices, quid nos, quid quaeso coegit
Tam dirum patrare nefas, tam grande piaculum?
Hem pudet illius vos etquid imaginis, ipse
Quam vobis tribuit Deus et mandavit habere.
Non tenet hac certe quicquam formosius ordo*

21 A VERS ELSŐ FELÉBEN A SZERZŐ ELMESÉLI, HOGY BACCHUS IDEJÉBEN NAGY IVÁSZATOK ZAJLOTTAK, MOST IS, DE EZ ŐRÜLTÉG, MERT RÉSZEGEN SENKI NEM JUTHAT A MENNYORSZÁGBA.

*Immensus rerum: tanto est ornata decore.
Quid si forte suam desideret oro figuram
Omnipotens genitor, qui solus cuncta gubernat
Illáne in vobis posset gaudere reperta?
Quid si forte suo iam nunc vos lumine spectet
An non haec merito fundat de pectore uerba?
„Haecine mortales mea, quam gestatis imago?
Hosne dedi uultus uobis, haec illa figurae
Forma meae? non uos tales mea dextera finxit.
Hic iterum Sathanas, astu molitus iniquo,
Imposuit uobis, quosque in sua retia traxit.
Nubivagis etiam tranantes aera pennis
Agnosco volucres, nec non genus omne ferarum
Agnosco: manuum nam sunt quoque plasma mearum.
At quae sint generis primordia nescio vestri.”
Nonne inquam merito uoces emitteret istas,
Aut non dissimiles picti fabricator Olympi?
Et quid praeterea vesanius obsecro, quam sic
Insanire hominem, quam perdere taliter horas?
An quoque stultitiae tempus dandum esse putamus?
Nam si quis reliquis haec patrare diebus,
Aut nihil est aut modicum mentis uideatur habere.
Cur et nunc igitur tales non tollimus actus,
Quae consueuerunt alias inferre pudorem?
(146r-v)*

Utána: Naeniae in mortem Caesaris Ferdinandi Ad Reuerendum Dominum Nicolaum Olahum... Mathias Ebeczky. (tehát 1564-ből való az utána következő vers).

4. MELLÉKLET

JOANNES STABIUS A DUBNICE SZÖVEGÉNEK FORDÍTÁSA

Az egyik fürge futással ide-oda mozogva, majd újból visszatérve, nem tud nyugton maradni, mint egykor az őrjöngő Oresztész. A másik változatos mozdulatokat, és istentelen szertartásokat mutat be, a gonosz, lát-

ványosságot nyújt a többi népnek, gesztikulál és így kelt nevetést. Ez még nem elég: egy másik csúfosan sötét színnel festve be arcát, a feketeségével a fekete etiópokkal akar versenyre kelni: amott meg egy eltorzult álarcral fedi el teljes arcát, úgyszólván valami szörnynek látszik, – hát így tisztelik istenséged, Bacchus, Krisztust elhagyják, Krisztus helyett Bacchus az isten.

Ó szerencsétlenek, hát mi, kérlek mi készlet titeket ily szörnyű istentelenség elkövetésére, ily nagy gonosztetre? Vajh még azt a képet is szégyellitek, amelyet Isten maga adott nektek, és utasított, hogy őrizzék meg? A dolgok hatalmas rendjében nincs ennél a képnél szebb: oly nagy dísz ékesíti. Mi lenne, ha egyszer saját képét látni kívánná a mindenható teremtető, tudna-e örülni, ha ezt találná rajtatok? Mi lenne, ha már most rátok tekintene szemével, talán nem okkal szólna szívéből ilyen szavakkal:

„Halandók, hát ez az én képem, amit viseltek? Ezt az arcot adtam én nektek, ez az én alakom formája? Jobb kezem nem ilyennek formált titeket. Ismét csak a Sátán, gonosz ravaszságával ármánykodva tette ezt veletek, és hálójába csalt néhányakat. Felismerem a levegőt felhőjáró szárnyaikkal átszelő madarakat, a vadállatok összes faját is felismerem: mert ők is az én kezem művei. De hogy ti honnan származtok, azt nem tudom.”

Hát nem joggal mondaná e szavakat, vagy ehhez hasonlókat a festett Olympos teremtetője? Mert, kérdem, mi örültebb dolog annál, mint hogy így örjöngjön az ember, így vesztegessen el óráit? Vagy talán az ostobaságra is kell időt szánnunk? Mert ha valaki ilyen dolgokra szánja hátralevő napjait, vagy semmi, vagy igen csekély esze van csak. Miért nem hagyjuk abba most is ezeket az actusokat, amelyek máskor szégyenkezést ébresztenek?

IRODALOM

- ANCILOTTO, Paola-Berti, Luigina: Il lamento del buffone Tagliacalze. In: *Filologia Veneta*: Ruzzante. Editoriale Programma, 1988. 225–258. o.
- APOLLONIO, Mario: *Storia della commedia dell'arte*. Augustea, Roma-Milano, 1930.
- ARETINO, Pietro: Beszélgetések, avagy a Hat nap. Eötvös, Bp. 2002. 39–40. o.
- BANDELLO, Matteo: *Le novelle*, in *Tutte le opera*, a cura di F. Flora. Mondadori, Milano, 1935.
- BARTOLI, Adolfo: *Scenari inediti della commedia dell'arte*. Firenze, 1880.
- BARTONIEK Emma: Fejezetek a XVI-XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Bp. 1975. 339–404. o.
- BOERIO, Giuseppe: *Dizionario del dialetto veneziano*. Giovanni Cecchini editore, Venezia, 1856.
- Borsellino, Nino: Tra testo e gesto. Drammaturgie di fine Cinquecento. In: *Origini della Commedia Improvvisa o dell'Arte*. Edizione Torre d'Orfeo, Roma, 1996.
- BREVINI, Franco: I poeti veneziani del Seicento. In: *La poesia in dialetto. Storia e testi dalle origini al Novecento*. A cura di: Franco Brevini. Mondadori, Milano, 1999. I. 1080–1135. o.
- CAMERON, A. Guyot: Tarabin-Tabarin. *Modern Language Notes*. Vol. 9. No. 1. 1894. 6–10. és 44–49. o.
- CAMPORESI, Piero: *Rustici e buffoni*. Einaudi, Torino, 1991. 91–129. o.
- CORTELAZZO, M. A.–Paccagnella, I.: *Il Veneto*. In: *L'Italiano nelle regioni. Testi e documenti*. A cura di Francesco Bruni. Utet, Torino, 1997.
- DÜLMEN, Richard van: A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban. Századvég-Hajnal István Kör, Bp. 1990.
- HUTTERER Miklós–Kovács Endre–HERCZEG Gyula: Makaronikus költészet. In: *Világirodalmi Lexikon*. Főszerk.: Király István, Akadémiai, Bp. 1982. VII. 617–619. o.
- KÓSZEGHY Péter: Istvánffy Miklós. In: *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. Főszerk.: Péter László, Akadémiai, Bp. 1994. II. 880–881. o.
- LUZIO, A.–Renier, R.: Buffoni, nani e schiavi dei Gonzaga ai tempi d'Isabella d'Este. In: *Nuova Antologia*. s. III. XXXIV. 1891.
- NICOLINI, Fausto: *Vita di Arlecchino*. Ricciardi, Milano-Napoli, 1958.
- NYERGES László: *Az olasz reneszánsz komédia. XV–XVI. század*. Balassi, Bp. 2003.
- PADOAN, Giorgio: *La commedia rinascimentale veneta (1433–1565)* Neri Pozza Editore, Vicenza, 1982.
- PANDOLE¹, Vito: *La Commedia dell'Arte. Storia e testi*. 6. Sansoli, Firenze, 1957–1961.
- PANDOLE², Vito: *Storia universale del teatro drammatico*. 1. Utet, Torino, 1964.
- PAOLI, Ugo Enrico: *Il latino maccheronico*. Felice Le Monnier, Firenze, 1959.

- POVOLEDO, Elena: Buffons et Commedia dell'Arte dans la fête. Venitienne au XVI. siècle. In: Les fetes de la Renaissance. III. Párizs, 1975.
- SAFFIOTI, Tito: „...e il signor Duca ne rise di buona maniera” Vita privata di un buffone di corte nella Urbino del Cinquecento. Vita Felice, Milano, 1997.
- SAFFIOTI, Tito: I giullari in Italia. Lo spettacolo, il pubblico, i testi. Xenia Edizioni, Milano, 1990.
- SCHINDLER¹, Otto G.: Zan Tabarino „Spielmann des Kaisers”. Italienische Komödianten des Cinquecento zwischen den Höfen von Wien und Paris. In: Römische historische Mitteilungen, 43. 2001. 411–544. o.
- SCHINDLER², Otto G.: Commedia dell'Arte e spettacolo in musica tra Sei e Settecento, a cura di Alessandro Lattanzi, Paologiovanni Maione. Editoriale Scientifica, Napoli, 2003, 147–163. o.
- SCHINDLER³, Otto G.: „Il famoso Tabarino”: una maschera italiana tra Vienna, Parigi e Napoli, = Commedia dell'Arte e spettacolo in musica tra Sei e Settecento, a cura di Alessandro Lattanzi, Paologiovanni Maione. Editoriale Scientifica, Napoli, 2003. 147–163. o.
- SPEZZANI¹, Pietro: Dalla commedia dell'arte a Goldoni. Studi linguistici. Esedra editrice, Padova, 1997.
- SPEZZANI², Pietro: L'Arte rappresentativa di Andrea Perrucci e la lingua della Commedia dell'Arte. In: Vanossi-Milani-Tonello-Battaglin-Spezzani: Lingua e strutture del teatro italiano del Rinascimento. Liviana editrice, Padova, 1970.
- TAVIANI, Ferdinando: La Commedia dell'Arte e la società barocca. La fascinazione del teatro. Bulzoni, Roma, 1969.
- TAVIANI, Ferdinando-Schino, Mirella: Il segreto della Commedia dell'Arte. La Memoria delle compagnie italiane del XVI, XVII, XVIII. secolo. La casa Uscher, Firenze, 1982. 152–163. o.
- TESSARI¹, Roberto: Commedia dell'Arte: la Maschera e l'Ombra. Problemi di storia dello spettacolo. Mursia editore, Milano, 1981–1984.
- TESSARI², Roberto: La Commedia dell'Arte nel Seicento. „Industria” e „arte giocosa” della civiltà barocca. Leo S. Olschi Editore, Firenze, 1969.
- VIANELLO, Daniele: Comici e buffoni tra Italia e Baviera nel XVI. secolo. In: La commedia dell'arte nella sua dimensione europea. A cura di Erini Papadaki. Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia, 2004.

CSIPKE A FELFÖLD NÉPMŰVÉSZELETÉBEN

A CSIPKE MEGHATÁROZÁSA

Ipartörténészek és néprajzkutatók egyaránt elfogadják azt a textiltörténeti meghatározást, amely szerint a csipke olyan áttört, lyukacsos anyag, amelynek textúrája egyúttal díszítményét is adja (Csernyánszky 5; Mátray 6). Fontosabb kritériumnak számít tehát az anyag csipkeszerű hatása, mint maga a technika, amivel ezt eléri. Ma a kutatás megkülönböztet valódi és nem valódi csipkéket. Valódi csipkének a vert és a varrott csipkét tekintik. Ezek azonban a textiltörténeti fejlődésnek csak egy viszonylag késői és sajátosan európai szakaszát képviselik: ősi keleti technikákból fejlesztették ugyanis ki a reneszánsz Európa felsőbb társadalmi osztályai. A reneszánsz újító hatásainak köszönhetően a csipke elvesztette eredeti funkcióját, és a szélek összeillesztése, illetve a szálvégek eldolgozása helyett ruhadíszként jelent meg. A két valódi csipke technika kölcsönösen hatott egymásra, mintakincsük is hasonló. Azokat a technikákat, amelyek történetileg megelőzték a valódi csipkét, és ugyanakkor vele párhuzamosan elsősorban az alsóbb néprétegek viseletében és lakástextiljein a XX. századig megmaradtak, a kutatók nem tartják valódi csipkének, azonban az anyag csipkeszerű hatása miatt mégis a csipkék sorában tárgyalják. Ilyenek a varrott csipke elődjének számító szálvonásos, áttörésszerű technikák, az ebből kifejlődő reticellacsipke, a fonott csipke, a csomózott csipke (makramé), a reccscipke, a vászonszélek összeerősítésére szolgáló tűcsipke (*kötés*), a horgolt csipke és a XIX. században megjelenő gépi csipke.

Dolgozatomban egyrészt áttekintést szeretnék adni arról, hogy az imént felsorolt csipkefajták hogyan és milyen textileken fordulnak elő a felföldi népművészetben, másrészt a csipkekészítő központok bemutatásával azokra a társadalmi vonatkozású kérdésekre is kitérnék, hogy kik, hogyan, hol foglalkoztak csipkeveréssel a Felföldön, és termékeik hová juthattak el. A csipke mind európai, mind kárpát-medencei történetének összefoglalásától eltekintenek, hiszen ezen a területen a felkutatott források ismertetése megtörtént, újabb kutatásokra pedig nem vállalkoztam.

A CSIPKE KUTATÁSA ÉS KÉSZÍTÉSE. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A csipke mindig is határterületet jelentett az iparművészet és a népművészet között. Még a hasonló jellegű darabok meghatározásánál sem egységes a kutatási gyakorlat: a csipkét hol iparművészeti, hol népművészeti tárgynak veszik, holott a két terület között látszólag könnyen határt lehet húzni. A néprajzkutatás korai időszakának botladozásai máig éreztetik hatásukat ezen a területen: az Iparművészeti Múzeumban ma is több népi készítésű csipkét őriznek, és köztudott az is, hogy a népművészet felfedezésének korszakában csupán a díszítőművészeti sajtóságokra figyelve a csipkéket gyakran a ruhadarabról, illetve a textilről leválasztva vitték be a múzeumokba. A bizonytalanságot csak növeli, hogy a témával foglalkozó művészettörténészek, illetve néprajzosok többsége gyakorlatban nem ismeri a csipkekészítési technikákat. Így a legtöbb esetben a leltárkönyvekbe sem került be a technika pontos meghatározása, és a viseletleírások sem részletezik a csipketechnikákat.

A XIX. század második felében, a népművészet felfedezésének időszakában, a csipke is azon népművészeti tárgyak és technikák közé tartozott, amelyek felkeltették az értelmiségi réteg figyelmét. A csipkekészítő technikák és fajták iránti tudományos érdeklődést ösztönözték azok a felsőbb osztályok részéről érkező törekvések, amelyek célul tűzték ki, hogy a különböző technikákat meg-, illetve visszatanítsák a parasztasszonyoknak. Ebben az időben ugyanis az 1860-as évekbeli virágzása után már elkezdődött a technika lassú eltűnése a falvakból és a bányavárosokból, csak a szlovákok foglalkoztak még vele. Az 1880-as években minisztériumi rendelet szólt egyes iparművészeti technikák, köztük a csipkeverés újbóli meghonosításáról azokon a vidékeken, ahol azok korábban is megvoltak. Így a század végétől a vert csipke készítését intézményes keretek között kezdték el oktatni, és új stílusokat fejlesztettek ki (pl. Hunnia, halasi, balatonendrédi, csetneki csipke). A századfordulón pedig sorra jelentek meg olyan lelkesítő írások, amelyek a csipketermékeket voltak hivatva népszerűsíteni az újságolvasó közönség körében (pl. Benedek Rózsi, Sárosi Bella írásai).

A tudományos igényű beszámolók, összefoglalók az 1910-es évektől kezdve jelentek meg. Közülük ki kell emelni Divald Kornél írásait. A fotográfus arra kapott megbízást, hogy készítse el a Felvidék műemléki topográfiáját. 1904-től 1920-ig járta a Felföld megyéit, és nemcsak a magyar műemlékeket és -tárgyakat írta össze, hanem tárgygyűjtésével a beszer-

ce- és selmebányai múzeumok anyagát is megalapozta. Útjai során különös figyelemmel fordult a textilek felé. Összeírta az egyházi tulajdonban lévő csipkével is díszített terítőket, és részletes leírását adta egy-egy terület csipkeverő hagyományainak. Munkássága azért nagyon fontos számunkra, mert a csipkeverés technikájával és korabeli gyakorlatával példaértékűen, korát meghaladó pontossággal és szakszerűséggel foglalkozott, olyan jól dokumentált anyagot hagyva hátra, amelyet a mai tudományos kutatás is kiindulópontnak tekinthet. Szintén említésre méltó Gróh István munkássága. Egyéb közlései mellett ő írta Malonyay Dezső kötetébe a felföldi csipkeverésről szóló fejezetet. A XX. század első felében (az 1950-es évekig) sok száz asszony életét biztosította a vert csipke terítők készítése, amelyek immár egy új stílust jeleztek a csipke történetében. A mintákat külföldről szerezték, és általában magyarosították. A népi csipkekészítésen túl néhány meghatározó csipkekészítő befolyása is számottevő volt ebben az időszakban (Tóthné Nagy Amália iparművész, Leontesz Zoltánné, Gesztesi Tiborné).

A textil- és technikatörténeti kutatások igen sokat köszönhetnek a két világháború között tevékenykedő Palotay Gertrúdnak és Ferenczy Kornéliának, akik tudományos alapossággal végezték el a gyűjtemények textilanyagának vizsgálatát: feltérképezték a különböző technikákat és népi használatukat, és eredményeiket egybevetették az írásos forrásokkal. A második világháború után csend következett. Majd az 1960-as években egyszerre két összefoglaló munka is megjelent. Ember Mária könyvében a csipkekészítő technikák európai fejlődéstörténetét vázolta fel, Csernyánszky Mária pedig németül, angolul és franciául publikált művét inkább a magyar történeti forrásoknak szentelte. Az 1950-80-as évekig terjedő időszak nemcsak a kutatásban jelentett szünetet, hanem a mesterség gyakorlásában is: csak néhány, a csipkeverést folytató falusi asszonynak köszönhetjük, hogy nem merült teljesen feledésbe a technika.

A csipkekészítés és a szaktudományos kutatás két területe csupán az 1980-as években kapott új erőre: ekkor sorra jelentek meg a csipketechnikák leírását ismertető tankönyvek, és 1989-ben megalakult a Magyar Csipkekészítők Egyesülete, amely máig kiállítások és konferenciák rendezésével teremt tapasztalatcserélési lehetőséget a szakmában tevékenykedő csipkekészítőknek (Mátray 52). Az 1990-es évektől monografikus jellegű összefoglalások is napvilágot láttak egy-egy terület, illetve művész csipkeverő

tevékenységéről. Legtöbbjük azonban csak a polgári-iparművészeti csipkekészítésre terjed ki. Az utóbbi két évtizedben megjelent munkák többségénél hiányzik a megfelelő történeti, művészettörténeti, néprajzi szakmai háttér, és sokszor csak az eddigi közölt adatok ismétlésére szorítkoznak.

CSIPKEFAJTÁK A HAZAI ÉS FELFÖLDI NÉPMŰVÉSZETBEN

Népi csipkének azt a terméket tekintjük, amelynek készítője vagy használója a nép.¹ A csipke népi előfordulásáról elsősorban a XIX–XX. századból állnak rendelkezésünkre adatok, ami korántsem jelenti, hogy előtte ne szerepelt volna a paraszti viseletben. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint Zólyomi József gazdag levéltári gyűjtése Nógrád megyéből (Zólyomi 101–111). Inkább a hiányos kutatással magyarázható, hogy ezekről a forrásokról keveset tudunk. A népművészeti csipkéről az első összefoglalást Szmik Antal adta, aki tanulmányában sorra vette, hogy a különféle technikák milyen textileken és hogyan fordulnak elő paraszti, illetve egyházi használatban (Szmik 1925, 53–58).

A *fonott csipke* az egyik legrégebbi, ókorig visszanyúló technika. A Kárpát-medencében középkorig visszanyúló hagyománya van. Kezdetben az úri asszonyok viseltek arany- és ezüstszálból font főkötőket, majd a parasztasszonyok kezén élt tovább a technika egészen a XX. századig. Tudjuk, hogy az 1930-as évekig Beszterce-Naszód, Liptó, Baranya és Hont megyében, valamint Szlavóniában hordtak specialisták által készített, fonott főkötőket.² Jókai Mária és Méry Margit XX. század végi könyvében már nem említi az Ipoly és a Garam menti községek egyikénél sem.

A *tűcsipkét* hazánk, de más népek népművészetében is elsősorban az ingek, gatyák, pendelyek, lepedők, párnavégek, asztalterítők vászonszéleinek összeillesztésére alkalmazták. A szakirodalom, illetve a népnyelv ezt a technikát *kötés*, *subrikálás*, *tűzött csipke* néven is emlegeti. A technika első szakszerű leírásában Palotay Gertrúd a gombkötőmunkával készült paszományszerű széles, tömör zsinórozással, valamint a pókolással és a recemunkákkal rokonítja (Palotay 45–48). K. Csilléry Klára megállapítja, hogy a kötés Magyarországon már a reneszánsz előtt biztosan ismert volt. A levéltári források tanúsága szerint ebben az időben az úri viseletek előkelő,

1 MNL III. 1980. FÉL Edit – HOFER Tamás – K. CSILLÉRY Klára: Népművészet szócikk.

2 PALOTAY Gertrúd – FERENCZ Kornélia, 1932. 80–86. o. és 1934. 10–11. o. Itt olvasható a technika leírása is.

gyakran arany-, ezüstszállal készült eleme. A XVI. századi források még megkülönböztették a kötést a csipkétől, ez utóbbi alatt vert csipkét értettek. Főkötőnek és ruhadísznek készültek különálló kötések is. Viszont csak a népi gyakorlatban ismeretes, hogy a csipkét kötéssel erősítették hozzá az anyaghoz. A fennmaradt népi textilek alapján K. Csilléry Klára azt is megállapította, hogy az öltések és a minták sokkal választékosabbak, mint az úri fémszálal anyagokon. A kötés gyakorlati szerepét hamar felváltotta díszítő funkciója, amit elősegített az a tény is, hogy a népi ruhadarabokon a varrások mindig hangsúlyosabb helyet foglalnak el. A Felföldön a kötés csak a magyaroknál fordul elő, és mint ahogy az egész magyar nyelvterületen, a Felföldön is megtaláljuk mindhárom fajtáját: a bogozott, a hurkolt és a fonott technikájú szélerősítő kötést (K. Csilléry 78–88). A viseletleírásokból természetesen a *kötés* technikájára nem derül fény, a XX. század második felében végzett kutatások azonban még találtak olyan régi vászon ruhadarabokat, amelyek széleit kötéssel illesztették össze. A különböző vászonanyagok, mint a hosszúing, a fekete (a zaborvidéki Menyhe és Béd községekben, ahol a kötényt a *ruha* elnevezéssel illették) és vászon kötények, a borjúszájú ing, a mellévarrott ujjú ing, a pendely széleinek összeillesztését valószínűleg szinte minden faluban *kötéssel* oldották meg.

A kötéstől meg kell különböztetnünk a *varrt csipkét*, amely csak a XIX. század második felében jelent meg Magyarországon: a falusi asszonyok szervezett tanfolyamokon sajátíthatták el a technikát, az úri rétegek kezdeményezésére beinduló csipkevarrás pedig inkább iparművészeti szempontból jelentős (pl. Halasi varrt csipke). A Felföldön sem a népviseletben, sem a lakástextilek között nem fordult elő varrt csipkével díszített darab.

A *reccsipke* szintén az egész magyar nyelvterületen elterjedt. A technika szempontjából egyszerre tekintik hímzésnek és varrt csipkének, hiszen egy alaphálót fehér, színes vagy fém fonállal hímeznek ki. Két fajtáját az alapháló készítési módja szerint különböztetik meg: az egyik alaphálója szálhúzásos technikával készül, a másiké pedig hurokvetéses csomózással, amellyel halászhálóhoz hasonló hálót kapuk. A korábbi századokból sok egyházi textília került elő, amelyeken sakktáblaszerűen váltakoznak rece- és hímzett gyolcsnégyzetek, de reccsipke szélcsipkeként is előfordul rajtuk (Szmik 1925, 54–55). A paraszti használatban főkötőn, lepedőn, asztalterítődíszben találjuk meg. Az alapháló elkészítéséhez használhatnak

aranyfonalat is, de általában a recescipke fehér fonálból készül, kivételt képez a kalotaszegi színes főkötő (Mátray 14).

A *vert csipke* jelentősége jóval nagyobb az összes többinél. Készítésmódja rokonságot mutat a paszományos technikákkal. Ahogy Nyugat-Európában, a XVII. századi Magyarországon is az asszonyok háziiparszerűen foglalkoztak csipkeveréssel, és egy-egy paszományos mester vezetése alatt álltak, aki megszervezte a munkát, és eladta a termékeket. Ez egészen a XIX. századig mehetett így. (1847-ből van arra adatunk, hogy a sóvári csipkeverőknek megtiltotta a céh, hogy áruikat Eperjesre vigyék.) Míg a XVII. század folyamán az egész magyar nyelvterületen vertek arany- vagy ezüstszálból csipkét, amellyel nagy mennyiségben kereskedtek is, a fehér csipke készítését valószínűleg csak a Felföldön művelték, hiszen ott voltak jó lentermelő helyek. Egyéni használatra kolostorokban is vertek csipkét. Míg Nyugat-Európában a vert csipke az úri férfi viselet gazdag kiegészítőjének számított, addig Magyarországon, ahol a flandriai és brüsszeli fehér vert csipke csak a XVII. század második felében terjedt el, a csipkedíszítés csupán a nők viseletében jelent meg. Ezzel szemben arany- és ezüstszálas csipke a férfi és női úri viseletben egyaránt megtalálható. Ez a csipkefajta valószínűleg régebbi hagyományokra vezethető vissza: az Árpád-házi királyok idején divatban volt egy aranyfonálból készült, művészi módon kidolgozott női fejdísz, amelynek technikája ugyan még nem nevezhető csipkének, viszont bizonyítékul szolgál a fémszálas technikák korai magyarországi előfordulására. A legrégebbi vert aranycsipkét a XVI. századból a losonci református templom kriptájában találták meg. Csernyánszky Mária szerint a fémszálas csipke technikák a magyar csipkeverés külön fejezetét alkotják, amely a paszományipar és a török uralommal való kapcsolatok hatására fejlődhetett tovább (Csernyánszky 12–18).

Az aranycsipke főkötő és a ráborított fehér csipkekendő a Felföldi parasztság körében meglehetősen elterjedt viseletelem volt: a Kisalföldtől Nógrád megye keleti széléig, valamint az északi magyar nyelvhatártól a palócokig találjuk meg. Nógrád megyében a Zagyvától keletre eső falvakban maradt meg legtovább az *aranycsipke* (Flórián 2000, 137). Szeder Fábián a palócok viseletének jellemző darabjaként mutatja be az 1810-es években (Malonyay 72). Viselése valóban elterjedt lehetett, mert a XIX. század közepén Nógrád megyében még a szegényebb asszonyok hagyatéki leltárában is szerepelt az aranycsipke főkötő (Zólyomi 103–104). Ebből az időből Eger

környékéről a XIX. század közepéről is van adatunk, és tudjuk, hogy a XX. század elején is viselték a palóc menyecskék (Malonyay 73; 101). A XX. század második felében már csak egy-egy hagyományörzőbb településen és a környező falvakban leltek a nyomára, úgymint Martos, Ipolyszalka, Kazár.

Pár szó erejéig érdemes kitérni a csipkeverés sajátos szerszámaira. Az orsók, amelyekből a subrikálásszerű vert csipke kivételével mindig páros számú kell, a legtöbb esetben igen díszesek voltak, hiszen akár szerelmi ajándéknak is szolgálhattak. Két fő típusuk a szoknyás és a szoknyával el nem látott orsó. A szoknyának gyakorlati funkciója, hogy védje a feltekert fonalat az érintés általi szennyeződéstől. Novák József egyetlen Hont megyei település mintegy 300 orsóját vizsgálva állított fel egy azóta is egyedülálló tipológiát az orsók formai sajátosságait figyelembe véve (Novák 41–49; 103–124). Bátky Zsigmond a XX. század elején pedig az összegyűjtendő tárgyak között említ egy különleges eszközt, a csipkefodorítót, amely a tótok körében elterjedt, a vert szélcsipke fodorítására szolgáló fából készült eszköz volt (Bátky 217–218).

A *subrikálásszerű vert csipke* külön tárgyalandó. A technikája hasonlít a recsecsipkéjéhez, azzal a különbséggel, hogy a mindig fehér fonalból készülő alaphálót, és a mintát egy időben készítik, úgy, hogy a fehér fonalat több vastagabb, színes fonallal vetélik át. Mintája tehát színes és mértani jellegű. Nyitra és Liptó megyében főként nők és női ingujjakon előszeretettel alkalmazták a XIX. században (Ferencz 1940, 60–64; Mátray 40). A színes mintát a kutatók szlovák hatásnak vélik.

A *horgolt csipke* a magyar népviseletben díszítőtechnikaként található meg. Igaz, a paszományos ipar révén a horgolásnak van hagyománya Magyarországon (Rákóczi tisztjei például horgolt karöltőket viseltek), csipkedísz készítése céljából csak az 1860-as években kezdték tanítani apácázárdákban (Szmik 1925, 57–58). Ettől kezdve foglalkoznak készítésével a matyók, a hevesi palócok (ingujjszéleket díszítettek színes, illetve fehér horgolt csipkével); a sárközi asszonyok horgolt zsebkendőket készítettek, egyes erdélyi vidékeken pedig lepedőt és párnaveget díszítettek horgolt csipkével (Mátray 14). Az 1920-as években vált igazán elterjedté. A XIX–XX. századi népviseleti leírásokban és darabokon azonban a horgolt csipke a legelterjedtebb díszítő eljárás. Erről tanúskodik Cs. Schwalm Edit felmérése, amelyben az egri múzeumban őrzött népviseleti darabokat

vizsgálva megállapította, hogy a csipketechnikák közül a horgolt csipke előfordulása szinte kizárólagos. Bő- és szűkujjú ingvállak ujját, fej-, váll-, és kézbe való kendők szélét és elvétve kötények szélét díszítették vele (Cs. Schwalm 1998, 322–323). A Felföldön szegélycsipkeként szinte minden magyar viseletcsoportban megtaláljuk. Szintén horgolással készültek a XX. század elején a mátyusföldi neccszipke kontytakarók (Jókai-Méry 18). A horgolt technikák között kell megemlíteni az ír technikán alapuló csetneki csipkét, melyet Csetneken a Szontágh nővérek honosítottak és tanítottak meg a helybéli asszonyoknak.³

Bemutatásomból nem hiányozhatnak a *gyári csipkék* sem, hiszen a gyárilag készült tárgyakat is besorolhatjuk a népművészet kategóriájába, mihamint megjelennek a falusi környezetben, és valamilyen funkciót látnak el.⁴ A gyári csipkék a XX. században egyre több, különböző viseletdarabon jelennek meg. A főköttőcsipkét, a csipkeszegélyeket lassan felváltják a gyárban készült csipkeszalagok. Az ujjasok, a mellények varrásaira, a kötények aljára gyári csipke kerül. A lakástextileknél is megjelent a gyári csipke: a palócok a *cifralepedő* két szélét dolgozták össze vele. A századforduló után jelent meg a gyári sifonvászon ágytakaró, melynek két rövid végére gyári csipkét tettek (Varga 544–545). A gyári termékek közül előkelő helyet foglalt el a század első felében a túll. A túll ruhadarabokat a Felföldön a *tilangli*, *ritka*, *sejtes* jelzőkkel illették. Fej-, vállkendőknek, szoknyáknak, kötényeknek vettek túll anyagot.

A viseletleírásokból úgy tűnik, hogy a csipke népviseletben való használatát illetően kettős tendencia érvényesült a XIX–XX. század fordulóján: míg egyes elzárt, hagyományos viseletüket jobban megtartani képes falvakban még használták az olyan régi ruhadarabokat, amelyekre házilag vagy a specialisták keze nyomán leginkább kötés, valamint horgolt és vert csipkedíszek kerültek, addig más, polgárosuló településeken a régi viselet elhagyása, illetve annak átalakulása azt eredményezte, hogy egyre több gyári elem került a ruhadarabokra, melyek közül a legjellemzőbbek éppen a csipkedíszek voltak.

Sajnos a XX. század második felében készült viseletleírások sem tájékoztatnak arról, hogy az asszony- és csecsemőfőkötők, bő- és szűk ingvállak, alsószoknyák, kötények, vállkendők, díszszekendők, selyemsza-

3 Erről részletesen ld. ERDEI T. Lilla 2005.

4 MNL III. 1980. FÉL Edit – HOFER Tamás – K. CSILLÉRY Klára: Népművészet szócikk.

lagok, pólyák csipkeszegélye milyen technikával, és gyárilag vagy házilag készült-e. Általában csak a horgolt csipkeszegélyt tüntetik fel külön, ez pedig szinte minden tájegységben előfordult.

Végigtekintve a XX. századi leírásokat, két társadalmi vonatkozású megállapítást tehetünk a XIX–XX. századi csipkehasználatra vonatkozóan. A csipkedíszek alapvetően a női ruhákat díszítik. Mégis voltak olyan felföldi falvak, ahol a csipke férfi darabokon is előfordult. Zoborvidék egyes falvaiban a férfi ingeket és különösen a vőlegényinget horgolt csipkével díszítették, a kötényre pedig csipkeszegélyt tettek. Az Ipolymenti Lukanyénye környéki falvakban pedig a férfiak egy szeles kötényére varrtak fekete csipkeszegélyt az I. világháború előtt. A gyermekek viseletében az ünnepi főkötőkön találunk csipkedíszeket szinte mindegyik viseletcsoportban, és néhol pólyájukat szegélyezte csipke. Mind a női, mind a férfi és mind a gyermek viseletben a csipke esztétikai funkciója egyértelműen hangsúlyosabb volt. A hétköznapi használatos ruhadarabok közül a főkötők, kötények, vállkendők egyes, csipkével is ellátott darabjait, később pedig a valószínűleg gyári csipkével díszített ujjasokat, téli kabátokat hordták hétköznapi is. Leginkább a *kötésnek* maradt meg a gyakorlati szerepe, ám az alsószoknyák kötése is alul, ahol kilátszódnak a felsőszoknya alól, általában vastagabbak, díszesebbek voltak.

A lakástextilekre vonatkozó leírások még szegényesebbek, ezeknél a meglévő tárgyakból, illetve fényképekből indul ki a kutatás. A Malonyay-kötetben rengeteg Gömör megyei lepedőszél, illetve betétcsipke fényképét közölték. A sátorlepedőn és az ágytakaró lepedőkön tehát két funkciójuk volt a csipkéeknek: egyrészt betétcsipkeként a szélek összedolgozására használták, másrészt szegélycsipkék voltak. Az egyházi terítőkön pedig a keskenyebb végére tettek szegélycsipkét olyan módon, hogy egy rövid darabon a két hosszabb oldalon is folytatódott (Palotay 9).

A FELFÖLDI CSIPKEVERŐ KÖZPONTOK

A Felföld kiemelkedő helyet foglal el a csipkekészítés, és különösen a csipkeverés gyakorlatában. Egyes központok évszázadokon keresztül messzi földre irányuló kereskedelmet folytattak. A Zólyom, Gömör, Szepes és Sáros megyei csipkeverésről már a XX. század elején megjelentek szak-szerű, képekkel illusztrált ismertetések.

1. A bányavárosok csipkeverése

Besztercebányán (Zólyom vármegye), Selmecebányán (Hont vármegye) és Körmöcbányán (Bars vármegye) a XVI-XVII. századtól, a bányakolóniák kialakulásától kezdve ismeretes a csipkeverés. A németek hozták magukkal. Háziiparként való meghonosodását elősegítette az a tény, hogy a föld mezőgazdasági művelésre nem volt alkalmas: míg a férfiak a bányában dolgoztak, az asszonyok otthon csipkét vertek. A századfordulón az iparág hanyatlani kezdett, de a beinduló tanfolyamok lehetővé tették, hogy azok az asszonyok, akik elsajátították a csipkeverés technikáját, a Felföld számos városába és falujába továbbadják a tudományukat. A bányavárosok csipkeipara tehát a XX. században a II. világháborúig második fellendülő időszakát élte, magas jövedelmet hozva a készítőknél (Gervai-Hábel 43).

Az itt készült geometrikus mintájú szél- és betétcsipkéket általában fehér és krémszínű cérnából verték, női gallérokat, kézelőket és oltárterítőket díszítettek vele (uo.). A zólyomvidéki csipkeminták a Gömör megyéhez hasonló paszományszerű szalagmotívumból állnak, ezt a motívumot azonban csak egy vastagabb szál rajzolja ki, nem pedig a gömri szalagveréses, szélesebb szalag (Szmik 1925, 56).

2. Gömör vármegye

Gömör megyében a csipkeverés a délről északra nyúló elzárt folyóvölgyekben (Felső-Sajó völgye, Csetnek-völgy) maradt fenn a XX. század elején is néhány faluban. A népviselet változása miatt már csak a Rozsnyótól északra fekvő falvakban – ott, ahol még hordták a főkötőt – volt igény a csipkére, melyet ebben az időben Alsósajón és Rédiván készítettek. A főkötőcsipkén kívül másutt nem fordul elő önállóan, hanem csak szegélyként alkalmazták viseletdarabon vagy lakástextíleken. Szegélyként alkalmazták például a díszlepedőkön, amelyek nagy munkát igénylő díszítésükkel válhattak a legjobban megbecsült textillé: csak az élet nagy fordulópontjain vették elő. A Gömör megyei szalagos vert (*vetélt*) csipke fő jellegzetessége, hogy mintáját egyetlen motívum alkotja, amelyből többet vernek egymás mellé. Ennek oka pusztán technikai: a csipkeverő párnán egy motívummező előállításával jóval könnyebb. Két fő motívuma ismert: a tulipán/ pávatoll-virág és a bokor (Gróh 53–54). A Gömör megyei csipke mintáját a legmagyarosabbnak szokták tartani. Szmik Antal a paszománymunkák befolyását látta benne (Szmik 57).

3. Sáros vármegye

Divald Kornélnak köszönhetően igen jól ismerjük a Sáros vármegyei vert csipke történeti emlékeit. 1905-ben összeállította a különböző felekezetekhez tartozó templomokban fellelhető textilek listáját, melyek között számos csipkedíszű munkával találkozunk. A *Sáros megye szövött emlékei* c. tanulmányában részletesen ismerteti, és fényképekkel illusztrálja az egyházi tulajdonban lévő XVII–XIX. századi csipkével szegélyezett, illetve csipketerítőket. Megállapítja, hogy ezek közül a legrégebbi munkák az arany- és ezüst csipkével díszített textilek (oltárterítők, kazulák), melyek csipkéi a lazán szőtt paszomántos művű szalagokhoz hasonlóak. A fehér cérnacsipkével díszített egyházi textilek is mind 1711 előttiék (ezek többsége alba, azaz miseing) (Divald 1905, 140–160).

A csipkeverés történetéből kiemelkedik a sóvári csipke. Míg a három településből álló Sóvár németek által lakott részén (Német-Sóvár) egyáltalán nem vertek csipkét, a szlovákok által lakott Tót-Sóváron pedig néhány asszony foglalkozott vele, a többnyire magyar lakosságú Bánya-Sóváron (vagy Sóbánya) a csipkeverés igen jelentős volt még a XX. század elején is. Valószínűleg a XVII. századtól kezdve úzték itt a mesterséget. A korábbi századokban úri asszonyoknak, templomok számára, illetve saját szükségletre készültek csipkeszegélyek, illetve egész ruhadarabok. A bányászlányok hagyományos viselete ugyanis a XIX. század közepén olyan ruhadarabokból állt, mint az egy darab vert csipkeszövetből készült fejkendő, az élénk mintájú csipkeujjas, amelyet vert csipkéből készült csipkesávokból állítottak össze, és az 1870-es években rózsaszín derék fölé vették fel; illetve a csipkegallér, ami tulajdonképpen egy szalagra varrott csipkecsokrot jelentett. Divald Kornél a XX. század elején még talált ilyen ruhadarabokat a padláson, a csipkegallér kivételével, amelyet csak egy – a faluban talált – régi formapapiros után tudott rekonstruáltatni a helyi csipkeverő asszonyokkal. Ezen viseleti elemek alapján arra a következtetésre jutott, hogy egykor a bányászlányok szoknyája is merő csipkéből volt varrva. A századfordulón ezt a viseletet már nem hordták. A XIX. század második felében úri asszonyoknak már nem vertek főkötőre való csipkét, de Sáros megye más településének parasztasszonyai az általuk készített főkötőcsipkéket vásárolták. Hálósustrájú főkötőket csecsemők számára is készítettek. A csipkeveréssel mintegy 300 asszony foglalkozott a faluban. A lányok 10–12 éves koruktól sajátították el a mesterséget idősebb asszonyoktól. Pár hónap

tanulás után már a kisebb lányok is 30–50 fillért kerestek naponta. Az eladás két idősebb asszony feladata volt, akik a csipkéket Eperjesre vitték a vásárba. Eperjesen külön specialista asszony foglalkozott a főkötőkészítéssel. A főkötők kartonból vagy mintásan szőtt vászonból készültek, és homlok-részükön az egy-két tenyérnyi széles és 30–40 cm hosszú csipkék betétül szolgáltak (Divald 1904, 117–118). Divald Kornél a századfordulón készített sávári csipkék mintájáról is szakszerű leírást adott. Kilenc főkötőmintát különített el, amelyek a XVII. századi sárosi és szepesi úrasztalterítők és miseruhák mintáit őrzik: ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a sávári csipke általában színes, a fehér vagy fekete csipkék az öregasszonyok ünnepi viseletéhez tartoztak.

4. Szepes vármegye

Divald Kornél Szepes vármegyében a XX. század első éveiben kevesebb régi textíliát talált, mint Sáros vármegyében. De itt is előkerültek XVII. század végi hímzett, illetve csipkével díszített kendők, abroszok, lepedők. A XX. század elején paraszti-polgári használatban levő népművészeti darabok közül kettőt kell kiemelni. Az egyik itt is a díszlepedő, amelynek két végét áttört munka, szegélyét pedig subrikálás, hímzett rece vagy csipke díszítette. Abban az időben még minden háztartásban volt egy ilyen leányágon öröklődő lepedő. A kelengye-összeírások tanúsága szerint már a XVI. században használatban volt a recelepedő. A másik a „szepességi csipkefőkötő”, amelyet különálló csipkedarabokból férceltek össze. A XX. század elején Lőcsén még nagy hagyománya volt a csipkeverésnek: a mellékutcákban délutánonként csaknem minden kapuban lehetett látni egy-két csipkeverőasszonyt. Divald Kornél felhívta a figyelmet a Podolin környéki német falvak csipkeverő hagyományára is, ahol a viseletben is megjelent a csipke, akárcsak a toporci menyecskekéknél, akik a lőcseihez hasonló, maguk készítette csipkefőkötőket, csipkegallért és -kézelt viseltek (Divald 1907, 15–18).

Hagyományosan ezek a területek számítanak a felvidéki csipkeverő központok közé. Ezekon kívül azonban érdemes megemlíteni a Zoborvidéki vert csipkéről, amely szerkezetileg azonos a torockói vert csipkével, csak színben és egyes motívumokban tér el tőle (Mátray 40).

A Felföld eltérő gazdasági adottságai egyrészt eltérő gazdasági fejlődést eredményeztek, amely a viselet tekintetében a polgárosulás előreha-

ladásának eltérő ütemében jelentkezett, másrészt pedig a különböző kistájak közötti foglalkozási specializálódást és kereskedelmet alakították ki. Bodroghöz és a Bán-völgy jó kendertermelő hely: a vidék asszonyai nagy mennyiségben állították elő a házi vásznat, amit a matyó *vászonkofák* felvásároltak, és a Hernád, a Sajó völgyébe, a Mátra, Zemplén és Nógrád falvaiba, illetve vásáros helyekre vitték eladni (Fügedi 1986, 198). A Felföldön készített csipkék azonban a rendszerint szlovák származású *csipkások* által kerültek kereskedelmi forgalomba. Árva, Liptó, Gömör és Zólyom megyéből szekerrel jártak nemcsak a közeli vásáros helyre, vagy Magyarországra és Erdélybe, hanem Moldvába, bolgár, havasalföldi, török piacokra. Ezen túl házaló kereskedelmet is folytattak. Voltak olyanok közöttük, akik a kereskedés mellett maguk is készítették csipkét. Az általuk árult csipkét, függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségűek készítették, *tót csipkének* nevezték (Palotay 11; Gunda 222–226; Fügedi 1986, 198).

A palóc területekről nincsen tudomásunk nagy múltú csipkekészítő központokról, viseletükben viszont jelentős mennyiségben fordul elő csipkedísz. Már említettük Zólyomi József munkáját, aki XVIII–XIX. századi metszetek, hagyatéki leltárak és feljegyzések alapján rajzolta ki a Nógrád megyei palócok viseletdíszjeinek történeti hátterét (Zólyomi 101–111). Az ünnepi viseleteknek már az anyaga is finomabb vászonból, gyolcsból készült. Ezek az anyagok a jórészt szlovák nemzetiségű kereskedők révén jutottak el hozzájuk: Árva megyéből főleg Miskolc környékére mentek a szlovák származású *gyolcsosok* (Fügedi 1986, 198). Szepességből és Liptóból is hoztak finomabb vásznakat. A *csipkások* révén pedig be tudták szerezni a viseletükhöz szükséges csipkét is.

A XIX. század utolsó két évtizedében a falusi háziiparok iránti érdeklődés intézményi szinten is megnyilvánult. A csipkeverés oktatása szerepelt a Magyar Királyi Állami Nőiipari Iskola és az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola tananyagában. Körmöcbányán (Bars vármegye), Óhegyen (Gömör vármegye) a Kereskedelem Ügyi Minisztérium tanműhelyeket létesített azzal a céllal, hogy a népies csipkeverő háziipart megőrizze. Óhegyen több munkást foglalkoztattak, a közvetítő kereskedelem is jobban kiépült, és igény volt rá. Ezt jól mutatja, hogy nagy mennyiségű Érchegyeségen (Csehország) készült árut adtak el mint óhegyi munkát (Gróh 55). A XX. század elején azonban már kevés asszony foglalkozott vele, mert a 10–12 forint, amit havonta meg lehetett keresni a csipkeveréssel, kevésnek

bizonyult, inkább cselédnek álltak, vagy Amerikába mentek dolgozni. Az intézményes kezdeményezéseken túl voltak magán kezdeményezések is: Sóváron (Sáros vármegye) Rejtő Sándor műegyetemi tanár kísérletét kell megemlítenünk, aki az 1880-as években ipariskolai tanítónő iskolát nyitott, hogy a helyi asszonyok kereseti lehetőségein javítson, a század közepén ugyanis hanyatlás állt be a csipkekészítésben. Az 1885-ös bécsi nőipari kiállítás a sóvári csipkeműhely darabjainak nagy sikert hozott (Gervai-Hábel 39–40). Be tudtak kapcsolódni a kereskedelembe is. A kereslet azonban a csehországi minták iránt jobban mutatkozott, ezért az 1889-ig működő iskolában ezeket tanították. A falu hagyományától idegen mintákat azonban nem fogadták el az asszonyok, csak az iskola működése alatt verték őket. A XX. század elején élt még a faluban egy asszony, aki ezeket a „külföldi mintákat” még ismerte, és olykor-olykor alkalmazta is csipkéin (Tarczai 119–120). Körnöcbányán Angyal Béla (1847–1929) szervezett csipkeverő tanfolyamot testvérel, Angyal Emmával, aki művészi fokon művelte a csipkekészítést (Gervai-Hábel 43).

Ami tehát az iskolákban tanított motívumokat illeti, az eddig említett településeken idegen, főleg csehországi mintákat tanítottak az asszonyoknak. Így a XIX. század utolsó évtizedeinek törekvései valójában csak két dolgot értek el: a csipkeverés gyakorlatának fennmaradását egyes községekben, és a csipke viselésének divatját. A magyar mintakincs, vagyis a magyarrá vált XVI–XVII. századi valószínűleg külföldi eredetű minták népszerűsítése tehát nem mindenhol sikerült. Emellett nem jelentett jó kereseti forrást sem, hiszen sok időt igénylő feladat volt, az elkészült munkákat pedig csak drágán és nehezen tudták értékesíteni a piacon folyamatosan jelenlévő, olcsóbb külföldi áruk miatt. Ezért jelentek meg a századfordulón, amikor a csipke nagy divatnak örvendett, a felsőbb osztályok körében a propaganda jellegű, népszerűsítő, illetve tudományos igényű írások. Ezek a törekvések azonban csak ahhoz járulhattak hozzá, hogy életben tartsanak egy kihalófélben lévő technikát, és hogy ideig-óráig a divatban megőrizzenek egy régi öltözködési elemet. Az 1900–10-es évekre ugyanis már világossá vált, hogy a falvakban készített csipke – versenyképessége miatt – nem hozható kereskedelmi forgalomba (Divald 1912, 262).

Kevés adatunk van arra vonatkozóan, hogy az itt említett csipkeverő központokban készült csipkék milyen mértékben juthattak el a Felföld falusi lakosságához, és az általuk hordott ruhadarabokon milyen arányban

szerepelnek a felföldi csipkekészítő központokban vert csipkedíszek.

A századfordulón és elsősorban a Felföldön készült alapos leírásokból képet alkothatunk egy hajdan virágzó népművészeti ágról, melyet nemcsak háziiparszerűen végeztek, hanem házimunka keretén belül is. A későbbi kutatásokban azonban a társadalmi vonatkozások egyre kevesebb hangsúlyt kaptak, ezért kevés adatunk van a csipkék készítéséről és a csipkék beszerzési módjáról. A viseletleírásoknál nincs szó a csipkedísz fajtájáról sem. A csipkék mintakincsének, szín- és formavilágának tisztázása egyelőre szintén várat magára.

SUMMARY

The subject of the essay is laces in the folkart of Felföld region. The essay begins with specifying what lace is, specifying the difference between folkart laces and decorative arts laces, real and pseudo laces and techniques of making laces. The writing continues with a historical overview of the development of the techniques and research, afterward does the essay focus on what techniques were used in the region and where exactly, also, it gives a view on the patterns that were used. In the end, it gives an overview on the lace making centers in the region.

IRODALOM

- BÁRÁNY Istvánné: A régi csipkeművészetről. Vezető az Országos Iparművészeti Múzeum Gyűjteményeiben. Bp., 1933.
- BARDOLY István (szerk.): A „szentek fuvarosa”. Divald Kornél Felső-magyarországi topográfiája és fényképei 1900–1919. Bp., 1999.
- BÁTKY Zsigmond: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Bp., 1906.
- BENEDEK Rózsai: Adatok a magyar csipke történetéhez. In: *Muskátli*, XLV. 1942. 69–70. o.
- BODNÁR Mónika: Gömöri vert csipke. A Rozsnyói Bányászati Múzeum kiállítása a putnoki Gömöri Múzeumban. In: *Néprajzi Hírek*, XX./1. 1991. 91–92. o.
- Cs. SCHWALM Edit: A csipke alkalmazása Heves megye női viseletében. In: *Agria*, XXXIV. 1998. 321–347. o.
- Cs. SCHWALM Edit: Szöttesek, hímzések. In: Heves megye népművészete. Szerk.: Petercsák Tivadar, Eger, 2005a. 311–370. o.
- Cs. SCHWALM Edit: Viselet. In: Heves megye népművészete. Szerk.: Petercsák Tivadar, Eger, 2005b. 371–466. o.
- CSENYÁNSZKY Mária: Ungarische Spitzenkunst. Bp., 1962.
- DIRNER Alice: A csipkekészítés gazdasági jelentősége. In: *Muskátli*, 1935. 35–36. o.
- DIVALD Kornél: Sáros vármegye szövött emlékei. Magyar Iparművészet. VIII. 1905. 89–160. o.
- DIVALD Kornél: A szepességi csipke. In: *Uránia*, 1907. 15–18. o.
- DIVALD Kornél: A magyar csipke jövője. Magyar Iparművészet. XV. 1912. 258–262. o.
- EMBER Mária: A csipke. Bp., 1962.
- ERDEI T. Lilla: Az iglói Szontagh nővérek és a csetneki magyar csipke. Debrecen, 2005.
- FÁBIÁN Gyula: A gyetvai csipke. In: *Néprajzi Értesítő*, VIII. 1907. 114–129. o.
- FÉL Edit: A népi ruházatkodás Martoson. In: *Néprajzi Értesítő*, XXXIV. 1942. 93–140. o.
- FERENCZ Kornélia: A tűzött csipke. Bp., 1937.
- FERENCZ Kornélia: Subrikálásszerű csipkeverő technika. In: *Néprajzi Értesítő*, XXXII. 1940. 60–64. o.
- FLÓRIÁN Mária: Parasztviselet. In: Nógrád megye népművészete. Szerk.: Kapros Márta, Balassagyarmat, 2000. 112–185. o.
- FLÓRIÁN Mária: Magyar parasztviseletek. Bp., 2001.
- FÜGEDI Márta: A felvidéki textilipar és vándorkereskedelem északkelet-magyarországi kapcsolatai. In: Interetnikus kapcsolatok I. Miskolc, 1984. 231–236. o.
- FÜGEDI Márta: Árucseré útján terjedő elemek az észak-magyarországi viseletben. In: Árucseré és migráció. Szerk.: Szabadfalvi József-Viga Gyula, A Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XVIII. Tokaj, 1986. 197–203. o.
- GERVAI Mária-HÁBEL Gabriella: Csipketörténeti érdekességek. Bp., 1995.

- GRÓH István: Gömörmegyei csipkék és hímzések. Magyar Iparművészet. VIII. 1905. 53–55. o.
- GUNDA Béla: Világjáró vengerecek. In: A rostaforogatóasszony. Szerk.: Gunda Béla, Bp. 1989. 199–226. o.
- JÓKAI Mária–MÉRY Margit: Szlovákiai magyar népviseletek. Bratislava, é. n.
- K. CSILLÉRY Klára: A kötés (tűzött csipke) Magyarországon. In: *Ethnographia*, CII. 1991. 78–88. o.
- KOCSIS Aranka: A zoboralji viselet jelrendszere. Hímzések és gyári elemek a női öltözetben. In: Viselet és történelem – viselet és jel. Szerk.: Korkes Zsuzsa, Aszód, 1996. 127–137. o.
- KORKES Zsuzsa: Szín és forma változása a Galga menti asszonyok viseletében. In: Viselet és történelem – viselet és jel. Szerk.: Korkes Zsuzsa, Aszód, 1996. 146–159. o.
- LISZKA József: A szlovákiai magyarok néprajza, Bp.–Dunaszerdahely, 2002.
- MALONYAY Dezső: A magyar nép művészete. Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népe. A palócok művészete. Bp., 1922.
- MÁTRAY Magdolna: A csipkeverés iskolája. Bp., 1995.
- MIKLÓS László: Martos népviselete és népviseleti szakszótára. Pozsony, 2004.
- MNL I-V. Magyar néprajzi lexikon. Főszerk.: Ortutay Gyula, Bp., 1977–1982.
- NESZÁDELINÉ KÁLLAI Mária: A gömöri csipke. Putnok, 2001.
- NOVÁK József: Hont megyei csipkeverő fácskák. In: *Néprajzi Értesítő*, XIII. 1912. 41–49.; 103–124. o.
- PALOTAY Gertrúd: Tót csipke, tót hímzés a XVIII. századi Erdélyben. Kolozsvár, 1947.
- PALOTAY Gertrúd – FERENCZ Kornélia: Magyar adatok a fonással készült csipke-főkötőhöz. In: *Néprajzi Értesítő*, XXIV./3–4. 1932. 80–86. o.
- PALOTAY Gertrúd – FERENCZ Kornélia: Ókori technikájú csipkefőkötőink. In: *Muskátli*, III./5. 1934. 8–11. o.
- PÁSZTOR Gyuláné: Csipkekötés. In: *Guzsalyas*, IV./5–6. 1992. 5–7. o.
- SÁROSI Bella: A csipke múltja és jelene. Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum Ismeretterjesztő Előadásai, Bp., 1909.
- SZMIK Antal: A csetneki csipke. In: Magyar Iparművészet. X. 1907. 33–35. o.
- SZMIK Antal: A csipke a magyar népművészetben. In: *Ethnographia*, XXXVI. 1925. 53–58. o.
- TARCAI György (Divald Kornél): A soóvári csipke. In: Magyar Iparművészet. VII. 1904. 108–124. o.
- TROLL Istvánné: A soóvári csipke. é. n.
- VARGA Marianna: Palóc népviseletek és textilek. In: Palócok. III. Szerk.: Bakó Ferenc, Eger, 1989. 497–676. o.
- ZÓLYOMI József: Viselet. Adatok a megye népviseleti múltjából. In: Nógrád megye népművészete. Szerk.: Kapros Márta, Balassagyarmat, 2000. 101–111. o.